

Paul Verheijen
**NOTITIES BIJ DE 27 EVANGELIEPERIKOPEN
 UIT DE MATTHÄUS-PASSION VAN BACH**

maart 2014 (herzien juli 2019)

DEEL 1

BWV	v/h	Perikoop	Titel	p.
02	02	<i>Matteüs 26,1-2</i>	Da Jesus diese Rede vollendet hatte	2
04	04-08	<i>Matteüs 26,3-13</i>	Da versammelten sich die Hohenpriester	5
07	11	<i>Matteüs 26,14-16</i>	Da ging hin der Zwölfen einer	9
09	13-15	<i>Matteüs 26,17-22</i>	Aber am ersten Tage der süßen Brot	11
11	17	<i>Matteüs 26,23-29</i>	Er antwoordete und sprach	13
14	20	<i>Matteüs 26,30-32</i>	Und da sie den Lobgesang gesprochen	17
16	22	<i>Matteüs 26,33-35</i>	Petrus aber antwoordete und sprach zu ihm	19
18	24	<i>Matteüs 26,36-38</i>	Da kam Jesus mit ihnen zu einem Hofe	22
21	27	<i>Matteüs 26,39</i>	Und ging hin ein wenig	25
24	30	<i>Matteüs 26,40-42</i>	Und er kam zu seinem Jüngern	27
26	32	<i>Matteüs 26,43-50</i>	Und er kam und fand sie aber schlafend	29
28	34	<i>Matteüs 26,51-56</i>	Und siehe, einer aus denen	32

DEEL 2

31	37	<i>Matteüs 26,57-60a</i>	Die aber Jesum gegriffen hatten	35
33	39	<i>Matteüs 26,60b-63a</i>	Und wiewohl viel falsche Zeugen herzutraten	37
36	42-43	<i>Matteüs 26,63b-68</i>	Und der Hohepriester antwoordete und sprach	38
38	45-46	<i>Matteüs 26,69-75</i>	Petrus aber saß draußen im Palast	41
41	49-50	<i>Matteüs 27,1-6</i>	Des Morgens aber hielten alle Hohepriester	43
43	52	<i>Matteüs 27,7-14</i>	Sie hielten aber einen Rat	46
45	54	<i>Matteüs 27,15-22</i>	Auf das Fest aber	49
47	56	<i>Matteüs 27,23a</i>	Der Landpfleger sagte	52
50	59	<i>Matteüs 27,23b-26</i>	Sie schrieen aber noch mehr	53
53	62	<i>Matteüs 27,27-30</i>	Da nahmen die Kriegsknechte	56
55	64	<i>Matteüs 27,31-32</i>	Und da sie ihn verspottet hatten	58
58	67-68	<i>Matteüs 27,33-44</i>	Und da sie an die Stätte kamen	59
61	71	<i>Matteüs 27,45-50</i>	Und von der sechsten Stunde an	62
63	73	<i>Matteüs 27,51-58</i>	Und siehe da, der Vorhang im Tempel zerriß	65
66	76	<i>Matteüs 27,59-66</i>	Und Joseph nahm den Leib	71

BIJLAGEN

Eerste Testament	73
Calovbijbel	74
Lam Gods	77

BWV 244 # 02

Matteüs 26,1-2

Da Jesus diese Rede vollendet hatte¹, sprach er zu seinen Jüngern:
Ihr wisset, daß nach zweien Tagen Ostern wird, und des Menschen Sohn wird überantwortet werden, daß er gekreuziget werde.

Toen Jezus deze toespraak voltooid had, sprak hij tot zijn leerlingen:
Jullie weten dat het over twee dagen Pasen wordt, en dat de Mensenzoon overgeleverd zal worden, dat hij gekruisigd wordt.

Bachs Calovbijbel (zie de bijlage over de Calovbijbel) met Luthers vertaling schrijft: *Und es begab sich, da Jesus alle diese Rede vollendet hatte*; Bach noteert: *Da Jesus diese Rede vollendet hatte*. Was deze wijziging noodzakelijk?

Een van de onderdelen in een christelijke eredienst is het voorlezen van een schriftperikoop. *Perikoop* is een woord, aan het Grieks ontleend, dat 'uitsnijding rondom' betekent. Uit een bepaald bijbelhoofdstuk wordt een tekstgedeelte - letterlijk - uitgeknipt om voor te lezen. Omdat het begin van dit tekstgedeelte voor de hoorder meestal onbegrijpelijk is - de context ontbreekt immers volledig - moeten er vaak een paar woorden aan worden toegevoegd, weggelaten of gewijzigd om de perikoop geschikt te maken als voorleestekst.

De woorden *Da Jesus diese Rede vollendet hatte* vormen de overgang tussen wat komen gaat en de zogeheten *eschatologische rede* die Jezus gehouden heeft in de voorafgaande hoofdstukken 24 en 25, die gaan over de komst van de Mensenzoon aan het einde der tijden. Deze woorden komen in *Volgens Matteüs*² vier keer eerder voor: na het uitspreken van de Bergrede, na onderricht aan zijn leerlingen en na het vertellen van gelijkenissen.³ Hier wijkt Matteüs af van de voorafgaande vier keer doordat hij het woord *alle* toevoegt, waarmee hij aangeeft dat het geheel van Jezus' toespraken nu is gezegd. Als afsluiting van belangrijke toespraken van Jezus werken deze woorden als een soort rituele formule. Nu heeft Jezus alles gezegd wat hij wilde zeggen.

Waarom heeft Bach de woorden *und es begab sich* en het woord *alle* geschrappt?

De eerste vier woorden hadden eigenlijk niet geschrappt hoeven worden, want zij zijn zoals gezegd als formule al ritueel van aard. Vergelijk de aanhef van het Weihnachtsoratorium: *Und es begab sich daß ein Gebot von dem Kaiser Augusto ausging [...]* die identiek is aan wat de evangelist Lucas schrijft. Heinrich Schütz neemt in 1666 in zijn Matthäus-Passion de vertaling van Luther letterlijk over.

Waarom Bach het woord *alle* weglaat, is eveneens niet duidelijk.

De schriftperikoop in de eredienst van deze tekst begint in het Latijn als volgt: *in illo tempore dixit Jesus discipulis suis*. Bach had dus ook kunnen beginnen met: *zu jener Zeit sprach Jesus zu seinen Jüngern*. Dat heeft hij niet gedaan en de vragen blijven onbeantwoord.

Het Duitse woordje *da* is de vertaling van het Griekse *tote* en komt in de teksten van de schriftperikopen in de Matthäus-Passion ongeveer 60 keer voor. *Toen* sluit hier al het voorafgaande af, maar betekent niet altijd dat de beschreven gebeurtenissen achter elkaar plaatsvinden. Het kan evengoed een gelijktijdigheid aanduiden, zoals verderop in de schriftperikopen duidelijk wordt.

De leerlingen van Jezus en 'de twaalf'

Het Griekse woord *mathètès* wordt door Luther met *Jünger*, in het Nederlands gewoonlijk met 'leerling' vertaald. Op Jezus na zijn de leerlingen de belangrijkste personages in *Volgens Matteüs*. Vanaf hoofdstuk 4 komen ze op iedere bladzijde voor. De hoorder / lezer krijgt veel

¹ Calovbijbel schrijft *Und es begab sich, da Jesus alle diese Rede vollendet hatte*

² Het eerste Evangelie van het Tweede Testament heeft in het Grieks het opschrift *Kata Maththaion*, 'Volgens Matteüs'

³ Matteüs 7,28; 11,1; 19,1 en 13,53

informatie over hen. Stap voor stap wordt duidelijker wat het betekent leerling van Jezus te zijn. Matteüs gebruikt de term 'leerling' bijna altijd in het meervoud. Hij presenteert hen vooral als een groep. Soms spreekt hij over '*de twaalf*'.¹ Dit is bij Matteüs door het gebruik van het lidwoord een technische term geworden voor de twaalf leerlingen van Jezus. Matteüs noemt vrijwel nergens een aantal wanneer hij over Jezus' leerlingen schrijft. Wanneer Jezus leerlingen uitzendt om duivels uit te drijven, elke ziekte en kwaal te genezen en doden op te wekken, meldt Matteüs voor het eerst het getal twaalf. Deze twaalf leerlingen worden aangeduid met de term *apostel*, een Grieks leenwoord dat 'gezondene' betekent.² De aanduiding 'discipel' is afkomstig van het Latijnse *discipulus*. Enkele leerlingen uit die groep treden als individu op. In het lijdensverhaal spelen Petrus en Judas de belangrijkste rol. Het Duitse woord *Jünger* roept ook de associatie 'jong' op. In de verhouding meester - leerling is de meester de oudere, de meer ervarene.

Jezus spreekt over *Ostern*, dat over twee dagen wordt gevierd, het indrukwekkende joodse feest waarop de bevrijding van het volk Israël uit het doodsland Egypte wordt herdacht. Het Griekse *Pascha* is net als Nederlandse Pasen verwant aan het Hebreeuwse *Pesach*, het Duitse *Ostern* is - evenals het Engelse *Easter* - waarschijnlijk afkomstig van de naam van de Germaanse lente- en vruchtbaarheidsgodin Ostara of Eostre.

Jezus koppelt dit feest door middel van het woord *und* aan de voorspelling van zijn lijden. Geen mens weet wat hem in de toekomst wacht. *Wees waakzaam, want je weet dag noch uur*.³ Jezus heeft er wel weet van. Drie keer eerder heeft hij zijn dood voorspeld.⁴ De leerlingen weten er dus ook van, maar nu weten ze nog meer: het gaat plaatsvinden met *Pesach*. Weten dat het over twee dagen Pasen is, is een ander weten dan weten dat Jezus wordt overgeleverd en gekruisigd. Dat is weten met inzicht.

Een belangrijk moment in het ritueel van het paasfeest maakt de gemaakte koppeling met Jezus' dood extra navrant, namelijk het slachten van het paaslam, een mannelijk lam van een jaar oud. Het vermoorden van Jezus aan het kruis en het slachten van het paaslam in de tempel worden op deze wijze met elkaar verbonden. Als een echo klinkt hier de laatste regel van het openingskoor *Seht ihn - als wie ein Lamm* nog na. (zie de bijlage over het Lam Gods)

Mensenzoon

Jezus noemt zichzelf *ho huios tou anthroopou*, zoals Matteüs in het Grieks schrijft, *Menschen Sohn*, zoals Luther vertaalt. Deze term is een hebraïsme, afkomstig van *ben adam*, dat in dichtelijke taal gebruikt wordt om 'de mens' te articuleren: de mens als een klein en zwak afhankelijk wezen. De uitdrukking komt in *Volgens Matteüs* maar liefst dertig keer voor - vijf keer in het passieverhaal -, een aantal dat doet vermoeden dat ze meer is gaan betekenen dan het oorspronkelijke hebraïsme. Het is Jezus zelf die de uitdrukking telkens op zichzelf betreft. Wat schrijft Matteüs - uit de mond van Jezus - over de *Mensenzoon* tot aan het begin van het passieverhaal?

- Hij kan zijn hoofd nergens te ruste leggen (8,20)
- Hij heeft volmacht om op aarde zonden te vergeven (9,6)
- Hij zal gekomen zijn vóórdat 'de twaalf' naar elke stad van Israël zijn gevlucht (10,23)
- Hij is gekomen en eet en drinkt (11,19)
- Hij is heer en meester over de sabbat (12,8)
- Wie iets ten nadele van de *Mensenzoon* zegt, zal worden vergeven (10,32)
- Hij zal drie dagen en drie nachten in het binnenste van de aarde verblijven (12,40)
- Hij en zijn engelen zullen veroordelen (13,41) en belonen (16,27)
- Hij zal komen voordat sommigen van de leerlingen zijn gestorven (16,28)
- Hij zal uitgeleverd worden aan de mensen, moeten lijden, maar uit de doden worden opgewekt (17,9-23 en 20,17-19)

¹ Bijvoorbeeld in Matteüs 26,14-16

² Vergelijk de term *missionaris* die in het Latijn hetzelfde betekent, en de term *zendeling*

³ Matteüs 25,13

⁴ Matteüs 16,21; 17,22 en 20,18-19

- Hij is gekomen om te zoeken en te redden wat verloren was (18,11 in enkele handschriften)
- Hij zal zetelen op zijn troon (19,28 en 25,31)
- Hij is niet gekomen om gediend te worden, maar om te dienen en zijn leven te geven als losgeld voor velen (20,28)

Het sleutelstuk over de Mensenzoon is echter de zogeheten *eschatologische rede* die Jezus houdt over zijn komst op het einde der tijden in de hoofdstukken 24 en 25, de rede die - zoals gezegd - voorafgaat aan het lijdensverhaal. Na zijn verrijzenis wordt de uitdrukking in *Volgens Matteüs* niet meer gebruikt. Door de term Mensenzoon op zichzelf te betrekken, maakt Jezus van zichzelf een zwakke en afhankelijke mens die echter zal worden tot iemand met volmacht en aan het einde der tijden zal komen *om de bokken van de schapen te scheiden*.¹

Überantworten is de vertaling van het Griekse *paradidomi* dat letterlijk 'overgeven' betekent en in *Volgens Matteüs* maar liefst eenendertig keer voorkomt, waarvan ongeveer de helft in het lijdensverhaal. Matteüs gebruikt het ook bij de overlevering van Johannes de Doper² en bij Jezus' voorspelling dat ook zijn leerlingen dit lot zullen ondergaan.³ Luther vertaalt dit werkwoord elders met *verraten*. Deze vertaling heeft ertoe bijgedragen dat Judas in de traditie geworden is tot 'verrader', waar 'uitleveraar' of 'overleveraar' dichter bij de Griekse tekst zou zijn gebleven. Nu voorspelt Jezus zijn eigen dood voor de vierde keer. Dit zal geschieden door middel van een executie, de kruisiging. De Romeinen gebruikten de kruisiging als straf voor slaven, geminachte vijanden en criminelen. Kruisiging werd gezien als een zeer oneervolle wijze van sterven. Mensen die een Romeinse achtergrond hadden, werden nooit gekruisigd, maar op een andere manier geëxecuteerd. Sinds de derde lijdensvoorspelling weten de leerlingen dat Jezus' dood de dood door kruisiging zal zijn. De tijd van Jezus' onderricht is voorbij, de tijd van zijn lijden is aangebroken. Jezus moet zijn kruisweg gaan.

¹ Matteüs 25,31-34

² Matteüs 4,12

³ Matteüs hoofdstuk 10 en hoofdstuk 24

BWV 244 # 04

Matteüs 26,3-13

Da versammelten sich die Hohenpriester und Schriftgelehrten, und die Ältesten im Volk, in den¹ Palast des Hohenpriesters, der da hieß Kaiphas, und hielten Rat, wie sie Jesum mit Listen² griffen und töteten.

Sie sprachen aber:

Ja nicht auf das Fest, auf daß nicht ein Aufruhr werde im Volk.

Da nun Jesus war zu Bethanien, im Hause Simonis des Aussätzigen, trat zu ihm ein Weib, die³ hatte ein Glas mit köstlichem Wasser und goß es auf sein Haupt, da er zu Tische saß.

Da das seine Jünger sahen, wurden sie unwillig und sprachen:

Wozu dienet dieser Unrat? Dieses Wasser hätte mögen teuer verkauft und den Armen gegeben werden.

Da das Jesus merkte, sprach er zu ihnen:

Was bekümmert ihr das Weib?

Sie hat ein gut Werk an mir getan.

Ihr habet allezeit Armen bei euch, mich aber habt ihr nicht allezeit.

Daß sie dies Wasser hat auf meinen Leib gegossen,

hat sie getan,

daß man mich begraben wird.

Wahrlich, ich sage euch:

Wo dies Evangelium geprediget wird in der ganzen Welt,

da wird man auch sagen zu ihrem Gedächtnis,

was sie getan hat.

Toen verzamelden zich de hogepriesters en schriftgeleerden, en de oudsten van het volk, in het paleis van de hogepriester die toen Kajafas heette, en zij hielden beraad, hoe zij Jezus met listen zouden grijpen en doden.

Zij spraken echter:

Ja niet op het feest, opdat er geen oproer ontstaat in het volk.

Toen Jezus nu in Betanië was, in het huis van Simon de Melaatse, trad een vrouw op hem toe die had een flesje met kostelijk water en goot dit over zijn hoofd, toen hij aan tafel zat.

Toen zijn leerlingen dat zagen, werden zij ontstemd en spraken:

Waar toe dient deze vuiligheid? Dit water had duur verkocht kunnen worden en aan de armen gegeven.

Toen Jezus dat merkte, sprak hij tegen hen:

Wat bekommeren jullie je om die vrouw?

Zij heeft een goed werk aan mij gedaan.

Jullie hebben altijd armen bij jullie mij echter hebben jullie niet altijd.

Dat zij dit water over mijn lichaam heeft uitgegoten,

heeft zij gedaan,

dat men mij zal begraven.

Voorwaar, ik zeg jullie

waar dit evangelie gepredikt wordt in de hele wereld,

daar zal men ook zeggen tot haar gedächtnis,

wat zij gedaan heeft.

De hogepriesters, de schriftgeleerden en de oudsten

Da betekent niet noodzakelijk dat de beschreven gebeurtenissen achter elkaar plaatsvinden, zoals in de vorige schriftperikoop, maar kan hier evengoed een gelijktijdigheid aanduiden: op het moment dat Jezus bezig is met zijn op handen zijnde dood, zijn de hogepriesters, schriftgeleerden en oudsten van het volk dat ook.

In het eerste deel van deze schriftperikoop komen ze bijeen in, zoals er in het Grieks staat, de 'aula'. Dit woord kan een binnenplaats aanduiden of de gebouwen rondom die

¹ Calovbijbel schrijft *dem*

² Calovbijbel schrijft enkelvoud *List*

³ Calovbijbel schrijft: *ein Weib, das [...]*

binnenplaats, die meestal van een notabel iemand waren, vandaar Luthers vertaling *Palast*, 'paleis'. De 'aula' behoort toe aan de hogepriester Kajafas en is verderop in het lijdensverhaal ook de plaats waar Petrus Jezus verloochent.

In *Volgens Matteüs* hebben joodse leiders een rol van grote betekenis. Zij kunnen worden onderverdeeld in diverse groeperingen die soms zelfstandig optreden, maar meestal samenwerken met een andere groepering. In deze perikoop worden zelfs drie groepen in een adem genoemd: *de hogepriesters, de schriftgeleerden en de oudsten van het volk*. Het zijn exact deze drie groepen die Jezus noemt als degenen die zijn lijden en dood in Jeruzalem zullen veroorzaken.¹ Matteüs schrijft verder nog over *farizeeën, sadduceeën en herodianen*.² Hij lijkt geen sterk onderscheid te maken tussen al deze verschillende groepen en noemt ze meestal in combinaties van verschillende samenstelling. Voor Matteüs is het blijkbaar 'een pot nat'. Het zijn joodse leiders en ze deugen niet. Een enkele keer wordt een leider met zijn naam genoemd, zoals hier de hogepriester Kajafas. Matteüs zet deze joodse leiders graag in een negatieve context. Ze zijn hypokriet³, boosaardig slecht⁴ en hebben moorden op hun geweten.⁵

De hogepriester heet in het Hebreeuws *kohen gadol* en was in het jodendom oorspronkelijk de leider van de priesters die de tempeldienst verrichten. Ook nadat zij van hun taak ontheven waren, bleven zij aangesproken worden als hogepriester. Hogepriesters waren afkomstig uit verschillende priesterfamilies die tesamen een soort priesteraristocratie vormden. Vanaf het begin van de regering van Herodes de Grote tot aan de verwoesting van de tempel in 37 vóór tot 70 na de gewone jaartelling, behoorden alle hogepriesters tot de partij van de sadduceeën. In deze periode volgden maar liefst 28 hogepriesters elkaar op.

Kajafas of Kajefas, oorspronkelijk: Jozef Qajjafa, was hogepriester van 18 tot 36. Hij was getrouwd met een dochter van Annas, elders Ananus geheten, die eerder hogepriester was geweest. Ook vijf van zijn zwagers hebben dit ambt bekleed. Annas' invloed op Kajafas was bijzonder groot. Kajafas onderhield nauwe banden met het Romeinse bestuur, vooral met Pilatus, die van 26 tot 36 procurator over Judea was. Vermoedelijk is het hieraan te danken dat Kajafas niet minder dan achttien jaar het ambt van hogepriester bezat, voor deze periode een uitzonderlijk lange tijd. De keerzijde was echter dat toen Pilatus wegens zijn gewelddadige optreden tegen de Samaritanen in ongenade viel, ook Kajafas' lot was bezegeld: de Syrische gouverneur Lucius Vitellius onthief hem uit zijn ambt in hetzelfde jaar dat Pilatus naar Rome werd teruggeroepen. Schriftgeleerden, ook wel wetgeleerden genoemd, hielden zich beroepshalve bezig met de verklaring van de Tora, de joodse wet. Gewoonlijk werden ze aangesproken met de ere naam *rabbi*. Verderop in het passieverhaal in perikoop nr. 11 is het Judas die Jezus met deze titel aanspreekt.

Al eerder hadden de joodse leiders op een middel gezonnen om Jezus gevangen te nemen, omdat hij hun met zijn woorden had geïrriteerd.⁶ Het samenspannen van de overheid lijkt een echo van een psalm uit het Eerste Testament: *Ik hoor de roddel van de mensen; van overal om mij heen dreigt angst omdat zij tegen mij samenspannen, plannen smeden om mij uit de weg te ruimen*.⁷ (Zie de bijlage over het Eerste Testament.)

Deze irritatie was alleen maar toegenomen. Nu willen ze hem zelfs doden. Op het feest mag dit echter niet gebeuren. Wat is de reden waarom de overheid oproer van de joden vreest? Is men bang dat een doodvonnis op een feest - een verplichte joodse rustdag - een ontheiliging van dat feest is dat protest zal oproepen? Zijn er veel aanhangers van Jezus in Jeruzalem die het voor hem zullen opnemen? Verderop in het passieverhaal wordt duidelijk dat ook Pilatus bang is voor een oproer.

Omdat de joodse leiders naar listen zoeken, is het op voorhand duidelijk dat het proces tegen Jezus een schijnproces gaat worden. De bijeenkomst in de aula van Kajafas lijkt hierdoor een unieke en speciale vergadering te zijn. Het woord 'list' komt alleen op deze plaats in

¹ Matteüs 16,21

² De farizeeën treden in het passieverhaal alleen op in perikoop nr. 66, de sadduceeën spelen in het lijdensverhaal geen rol; eenmalig maakt Matteüs ook nog melding van *herodianen* (22,16), een groepering waarvan zeer onduidelijk is wie Matteüs hiermee bedoelt

³ Matteüs 15,7; 22,18; 23,13-15

⁴ Matteüs 9,4 en 12,34-37

⁵ Matteüs 23,29-39

⁶ Matteüs 21,46

⁷ Psalm 31,14

Volgens Matteüs voor. Het Griekse woord *dolos* kan ook vertaald worden met 'lokaas', wat vooruit kan wijzen naar de rol van Judas. Hij is zelf de list en lokt Jezus in de val. Hij meldt zich verderop in het verhaal bij de joodse leiders. Zij hoeven niet ver en niet lang te zoeken.

Met het tweede deel van de perikoop verandert het perspectief. Begonnen in de aula van Kajafas in Jeruzalem, gaat het verhaal verder met de gebeurtenissen in het huis van Simon de Melaatse in Betanië. Dit stadje ligt op de oostelijke helling van de Olijfberg, aan de weg van Jeruzalem naar Jericho, volgens de joodse maat op vijftien veldwegen verwijderd van Jeruzalem. De afstand werd gemeten vanaf de voorhof van de tempel, waar een pilaar als Romeinse mijlpaal was opgesteld. Men legde die vijftien veldwegen, als men op zijn gemak liep, in anderhalf uur af.

Simon, de melaatse

Jezus was al in Jeruzalem aangekomen en had reeds de nacht in Betanië doorgebracht.¹ Het huis waar hij zich nu bevindt, is van Simon *tou leprou*, 'de melaatse', van wie Matteüs verder niets vertelt. In alle vier evangeliën komt het verhaal voor dat Jezus werd benaderd door een vrouw die haar toewijding wilde tonen door hem te zalven dan wel zijn voeten te wassen. Volgens Lucas is dat gebeurd in het huis van een farizeeër genaamd Simon² en volgens Johannes vindt er een voetwassing plaats in het huis Marta en Maria en hun broer Lazarus.³ Om deze varianten te harmoniseren veronderstelt men dat Simon de vader was van deze drie. Simon ontvangt mensen thuis en hij zal dus niet meer melaats zijn, want anders was hij zeker buitengesloten. Of hij is overleden en vormt dan geen besmettingsgevaar meer. Matteüs vermeldt uitdrukkelijk dat wat plaatsvindt, zich afspeelt binnen in het huis. Mogelijk is ook nog dat hij nu niet meer aan lepra lijdt en de anonieme melaatse is die eerder door Jezus zelf werd genezen.⁴ Er kan ook sprake geweest zijn van een Aramese leesfout. *Sjimon ha-zanua*, wat Simon de Essener⁵ betekent werd dan per abuis gelezen als *Sjimon on ha-zarua*, Simon de melaatse. Simons naam en bijnaam bleven in elk geval met elkaar verbonden.

De zalvende vrouw

Van de vrouw die naar Jezus komt vertelt Matteüs nog minder. Zij heeft zelfs geen naam.⁶ Zij draagt een *alabastron*, een flesje gemaakt van albast, een kostbaar doorschijnend mineraal. Luther geeft als vertaling *Glas*. Het is zo kostbaar dat de Nederlandse taal het ook reserveert voor de erenaam van een niet veel voorkomend 75-jarig huwelijksfeest: de albasten bruiloft. Het *alabastron* bevat welriekende kostbare zalfolie. De nadruk op het materiaal van het flesje en de prijs van de olie loopt vooruit op de reactie van de leerlingen. Overigens was het in het Midden Oosten vanwege het droge klimaat de gewoonte (tafel)gasten olie te geven om over lichaam en haren uit te gieten. Hier is echter meer aan de hand dan een louter profane oosterse gewoonte. Terwijl Jezus naar toenmalig gebruik aan tafel ligt - Luther vertaalt met *saß* -, giet de vrouw de olie over Jezus' hoofd uit. De leerlingen ergeren zich aan wat de vrouw doet.⁷ Zij vinden het pure verkwisting van het geld, dat beter aan de armen gegeven had kunnen worden, zoals Jezus nota bene zelf ook had gezegd tegen de rijke jongeman.⁸ Maar Jezus wijst hen terecht door opnieuw zijn dood aan te kondigen met de mededeling dat de vrouw zijn lichaam heeft gezalfd als voorbereiding op zijn begrafenis. Het is als twee scènes in een film met een overvloeier: Jezus ligt aan tafel en krijgt zalfolie over zijn hoofd gegoten, gevolgd door Jezus' dode lichaam dat wordt gebalsemd. De vrouw heeft hem barmhartigheid bewezen: het begraven van de doden, met alle rituelen die daarbij horen, is een van de werken van

¹ Matteüs 21,17

² Lucas 7,36-50

³ Johannes 12,1-8

⁴ Matteüs 8,2-4

⁵ De esseniers vormden een joodse religieuze partij

⁶ In Johannes 12,3 heet zij Maria en is ze de zuster van Lazarus. In Lucas 7,36-50 wordt ze aangeduid als anonieme zondares, - Maria Magdalena? -

⁷ In Johannes 12,4-5) is Judas degene die zich afvraagt waarom de balsem niet voor 300 denariën is verkocht

⁸ Matteüs 19,21

barmhartigheid en een religieuze plicht in Israël. In Bachs tijd was de leer der goede werken een belangrijk theologisch discussiepunt. Is dat de reden dat Luther het Griekse *ergon kalon* letterlijk vertaalt met *gut Werk*?

Ihr habet allezeit Armen bei euch verwijst naar het Eerste Testament.¹

Wahrlich ich sage euch: Wo dies Evangelium geprediget wird, aldus Jezus, moet verteld worden wat zij gedaan heeft, om haar te gedenken. Deze plechtig klinkende aanhef begint in het Grieks met *Amen* dat Luther met *Wahrlich* vertaalt. In *Volgens Matteüs* komt het ruim dertig keer voor. 'Amen' is een oorspronkelijk Hebreeuws woord dat iemand uitspreekt bij het zweren van een eed. Het werd ook uitgesproken na een lofprijzing tot God. Jezus geeft met het woordje 'Amen' aan zijn leerlingen door wat hem door God geopenbaard is en voor hem een zekerheid is. Matteüs laat 'Amen' in zijn Griekse tekst onvertaald staan. Daardoor valt het op en krijgt het een rituele, formele functie: 'Zo is het en niet anders'. Blijkbaar hoeft niet de naam van de vrouw herinnerd te worden, maar haar daad. Moet *evangelie* hier verstaan worden als de inhoud van het boek *Volgens Matteüs*? Of gaat het om de betekenis ervan, namelijk 'goed bericht, blijde boodschap'? In *Volgens Matteüs*² wordt overigens nergens iets verteld over zalving of gebruik van kruiden bij Jezus' graflegging. Er is tegen het eind van de passie in nummer 66 slechts sprake van *ein rein Leinwand* waarin Jozef van Arimatea Jezus' dode lichaam wikelt voor hij dit in het graf legt.

¹ Deuteronomium 15,11, gevolgd door: *Daarom druk ik u op het hart om vrijgevig te zijn tegenover iedereen in uw land die in armoede leeft of er slecht aan toe is*

² Ook niet door Marcus of Lucas, maar wel door Johannes in 19,39-40

BWV 244 # 07

Matteüs 26,14-16

Da ging hin der Zwölfen einer
mit Namen Judas Ischarioth
zu den Hohenpriestern und sprach:
Was wollt ihr mir geben?
Ich will ihn euch verraten.
Und sie boten ihm dreißig Silberlinge.
Und von dem an suchte er Gelegenheit,
daß er ihn verriete.

Toen ging heen een van 'de twaalf'
met name Judas Iskariot
naar de hogepriesters en sprak:
Wat willen jullie mij geven?
Ik wil hem jullie verraden.
En zij boden hem dertig zilverlingen.
En van toen af zocht hij gelegenheid,
dat hij hem verraden zou.

Judas Iskariot

Over het woordje *da* is bij de vorige schriftperikopen reeds geschreven. De gebeurtenis die Matteüs verhaalt, hoeft niet noodzakelijk plaats te vinden na de zalving in Betanië, maar nu is dat waarschijnlijk wel het geval. Matteüs schrijft in het Grieks namelijk de passieve vorm van het werkwoord 'reizen', *poreuomai*, dat anders en ook meer is dan het actieve *ging* waarmee Luther het vertaalt. Actief reizen betekent dat Judas zichzelf in beweging zet om in ongeveer anderhalf uur de vijftien veldwegen af te leggen van Betanië naar Jeruzalem.¹

Maar wat is passief reizen? Theologisch en psychologisch speelt er een interessante onderliggende betekenis mee. Matteüs schrijft letterlijk dat een van 'de twaalf' in beweging werd gebracht. Judas gaat - hij kan niet anders, hij moet - op reis om Jezus over te leveren. Het Griekse werkwoord kan ook vertaald worden met 'heengaan'. Het is dan een eufemisme voor 'sterven'. Judas moet Jezus' voorspelling laten uitkomen, maar is daardoor ook op weg naar zijn eigen dood.

In de namenlijst van 'de twaalf' vermeldt Matteüs bij Judas Iskariot al op voorhand dat hij degene is die Jezus heeft overgeleverd.² Dramatisch gezien een misser? Van enige spanning over hem is nu geen sprake meer; de lezer wordt meteen op de hoogte gesteld.

In de Matthäus-Passion duikt in deze schriftperikoop voor het eerst de naam Judas bijgenaamd Iskariot op ook onmiddellijk in samenhang met zijn rol van degene die Jezus in handen van de tegenspelers speelt. Feitelijk is het ook voor het eerst dat hij actief wordt in heel *Volgens Matteüs*, want zijn naam was tot nu toe alleen bekend uit de apostellijst waar hij als laatste wordt genoemd met de toevoeging: *ho iskariotès ho kai paradous auton*, letterlijk: 'de iskariotes die ook verraden heeft hem'.

De naam Judas is een veelvoorkomende naam in Israël, in het Hebreeuws luidt hij Yehuda of Juda, hetgeen 'lofprijzing' betekent, en waarvan ook 'jood' is afgeleid. De betekenis van zijn bijnaam is echter onzeker. Er dienen zich verschillende woordafleidingen aan.

De eerste is dat Iskariot komt van het Hebreeuwse *Isch Qerijot*, 'man van / uit Chariot'. Er bestond een dorp met deze naam, in de provincie Judea. Een tweede betekenis kan zijn dat de bijnaam Iskariot is afgeleid van het Latijnse *Sicarius*, 'dolkdrager'. Dolkdragers horen bij de groep van de zeloten die toentertijd aanslagen pleegden op de Romeinen. Zij kunnen getypeerd worden als een soort guerrillastrijders. Daar zou Judas lid van geweest kunnen zijn. Werd Jezus' aanpak volgens de zeloten als te soft gezien, omdat hij niet in opstand kwam tegen de Romeinse overheersing en geen aards, maar een hemels koningschap nastreefde?

Een derde mogelijke betekenis is zeker het vermelden waard. Iskariot kan in verband gebracht worden met het Aramese *Isqarja* dat 'valse' betekent of het Hebreeuwse *Saqar*, 'leugenaar'. De bijnaam is in dat geval overduidelijk een scheldnaam en gerelateerd aan Judas' rol als overleveraar.

Na de zalving door de onbekende vrouw ging Judas Iskariot naar de joodse leiders. Hij wilde

¹ Zie de uitleg bij Matteüs 26,3-13

² Matteüs 10,1-4, de benaming *apostel* staat alleen hier

hen helpen Jezus gevangen te nemen en informeerde hoeveel hun dat waard was. De reden waarom Judas tot zijn daad gekomen is, vermeldt Matteüs niet.¹ Dat Judas geld vraagt voor zijn plan, kan geïnterpreteerd worden als hebzucht, maar niet duidelijk is wat Judas van plan is met het geld te doen. Opvallend is dat Judas spreekt over 'hem' en Jezus' naam niet noemt. Het is iedereen blijkbaar duidelijk over wie hij het heeft.

Merk op dat Luther hier het Griekse woord voor 'uitleveren', *paradidomi*, vertaalt met *verraten*.² Dertig zilverlingen boden de joodse leiders. Als 'zilverling' de vertaling is van de joodse zilveren sikkel - in die tijd waren vooral denariën in omloop, waarbij een sikkel de waarde had van vier denariën -, verwijzen de zilvermunten naar de tempelschat. De joodse overheid wil het geld daaruit halen.

Hoe moet dit bedrag op zijn waarde worden geschat? Het Eerste Testament biedt een sleutel voor de waardebepaling. Jozef werd door zijn broers verkocht voor slechts twintig zilverlingen.³ Dertig zilverlingen is de boete voor het per ongeluk verwonden of doden van een slaaf.⁴ De diensten van een goede herder worden niet hoger gewaardeerd dan de diensten van een slaaf, namelijk dertig zilverlingen.⁵ Matteüs maakt hiermee duidelijk dat het bedrag van dertig zilverlingen in de ogen van de joodse leiders voor Jezus genoeg is; het is de waarde namelijk die een slaaf ten deel viel. Het bedrag drukt minachting uit; die kan evengoed op Jezus als op Judas slaan.

Nadat Judas het geld aangeboden heeft gekregen zoekt hij een goed moment, een geschikt tijdstip, om Jezus over te leveren. Dat moment zal niet lang op zich laten wachten. De wijze waarop hij Jezus overlevert, wordt pas later duidelijk in nummer 26: *Welchen ich küssen werde, der ists, den greifet*.⁶ Blijkbaar weten de joodse leiders niet hoe Jezus eruitziet, en zo wordt Jezus overgeleverd door een kus en voor een luttel bedrag.

¹ Lucas 22,3 schrijft dat Satan in hem was gedreven, en Johannes 12,4 doet het voorkomen alsof Judas een dief was en uit de beurs die hij bewaarde, wegnam wat erin kwam

² Zie de opmerkingen bij Matteüs 26,1-2

³ Genesis 37,28

⁴ Exodus 21,32

⁵ Zacharia 11,12

⁶ Matteüs 26,48

BWV 244 # 09

Matteüs 26,17-22

Aber am ersten Tage der süßen Brot

traten die Jünger zu Jesu
und sprachen zu ihm:

**Wo willst du,
daß wir dir bereiten,
das Osterlamm zu essen?**

Er sprach:

*Gehet hin¹ in die Stadt zu einem und sprecht
zu ihm:*

Der Meister läßt dir sagen:

*Meine Zeit ist hier,
ich will bei dir die Ostern halten
mit meinen Jüngern.*

Und die Jünger taten,
wie ihnen Jesus befohlen hatte,
und bereiteten das Osterlamm.

Und am Abend
satzte er sich zu Tische mit den Zwölfen.

Und da sie aßen, sprach er:

Wahrlich, ich sage euch:

Einer unter euch wird mich verraten.

Und sie wurden sehr betrübt
und huben an,

ein jeglicher unter ihnen, und sagten zu ihm:

Herr, bin ichs?

Maar op de eerste dag van het ongezuurde
brood

traden de leerlingen tot Jezus
en spraken tot hem:

**Waar wil je,
dat wij voor jou voorbereiden
het paasmaal te eten?**

Hij sprak:

*Ga heen de stad in naar iemand
en spreek tot hem:*

De meester laat jou zeggen:

*Mijn tijd is hier,
ik wil bij jou het paasfeest houden
met mijn leerlingen.*

En de leerlingen deden,
zoals Jezus hun bevolen had,
en bereidden het Paaslam.

En 's avonds
zette hij zich aan tafel met 'de twaalf'.

En toen zij aten, sprak hij:

Voorwaar, ik zeg jullie:

Een onder jullie zal mij verraden.

En zij werden zeer bedroefd
en begonnen,

ieder van hen afzonderlijk, tot hem te zeg-
gen:

Heer, ben ik 't?

De tijdsbepaling *am ersten Tage der süßen Brot* aan het begin van deze schriftperikoop sluit aan bij de twee dagen voor Pasen die Jezus noemde in verband met het tijdstip van zijn kruisiging en het feest waarover de joodse leiders spraken. In het oude Israël bestonden er grote feesten die met een pelgrimage waren verbonden. Het feest van de ongedesemde broden (*Matzot*), het Wekenfeest (*Sjawoeot*) en het loofhuttenfeest (*Soekot*). Het vierde grote feest, *Pesach*, werd uiteindelijk verbonden met het feest van de ongedesemde broden. Ten tijde van het Eerste Testament was Pasen het voornaamste feest van de joden, en is dat nog steeds. Het gehele feest duurde zeven dagen en de eerste dag kreeg de naam van het oude *Matzot*-feest. De oorsprong van dit onderdeel van het paasfeest moet gezocht worden in het feit dat gisting in het klimaat van Palestina zeer snel overgaat in bederf. Gistende stoffen werden derhalve als onrein beschouwd. Het was verboden tijdens het paasfeest gegiste broden te eten. Op de eerste avond van het feest werd een maaltijd gehouden. De gedetailleerde voorschriften met betrekking tot dit feest zijn opgenomen in het rond 200 nChr opgeschreven Talmoedtractaat *Pesachim*. Waarschijnlijk waren deze voorschriften in grote lijnen ook in Jezus' tijd al gangbaar. Vele lammeren², ritueel geslacht in de tempel van Jeruzalem en bestemd voor het pesachmaal, werden in particuliere huizen binnen de muren van Jeruzalem aan het spit van granaathout in hun geheel gebraden en na zonsondergang gegeten. Talrijke pelgrims vormden groepen van tien tot twintig personen en zochten een vertrek waarin rondom een lage tafel bedden stonden of tapijten en kussens lagen.

¹ In Calovbijbel ontbreekt *hin*

² De historicus Flavius Josefus meldt dat in het jaar 66 op het paasfeest meer dan 200.000 lammeren zijn geslacht

Dinges

Omdat de maaltijd volgens de rituele voorschriften zorgvuldig moet worden voorbereid, vragen de leerlingen - mogelijk worden bedoeld 'de twaalf' - aan Jezus waar het paaslam moet worden gegeten. Het is duidelijk dat Jezus de belangrijkste disgenoot zal zijn. Hij stuurt de leerlingen naar de stad naar *deina*, zoals Matteüs letterlijk schrijft. Dit Griekse woord komt in het hele Tweede Testament alleen in deze perikoop voor. Het heeft altijd betrekking op iemand die de schrijver niet noemen kan of wil en kan worden vertaald met 'deze of gene', 'de een of andere', 'dinges', of 'de bewuste'.¹ Luther vertaalt het met *einem*. De leerlingen moeten namens Jezus meedelen dat ze bij Dinges het paasmaal houden. Dinges wordt niets gevraagd, hij kan geen nee zeggen, de maaltijd moet bij hem gehouden worden, want *Der Meister läßt dir sagen, meine Zeit ist hier*, zoals Jezus aan de opdracht laat voorafgaan. Voor de lezer is dit duidelijk, voor Dinges blijktbaar ook. Zonder omhaal van woorden meldt Matteüs dat de leerlingen het paaslam klaarmaken. Hoewel de inwoners van Jeruzalem hun huis graag beschikbaar stelden aan mensen van buiten, lijkt het aannemelijk dat Dinges behoorde tot de kennissenkring van Jezus of 'de twaalf'.

Und am Abend is een regelmatig terugkerende tijdsbepaling in *Volgens Matteüs*. Wanneer het avond is geworden drijft Jezus boze geesten uit en geneest hij zieken², de wonderbare broodvermenigvuldiging vindt plaats in de avond³, en wanneer Jezus meteen hierna alleen op de berg is om te bidden, vermeldt Matteüs nog eens dat het avond is geworden.⁴ Ten slotte zal in Matteüs 27,51-58 Jozef van Arimatea *am Abend* Jezus' lichaam van het kruis afnemen en begraven. Jezus weet dat zijn einde nabij is en hij weet ook dat een van 'de twaalf' hem zal uitleveren aan de overheid. Luther vertaalt ook hier wederom met *verraten*. Jezus en 'de twaalf' liggen aan aan de pesachmaaltijd; Judas is daarbij dus aanwezig. Het paasmaal is begonnen.

Dit verliep op rituele wijze als volgt. Als hoofd van de groep van twaalf leerlingen opende Jezus de maaltijd met het voltrekken van twee zegenbeden, de eerste over het hele feest, de tweede over de gereedstaande wijn. Nadat ze hiervan gedronken hadden, werd het eten binnengebracht en uitgesteld. Elk gerecht - achtereenvolgens: ongedesemd brood, bittere kruiden, gestoofd fruit en het geroosterde lam - werd volgens de rituele voorschriften, symbolisch geduid door Jezus. Na het zingen de psalmen 113 en 114 werd de tweede beker wijn rondgedeeld en gedronken. Jezus nam daarna het daartoe bestemde brood, sprak daarover de zegenbede, brak het en deelde het uit. Het werd gegeten samen met de bittere kruiden en het fruit. Pas daarna werd het paaslam gegeten. Na de maaltijd nam Jezus de derde beker wijn en sprak hij daarover een uitgebreid dankgebed. Daarna werd de maaltijd besloten met het zingen van de psalmen 115 tot en met 118.

Op welk moment van de maaltijd Jezus aankondigt dat een van zijn disgenoten hem zal uitleveren, vermeldt Matteüs niet. Jezus' voorspelling begint met het plechtige 'Amen' dat Luther vertaalt met *Wahrlich*. In *Volgens Matteüs* komt het ruim dertig keer voor.⁵ Zoals 'de twaalf' buitengewoon bedroefd waren na Jezus' voorspelling van zijn lijden⁶, zijn ze dat nu ook over deze voorspelling van de overlevering door iemand uit hun vriendenkring. Vriendschap en uitlevering bijten elkaar. Het is droefheid die pijn doet, kwetst en verontrust. Zo'n droefenis is er verderop ook bij Jezus zelf in Getsemane.

Een voor een vragen 'de twaalf' aan Jezus *Herr, bin ich's?* In het Grieks staat er letterlijk: "Toch niet ik ben het, Heer?" De nadruk ligt op de ontkenning en op het ik. Is dat niet merkwaardig te noemen? Elk van 'de twaalf' weet toch wel van zichzelf of hij van plan is Jezus uit te leveren?

Uit het vervolg blijkt pas dat Judas, door Matteüs met name genoemd, als laatste ook dezelfde vraag aan Jezus stelt. Judas spreekt Jezus dan opvallend aan met 'rabbi'.

¹ De NBV interpreteert het begrip en vertaalt met 'de persoon die jullie bekend is'

² Matteüs 8,16

³ Matteüs 14,15

⁴ Matteüs 14,23

⁵ Zie het commentaar bij Matteüs 26,3-13

⁶ Matteüs 17,23

BWV 244 # 11

Matteüs 26,23-29

Er antwoordte und sprach:
*Der mit der Hand mit mir in die Schüssel
tauchet,
der wird mich verraten.
Des Menschen Sohn gehet zwar dahin,
wie von ihm geschrieben stehet;
doch wehe dem Menschen,
durch welchen des Menschen Sohn verraten
wird!*
*Es wäre ihm besser,
daß derselbige Mensch noch nie geboren
wäre.*
Da antwoordte Judas,
der ihn verriet,
und sprach:
Bin ichs, Rabbi?
Er sprach zu ihm:
Du sagests.

Da sie aber aßen,
nahm Jesus das Brot,
dankete und brachs
und gabs den Jüngern und sprach:
Nehmet, esset, das ist mein Leib.
Und er nahm den Kelch
und dankete,
gab ihnen den und sprach:
*Trinket alle daraus;
das ist mein Blut des neuen Testaments,
welches vergossen wird
für viele zur Vergebung der Sünden¹.
Ich sage euch²:
Ich werde von nun an nicht mehr
von diesem Gewächs des Weinstocks trinken
bis an den Tag,
da ichs neu trinken werde mit euch
in meines Vaters Reich.*

Hij antwoordde en sprach:
*Die met zijn hand met mij in de schotel
dompelt,
die zal mij verraden.
De Mensenzoon gaat weliswaar heen,
zoals van hem geschreven staat;
doch wee de mens,
door wie de Mensenzoon verraden wordt!*
*Het zou beter voor hem zijn,
dat deze zelfde mens nog nooit geboren
was.*
Toen antwoordde Judas,
die hem verried,
en sprach:
Ben ik't, rabbi?
Hij sprak tot hem:
Jij zegt't.

Toen zij dan aten,
nam Jezus het brood,
dankte en brak't
en gaf't de leerlingen en sprach:
Neem, eet, dat is mijn lichaam.
En hij nam de kelk
en dankte,
gaf hun hem en sprach:
*Drink allen hieruit;
dat is mijn bloed van het nieuwe testament,
welke vergoten wordt
voor velen tot vergeving van de zonden.*
*Ik zeg jullie:
Ik zal van nu af aan niet meer
van dit gewas van de wijnstok drinken
tot aan de dag,
waarop ik't opnieuw zal drinken met jullie
in mijns Vaders rijk.*

De abrupt afgebroken perikoop wordt na een moment van verstilling voortgezet. Na de vraag van de leerlingen wie hem zal uitleveren, geeft Jezus het antwoord: die met mij zijn hand in de schotel doopt. Jezus' antwoord duidt niet op iets speciaals, maar geeft de normale gang van zaken weer bij de joodse maaltijd. Zij aten immers met hun handen. Het in stukken gebroken brood werd met de hand in een schotel met gestoofd fruit gedoopt en daarna gegeten. Jezus heeft het dus over iemand die samen met hem aan tafel is en mee-eet – dat kan dus iedereen zijn. Jezus refereert hier aan woorden van een psalm uit het Eerste Testament: *Hij zelfs, mijn*

¹ De zinsnede *zur Vergebung der Sünden* ontbreekt in de Calovbijbel, maar wordt in het commentaar wel meegenomen; mogelijk dus een zetfout

² Calovbijbel schrijft *Ich aber sage euch*

*vriend, mijn vertrouwde, met wie ik mijn brood heb gedeeld, hij hief zijn hiel tegen mij.*¹ Daarna benadrukt Jezus zijn heengaan, zoals over hem geschreven staat. Is het heengaan, het sterfen van Jezus, door de profeten voorzien? Onder de vele profetieën nemen de vier *Liederen over de Knecht van de Heer* van de profeet Jesaja een belangrijke plaats in. Vergelijk bijvoorbeeld uit het laatste lied: *Hij werd doorstoken om onze weerspanningheid, om onze zonden gebroken; hij werd gestraft; ons bracht het vrede en dank zij zijn striemen is er voor ons genezing.*² En is de overlevering door Judas dat niet en komt die voor rekening van de overleveraar zelf? Jezus roept zijn overleveraar een *wehe* toe. Evenals sommige steden in Galilea, mensen die anderen ten val brengen, de schriftgeleerden en farizeeën en op het einde der tijden zwangere vrouwen, is het tenslotte nu Judas die dit *wehe* ten deel valt.³ In dit woord klinken twee ondertonen: zowel die van het medelijden als die van het oordeel. Beide tonen klinken tegelijkertijd en zijn adequaat. De vraag blijft onbeantwoord of Judas een alternatief had. Nu het eenmaal gegaan is zoals het is gegaan, kan Matteüs, achteraf, de gebeurtenissen duiden in het licht van het Eerste Testament. De *Menschen Sohn* staat tegenover *derselbige Mensch*. Die laatste had er beter niet kunnen zijn.

Judas voelt zich aangesproken. Matteüs voegt er nog eens nadrukkelijk aan toe dat hij Jezus wil overleveren, alsof dat nog niet bekend was. Judas vraagt op dezelfde wijze als de anderen of hij degene is. Daarbij spreekt hij Jezus niet aan met 'Heer', maar met *rabbi*. Een dergelijke Hebreeuwse aanspreektitel *rabbi*, letterlijk 'mijn grote' of 'meester', springt er in de Griekse tekst van Matteüs uit. Jezus zei over de schriftgeleerden en farizeeën dat ze zich graag 'rabbi' laten noemen, maar 'laten jullie geen rabbi noemen', waarschuwde hij vervolgens zijn leerlingen, want er is maar één meester.⁴ Deze aanspreekvorm tekent Judas dus ten voeten uit. Het is alsof Matteüs wil laten doorschemeren, dat de andere elf met hun aanspreektitel 'Heer' het goddelijke van Jezus erkennen, maar dat Judas dit blijkbaar niet over zijn lippen krijgt. Met 'rabbi' plaatst de leerling Judas zich tegenover zijn leraar Jezus, zoals hij dat tenslotte ook zal doen met de woorden 'gegroet, rabbi' wanneer hij Jezus in Getsemane een kus zal geven.⁵

De aanspreektitel 'rabbi' kan ook gezien worden binnen de anti-judaïstische - hetgeen niet verward mag worden met antisemitisme - trekken die *Volgens Matteüs* kenmerken. Judas is geen volgeling van Jezus, maar jood. Zijn bloed zal ook over hem komen.⁶ Het antwoord van Jezus is kort, maar hevig: *Du sagests*. Dit ondubbelzinnige antwoord zal Jezus verderop in het verhaal ook geven aan de hogepriester Kajafas⁷ en aan de landvoogd Pilatus.⁸

Nergens vermeldt Matteüs een reactie van een van de andere leerlingen aan tafel. Dat is vreemd, omdat zij allen aan Jezus dezelfde vraag hadden gesteld als Judas. Het moest dus zo gaan, lijkt Matteüs te willen zeggen.

Tijdens het paasmaal voltrekt Jezus op rituele wijze het voorgeschreven breken van het brood, ongeveer halverwege de maaltijd. Merk op dat Jezus ook bij de twee wonderbare broodvermenigvuldigingen het brood breekt.⁹ Bij het breken horen geijkte teksten uit de joodse traditie die gezegd moeten worden. Jezus brengt echter op eigen initiatief een verandering aan in de rite door na de voorgeschreven zegenbede en de breking van het brood bij het uitdelen hiervan te zeggen: *das ist mein Leib*. 'Hier ben ik' – in het teken van het brood en na het eten ook in het teken van de wijn geeft Jezus zichzelf aan zijn leerlingen. In het woord *Leib* weerklinkt nog een echo uit de zalving in Betanië. Jezus' lichaam, eerst gezalfd, nu ritueel gegeven, wordt verderop in het lijdensverhaal van het kruis gehaald en in een graf gelegd.

Wat in deze perikoop zonder onderbreking na elkaar wordt verteld, en wat de geschiedenis in is gegaan als het zogenoemde 'instellingsverhaal', is in feite een samenvoeging van twee momenten tijdens het joodse pesachritueel. Het breken van het brood wordt namelijk

¹ Psalm 41,10

² Jesaja 52,13 - 53,12

³ Matteüs 11,21; 18,7; 23,1-39; 24,19

⁴ Matteüs 23,7-8

⁵ Matteüs 26,49

⁶ Vergelijk Matteüs 27,25

⁷ Matteüs 26,64

⁸ Matteüs 27,11

⁹ Matteüs 14,19 en 15,36

voltrokken na het drinken van de tweede beker wijn. Luther vertaalt het Griekse *potèrion* met *Kelch* en blijft zo binnen de sfeer van een avondmaalsdienst.¹ Het ritueel is nu tot op de helft gevorderd. En het uitdelen van de beker waarover het hier gaat, vindt plaats na de maaltijd. Deze derde beker wordt genoemd de 'beker der zegening'. Aan God wordt op deze rituele wijze lof aangeboden vanuit het besef dat alles wat mensen bezitten en als hun eigendom beschouwen, hun slechts gegeven is om niet. Bij het uitdelen van de beker aan ieder van de leerlingen wijzigt Jezus opnieuw de voorgeschreven uit te spreken tekst door eraan toe te voegen dat deze wijn het bloed van de *diathèkè* is. Dit Griekse begrip komt alleen op deze plaats in *Volgens Matteüs* voor. Omdat dit verschillende betekenissen kent, is moeilijk te bepalen welke Matteüs voor ogen heeft. Sommige handschriften voegen er het adjectief *nieuw* aan toe, mogelijk veroorzaakt door Jezus' laatste woorden in deze perikoop. Luther neemt deze tekstvariant over in zijn vertaling met *neuen Testaments*. *Diathèkè* betekende oorspronkelijk de inwendige orde of gesteldheid. Later sloeg het begrip op een regeling of een verbond, meer specifiek op een laatste wilsbeschikking of testament. Zijn bloed vergieten voor velen tot vergeving van zonden is dan Jezus' laatste wil.

De woorden van Jezus doen sterk denken aan beschrijvingen van offerrituelen in het Eerste Testament.² Jezus spreekt woorden die zijn aanstaande lijden en dood kunnen duiden: hij typeert met zijn rituele toevoegingen zichzelf als een offer aan God, als een paaslam. Hij geeft zijn leven om een verbond in te stellen tussen God en mensen. Bloed wordt gezien als drager van leven, en bloed dat wordt vergoten, is het leven dat zich weggeeft, schenkt. Door Jezus krijgt de betrekking tussen God en mensen een nieuwe dynamiek.

Het woord *vergeven* komt alleen op deze plaats in *Volgens Matteüs* voor. Het Griekse woord *aphesis* dat alleen in deze perikoop in *Volgens Matteüs* voorkomt, betekent letterlijk *wegzenden*. Hierin klinkt het ritueel van de zondebok door, die op de Grote Verzoendag symbolisch beladen werd met de zonden van Israël, en weggestuurd werd in de woestijn.³ De voorspelling van de engel uit het eerste hoofdstuk van *Volgens Matteüs* dat Jezus degene is die zijn volk zal redden uit hun zonden⁴, vindt hier zijn rituele afsluiting. Alleen hij, de Mensenzoon, is bevoegd op aarde zonden te vergeven, zoals Jezus bij de genezing van een lamme duidelijk maakt aan enkele schriftgeleerden.⁵ En elke zonde wordt de mensen vergeven.⁶

Aan het slot kondigt Jezus aan dat er een eind komt aan zijn relatie met zijn leerlingen hier op deze wereld. Maar deze zal *kainos* worden voortgezet in het koninkrijk van zijn Vader. Dit Griekse woord voor *nieuw* verwijst direct naar het ongebruikte. Jonge wijn gaat in nieuwe, ongebruikte zakken⁷, en Jezus' lichaam wordt verderop in het verhaal in een nieuw graf gelegd.

De op handen zijnde komst van het koninkrijk der hemelen is een thema dat al opduikt in de prediking van Johannes de Doper⁸ en komt ook in de prediking van Jezus voortdurend terug. Opvallend nu is dat Jezus spreekt over het 'koninkrijk van mijn Vader. In de perikoopteksten van de Matthäus-Passion benoemt Jezus vier keer God als zijn Vader.⁹ Jezus is de rechtvaardige die zal stralen als de zon in dat Koninkrijk.¹⁰

God de Vader

Het is voor het eerst in de Matthäus-Passion dat God betiteld wordt als *Vader*. In het Eerste Testament is God allereerst de *God van de Aartsvaders*. Pas later wordt hij *God onze Vader*. Die wijziging is toe te schrijven aan een verandering van letterlijke in figuurlijke taal.¹¹ Mozes zingt bijvoorbeeld over *De rots* en hij bedoelt hier uiteraard niet dat God letterlijk een rots is.

¹ Deze beker wordt in het commentaar van Calov de *Valet-Trunck* genoemd, de afscheidsdrank

² Zie bijvoorbeeld Ex 24,5-8

³ Leviticus 16,20-22

⁴ Matteüs 1,21

⁵ Matteüs 9,2-8

⁶ Matteüs 12,31

⁷ Matteüs 9,17

⁸ Matteüs 3,2

⁹ Matteüs 26 de verzen 29,39,42 en 53

¹⁰ Matteüs 13,43

¹¹ Zie Jack Miles - God, een biografie (Amsterdam 1996), hoofdstuk Vader, p.152-166

Hij zingt verder dat God *Vader* is. *Hij heeft u gemaakt, hij riep u tot leven.*¹ Wat Mozes waarschijnlijk beweert is dat Israël zijn bestaan *als volk* aan God heeft te danken. God wordt dan ook de Vader van zijn volk genoemd. Ook andere teksten van het Eerste Testament betitelen God als Vader. Hij de vader van wezen², de vader, de rots, die redt.³ Ook bij de profeten weerklinkt de vaderlijke godsnaam.⁴ Het aanspreken van God als vader is mogelijk ook ingegeven door het feit dat de bijbelschrijvers niet of moeilijk los konden komen van een antropomorf godsbeeld. Heeft de vrees de godsnaam JHWH uit te spreken ook een rol gespeeld? In het latere jodendom wordt de vadertitel nog sterker en ook individueler.⁵ Jezus sluit dus aan bij dit spraakgebruik.

¹ Deuteronomium 32,1- 7

² Psalm 68,6

³ Psalm 89,27

⁴ Zie Jesaja 9,5; 63,6; 64,7; Jeremia 3,4; 3,19 en Maleachi 2,10

⁵ Zie Tobit 13,4; Wijsheid 2,16 en Sirach 23,4

BWV 244 # 14

Matteüs 26,30-32

Und da sie den Lobgesang gesprochen hatten,
gingen sie hinaus an den Ölberg.
Da sprach Jesus zu ihnen:
*In dieser Nacht werdet ihr euch alle ärgern an mir.
Denn es stehet geschrieben:
Ich werde den Hirten schlagen,
und die Schafe der Herde werden sich zerstreuen.
Wenn ich aber auferstehe,
will ich vor euch hingehen in Galiläam.*

En toen zij de lofzang gesproken hadden,
gingen zij naar buiten naar de Olijfberg.
Daar sprak Jezus tot hen:
*In deze nacht zullen jullie je allen aan mij ergeren.
Want het staat geschreven:
Ik zal de herder slaan,
en de schapen van de kudde zullen zich verstrooien.
Wanneer ik echter opsta,
wil ik voor jullie heengaan naar Galilea.*

De lofzang die Jezus en de leerlingen gezongen hadden aan het begin van deze schriftperikoop, was het tweede gedeelte van het zogenaamde *Hallel*. Dit *Hallel* omvat in zijn geheel de psalmen 113 tot en met 118. Het eerste deel daarvan, de psalmen 113 en 114, wordt volgens de rituele voorschriften van het joodse paasmaal gezongen tijdens het drinken van de tweede beker. Aan het eind van het hele pesachritueel worden de resterende *Hallel*-psalmen 115 tot en met 118, de *Lobgesang*, gezongen. Matteüs vertelt hiermee dat de rituele maaltijd ten einde is.

Typerend is het werkwoord dat Luther gebruikt om het Griekse *hymnein*¹, een hymne zingen, te vertalen: *den Lobgesang spreken*. Hiermee laat Luther horen dat het hier om een rituele voltrekking van het *Hallel* gaat. Lofzangen 'spreek' je normaal niet, die 'zing' je. Maar in binnen een eredienst is 'spreken' of 'zeggen' het werkwoord om 'voltrekking' uit te drukken.²

Na de voltrekking van het *Hallel* gingen zij naar de Olijfberg. Deze berg is in feite een bergrug van 3,5 kilometer lang die van noord naar zuid loopt vlak ten oosten van Jeruzalem aan de overkant van de Kedronbeek. De Olijfberg is de toegangsweg naar Jeruzalem waarlangs Jezus de stad is binnengetrokken³ en waarop hij zijn toespraak over de komst van de Mensenzoon houdt, die aan de tekst van de Matthäus-Passion voorafgaat.⁴

In de nacht die komen gaat, zullen zijn leerlingen zich *ärgern* aan Jezus, zoals Luther vertaalt. Matteüs gebruikt het Grieks werkwoord *skandalizo* - verwant aan aan *skandalon*, waarvan het woord 'schandaal' afstamt. Een *skandalon* is feitelijk een hindernis waarover je struikelt. De leerlingen van Jezus laten hem zagezegd vallen. Ofschoon zij, met Petrus voorop, dit ten stelligste zullen ontkennen in de volgende schriftperikoop, zal blijken dat zij Jezus, eenmaal overgeleverd in handen van de judasbende, met z'n allen in de steek zullen laten en het hazepad kiezen.⁵

Jezus geeft zelf de reden aan voor dit hazepad. Hij citeert een tekst van de profeet Zacharia: *Ich werde den Hirten schlagen, und die Schafe der Herde werden sich zerstreuen*.⁶ Het is Gods hand die de herder zal slaan waardoor de kudde schapen, zonder hun herder, verstrooid zal raken en dus in feite terug is bij af. Het was immers Jezus zelf die, diep bewogen bij het zien van een massa geplaagde en gebroken mensen, sprak over schapen zonder herder.⁷ De getroffen herder van de profeet Zacharia uit deze perikoop is te vergelijken met de *Knecht van de Heer* van de profeet Jesaja.⁸ De verstrooide kudde is een beeld van de

¹ Dit werkwoord komt in Volgens Matteüs alleen in deze perikoop voor

² De Vulgata vertaalt *Et hymno dicto*, 'en nadat de hymne gezegd was'. Met deze Latijnse vertaling was Luther vertrouwd

³ Matteüs 21,1

⁴ Matteüs hoofdstuk 24 en 25, feitelijk zijn tweede bergrede

⁵ Matteüs 26,56

⁶ Zacharia 13,7

⁷ Matteüs 9,36

⁸ Jesaja 52,13 en verder

verstrooiing die de kudde te wachten staat en van het uiteenvallen van de groep van Jezus' leerlingen.

Maar de verstrooiing die vannacht gaat plaatsvinden is van korte duur. Na Jezus' opstanding gaat hij zijn leerlingen voor naar Galilea. Luther vertaalt het Grieks van Matteüs met de woorden *wenn ich aber auferstehe*. Het gebruikte werkwoord voor *egeiro*, 'opstaan', staat in de passieve vorm. Jezus *wordt* als het ware opgestaan. Hoewel Jezus het grammaticale onderwerp van de zin is, is hij dit niet van de feitelijke handeling. Het initiatief ligt buiten hem. Hierin herkennen we het zogenaamde *passivum divinum*, het 'goddelijk passief', waarin het 'eigenlijke' onderwerp wordt verzwegen, namelijk God. Zoals in het kerstverhaal volgens Matteüs de ster de magiërs uit het Oosten voering naar Betlehem¹, zo zal Jezus zijn leerlingen voorgaan naar Galilea.

In de Matthäus-Passion wordt hier voor het eerst over Galilea gezongen. In *Volgens Matteüs* wordt dit meest noordelijke deel van het West-Jordaanse gebergte eerder en vaker genoemd. Galilea is niet Jezus' geboortestreek, maar is het gebied, waarheen hij telkens vlucht. Met Jozef en Maria strijkt hij vanuit Egypte als kind al neer in Galilea, in de plaats Nazaret, omdat Jozef bang is voor Archelaüs die koning is van Judea.² Pas wanneer Jezus zich laat dopen door Johannes, is hij in Judea terug.³ Maar wanneer hij hoort dat deze Johannes de Doper overgeleverd is, vlucht hij wederom naar Galilea en vestigt hij zich in Kafarnaüm.⁴ Galilea is nota bene het land van de heidenen.⁵ Juist in dit negatief afgeschilderde gebied verzamelt Jezus zijn eerste leerlingen bij het meer, trekt hij rond om in de synagogen onderricht te geven, de blijde boodschap te verkondigen en elke ziekte en kwaal te genezen.⁶ Pas in hoofdstuk 19 vertrekt hij uit Galilea richting Jeruzalem. Is in dit licht gezien Jezus' voorgaan naar Galilea misschien opnieuw een soort vlucht? Galilea betekent veiligheid, in Galilea begon Jezus' boodschap wortel te schieten. Niet zo verwonderlijk dus dat hij uit het hem vijandige Jeruzalem voorgaat naar Galilea.

In het laatste hoofdstuk van *Volgens Matteüs* staat beschreven dat de leerlingen van Jeruzalem naar Galilea gaan, waar Jezus hun de opdracht zal geven alle volkeren tot zijn leerling te maken.⁷

¹ Matteüs 2,9

² Matteüs 2,22, op grond van deze vermelding wordt hij Jezus van Nazaret genoemd, zie ook Matteüs 21,11

³ Matteüs 3,13

⁴ Matteüs 4,12, op grond van deze tekst zou hij ook evengoed Jezus van Kafarnaüm genoemd kunnen worden

⁵ Matteüs 4,15

⁶ Matteüs 4,18-25

⁷ Matteüs 28,19-20

BWV 244 # 16

Matteüs 26,33-35

Petrus aber antwortete
und sprach zu ihm:

**Wenn sie auch alle sich an dir ärgerten,
so will ich doch mich nimmermehr ärgern.**

Jesus sprach zu ihm:
*Wahrlich, ich sage dir:
In dieser Nacht,*

*ehe der Hahn krähet,
wirst du mich dreimal verleugnen.*

Petrus sprach zu ihm:

**Und wenn ich mit dir sterben müßte,
so will ich dich nicht verleugnen.**

Desgleichen sagten auch alle Jünger.

Petrus echter antwoordde
en sprak tot hem:

**Ook al ergeren zij allen zich aan jou,
dan wil ik mij toch nooit ofte nimmer aan
jou ergeren.**

Jesus sprak tot hem:
*Voorwaar, ik zeg jou:
In deze nacht,*

*eer de haan kraait,
zul jij mij driemaal verloochenen.*

Petrus sprak tot hem:

**En ook al zou ik met jou moeten sterven,
dan nog wil ik jou niet verloochenen.**

Hetzelfde zeiden ook alle leerlingen.

Simon Petrus

Voor het eerst binnen het passieverhaal laat Petrus, ook Simon ('verhoord') Barjona ('zoon van Jona') geheten, van zich horen. In *Volgens Matteüs* speelt hij een prominente rol. Hoe heeft Matteüs hem tot nu toe geportretteerd? Bezig met het uitoefenen van zijn vissersberoep in Kafarnaüm wordt Petrus samen met zijn broer Andreas door Jezus geroepen hem te volgen.¹ Hij heeft aldaar een huis waar zijn zieke schoonmoeder door Jezus wordt genezen.² In de apostellijst staat hij nadrukkelijk als eerste genoemd.³ Hij wil over het water naar Jezus lopen, maar wegens gebrek aan geloof, zinkt hij en wordt door Jezus vastgeklampt.⁴ Hij vraagt Jezus een uitspraak uit te leggen die hij niet begrijpt.⁵ Als Jezus zijn leerlingen vraagt wie hij volgens hen is, geeft Petrus het antwoord: *u bent de messias, de Zoon van de levende God*. Hierna maakt Jezus hem tot 'rots'⁶ waarop hij zijn kerk zal bouwen en zal Jezus hem de sleutels van het koninkrijk van de hemel geven.⁷ Wanneer Jezus zijn lijden aankondigt, wijst Petrus hem fel terecht. Jezus noemt Petrus om die reden Satan, omdat Petrus niet aan Gods wil denkt.⁸ Hij is getuige van Jezus' gedaanteverandering op een berg en wil drie tenten opslaan voor Jezus en de met hem verschijnende Mozes en Elia.⁹ Nadat belastinginnemers Petrus hebben gevraagd of Jezus wel tempelbelasting betaalt, krijgt hij van Jezus de opdracht in het meer met zijn hengel een vis te vangen die een muntstuk in zijn bek zal hebben dat voldoende is voor die belasting.¹⁰ Aan Jezus stelt hij de vraag hoe vaak hij een broer of zus vergeving moet schenken wanneer die tegen hem hebben gezondigd¹¹ en waar de leerlingen naar mogen uitzien in het koninkrijk van de hemel.¹²

Het is zonneklaar dat Petrus in de ogen van Matteüs de onbetwiste voorman en woordvoerder van de leerlingen is. Hij is het toonbeeld van zowel een vast geloof als van menselijke zwakte en onzekerheid.

In het Tweede Testament is verder over hem te lezen:

¹ Matteüs 4,18

² Matteüs 8,14-15

³ Matteüs 10,2-4

⁴ Matteüs 14,25-33

⁵ Matteüs 15,15

⁶ Grieks: *petra*, waarvan Petrus is afgeleid

⁷ Matteüs 16,16-20; in de christelijke iconografie veelvuldig uitgebeeld en bekend als de *traditio clavium*

⁸ Matteüs 16,21-23

⁹ Matteüs 17,1-8

¹⁰ Matteüs 17,24-27

¹¹ Matteüs 18,21-22

¹² Matteüs 19,23-30

- De andere drie bijbelse *Evangelies* en in de *Handelingen van de apostelen* verwoorden de schrijvers ieder op hun eigen verschillende wijze de belangrijke rol die Petrus vervult.

- Op zijn naam staan in het Tweede Testament bovendien *twee brieven*.

- Paulus noemt hem in zijn *brief aan de Galaten* en zijn *eerste brief aan de Korintiërs*. Zijn naam schrijft hij daarin meestal als *Kefas*, wat Aramees is voor 'rots'.¹

Een aantal apokriefe geschriften uit de tweede eeuw draagt zijn naam, waaronder

- *Evangelium Petri (Evangelie van Petrus)* waarvan de inhoud grotendeels onbekend is op de laatste zestig verzen na die in 1887 in Egypte werden gevonden op een in het Grieks geschreven perkament.

- *Acta Petri (Handelingen van Petrus)* bestaat uit 41 korte hoofdstukken waarvan de eerste drie gaan over Paulus in Rome, de volgende over het conflict tussen Petrus en Simon de Tovenaar en de laatste twaalf over het martelaarschap van Petrus. In dat laatste deel is onder andere te lezen dat Petrus in Rome vrouwen en mannen overhaalt celibatair te leven. Met name worden vier concubines van prefect Agrippa genoemd en Xantippe, de vrouw van Albinus, een vriend van Nero. Deze twee mannen worden door hun vrouwen uit bed geweerd en worden zo woedend op Petrus, dat Petrus in vermomming moet vluchten uit Rome. Wanneer hij de poort uit gaat, ziet hij Jezus juist naar binnen gaan en vraagt hem: '*Domine, quo vadis?*, Heer, waar gaat u heen?' Jezus antwoordt: 'Ik ga naar Rome om gekruisigd te worden'. Petrus vraagt: 'Heer, zul je opnieuw gekruisigd worden?' Jezus bevestigt dit, Petrus komt tot inzicht en ziet Jezus ten hemel stijgen, waarop hij concludeert dat Jezus sprak over Petrus' eigen kruisiging. Kort daarop vindt die daadwerkelijk plaats. Op zijn verzoek gebeurt dat met het hoofd omlaag. Vanaf het kruis houdt Petrus een lange toespraak waarin hij op diepzinnige wijze uitlegt waarom hij ondersteboven wordt gekruisigd door te zinspelen op de geboorte van de mens met het hoofd naar beneden en het feit dat de wereld nu 'op zijn kop' staat, het onderste boven komt en dat wat links is rechts wordt.²

Nadat Petrus de geest heeft gegeven, neemt een zekere Marcellus het lichaam van het kruis, wast het met melk en wijn en zalft het met 57 pond aan specerijen. Daarna legt hij het in een kostbare marmeren doodskist, gevuld met honing en begraaft het in zijn eigen graf.

Vermeldenswaard is nog het slothoofdstuk. Keizer Nero is kwaad op prefect Agrippa omdat deze Petrus had gedood zonder dat Nero dat wist, want hij was van plan Petrus op nog gruwelijker wijze te doden. Daarom probeerde hij Petrus' leerlingen te vernietigen. Maar in een visioen ziet hij iemand die hem slaat en zegt: 'Nero, nu kun je de dienaren van Christus niet vervolgen en vernietigen. Blijf met je handen van hen af.' Nero wordt hierdoor bang en laat de leerlingen gaan.

- *Apocalypsis Petri (Openbaring van Petrus)* heeft als uitgangspunt een passage uit *Volgens Matteüs* over de komst van de Mensenzoon.³ Het is Petrus die nu in ik-vorm aan Jezus vragen stelt over de 'tekenen' van Jezus' komst in de eindtijd.

Naast deze bijbelse en apokriefe bronnen bestaan nog vele bronnen die over Petrus aanvullende verhalen bevatten.

- *Berolinensis Gnosticus (Berlijnse Codex)* uit de vierde eeuw bevat een merkwaardig fragment dat mogelijk de proloog was van de *Handelingen van Petrus*. Petrus die vele zieken heeft genezen, laat zijn eigen dochter eenzijdig verlamd en hulpeloos in een hoekje zitten. Door omstanders wordt hij daarop gewezen. Petrus geneest vervolgens zijn dochter, tot grote vreugde van allen. Hij laat daarna zijn dochter echter weer teruggaan naar haar vaste plekje en zorgt dat ze weer verlamd is, omdat hij bij haar geboorte het gezicht van de Heer zag die hem zei: 'Petrus, met deze dag zal je zwaar op de proef worden gesteld want deze dochter zal velen tot nadeel zijn als haar lichaam gezond zal blijven.'

- *Legenda Aurea* van de dominicaan Jacobus de Voragine geschreven tussen 1263 en 1273 vat de apokriefe geschriften over Petrus samen. Bovendien vult hij deze aan met verhalen over Petrus' verblijf in Antiochië en in de Romeinse Marmertijnse gevangenis, meldt hij dat Petrus ondersteboven is gekruisigd omdat hij zich onwaardig achtte op dezelfde wijze als Jezus te sterven en wijdt hij een hoofdstuk aan Petrus' dochter Petronella.⁴

- *Martyrologium Romanum* uit 1583 roept op 29 juni in herinnering dat Petrus op deze dag de marteldood stierf, dat dit geschiedde op de Vatikaan-heuvel⁵, dat hij werd begraven aan de Via Trionfale en dat Paulus op deze zelfde dag werd onthoofd.

¹ Galaten 1,18; 2,7-14 en 1 Korintiërs 1,12; 3,22; 9,5; 15,5

² Kerkvader Origenes schrijft dat Petrus ondersteboven is gekruisigd omdat deze vorm door Nero was gereserveerd voor leiders

³ Matteüs 24

⁴ Legenda Aurea, de hoofdstukken 44 (Petrus' Stoel),78 (Petronella),89 (Petrus) en 110 (Petrus' Banden)

⁵ Alwaar Nero zijn circus had laten bouwen, de plaats waar de huidige Sint Pieter staat

Petrus reageert op het verwijt dat Jezus zijn leerlingen maakt in de vorige perikoop, namelijk dat zij hem zullen laten vallen. Zijn antwoord is er een in de meest letterlijke zin, het is een 'anti-woord', een tegenovergestelde reactie op hetgeen Jezus beweert. Petrus' anti-woord maakt een overhaaste en enigszins opvliegende indruk: hij trekt de woorden van Jezus in twijfel, hij heeft een lage dunk van zijn medeleerlingen en hij heeft een hoge dunk van zichzelf en laat een pijnlijk zelfvertrouwen zien.

De reactie van Jezus liegt er niet om. Hij begint met een zin die als een rituele aanhef klinkt: *Wahrlich, ich sage dir*. De hoorder van deze aanhef spitst de oren: wat dan volgt, is goddelijke waarheid.¹ Jezus laat Petrus precies weten wat deze hem zal aandoen en wanneer.

In Jeruzalem was het op zeker moment verboden hanen te houden. Of dat verbod ook al gold in Jezus' tijd is niet bekend. Volgens Matteüs is er wel degelijk sprake van een haan die letterlijk kraait nadat Petrus Jezus drie keer heeft verloochend.² Drie keer - hier is geen sprake van een vergissing, verre van dat. Zelfs een ezel stoot zich geen drie keer aan dezelfde steen.

De uitdrukking 'kraaien van de haan' kan in elk geval opgevat worden als vaste uitdrukking voor een deel van de nacht.³ Met andere woorden: vóór het eerste daglicht zul jij mij driemaal verloochend hebben. Verder zou Jezus de haan ook kunnen opvoeren als versterking van zijn voorspelling. De kracht van de haan bestaat namelijk volgens een populaire opvatting hierin dat hij regen kan voorspellen, zoals hij ook de opkomst van de zon met zijn gekraai 'voorspelt'. En tenslotte fungeert het gekraai van de haan ook als herkenningspunt voor Petrus. Het herinnert hem aan Jezus' voorspelling.

De vertaling met 'verloochenen' is gedaan, omdat dit werkwoord in het Nederlands onlosmakelijk is verbonden met Petrus' daad. Een 'gewoner' Nederlands werkwoord is 'ontkennen', in de zin dat je zegt iemand niet te kennen en niets met hem te maken wilt hebben.

De aanvaring die Jezus hier heeft met Petrus lijkt op een herhaling. Wanneer Jezus namelijk voor het eerst zijn lijden aankondigt, volgt Petrus' eerste 'anti-woord'. Hij reageert fel en roept dat dit nooit mag gebeuren. Jezus spreekt hem daarop in niet misselijke woorden aan met *Satan*, omdat hij Gods gedachten ontkent. Jezus gaat dan verder met de woorden dat als iemand hem wil volgen, hij zichzelf moet verloochenen.⁴

Iemand die Gods gedachten ontkent, zal nu, nog voor het aanbreken van de dag, Jezus ontkennen. Petrus die zichzelf zou moeten ontkennen om Jezus te kunnen volgen, gaat in plaats daarvan Jezus ontkennen. Hij heeft Jezus overduidelijk niet goed begrepen en weigert de woorden van Jezus serieus te nemen. Opnieuw en met een nog grotere stelligheid – 'zelfs als ik met jou moest sterven' - laat Petrus weten dat hij Jezus ook dan niet zal verloochenen. En zijn medeleerlingen sluiten zich bij hem aan. Hoe naïef kun je zijn.

¹ Zie over *Amen* de opmerkingen bij Matteüs 26,3-13

² Matteüs 26,74

³ In Marcus 13,35) worden vier nachtdelen als volgt genoemd: laat, nacht, hanengekraai en vroeg

⁴ Matteüs 16,21-28

BWV 244 # 18

Matteüs 26,36-38

Da kam Jesus mit ihnen zu einem Hofe,
der hieß Gethsemane, und sprach zu seinen
Jüngern:

*Setzet euch hie,
bis daß ich dort hingehē
und bete.*

Und nahm zu sich Petrum
und die zween Söhne Zebedäi
und fing an zu trauern und zu zagen.

Da sprach Jesus zu ihnen:

*Meine Seele ist betrübt bis an¹ den Tod,
bleibet hie und wachet mit mir.*

Toen kwam Jezus met hen bij een hof,
die heette Getsemane, en sprak tot zijn leer-
lingen:

*zet jullie hier neer,
zolang als ik daarheen ga
en bid.*

En hij nam tot zich Petrus
en de twee zonen van Zebedeüs
en begon bedroefd en beangst te worden.

Toen sprak Jezus tot hen:

*Mijn ziel is bedroefd ten dode toe
blijf hier en waak met mij.*

Opnieuw een perikoop die begint met *da*, wat hier duidelijk slaat op een gebeurtenis die plaatsvindt die plaatsvindt na de vorige.² Jezus gaat *mit ihnen* naar een plek die Getsemane heet. Wie gaan er met Jezus mee? Is Judas er nog bij of is hij al vertrokken? Matteüs meldt het niet.

De naam Getsemane komt in het Tweede Testament slechts twee keer voor.³ Deze naam is mogelijk afgeleid van Hebreeuwse woorden die samen 'olijvenpers' betekenen. Hof van Olijven is een andere bekende benaming. Luther vertaalt *Hofe*. Waar die hof precies gelegen heeft, is niet zeker. Gelet op de naam kan gedacht worden aan de voet van de Olijfberg. Het is een plek waar Jezus gewoon was te komen, om er met zijn leerlingen samen te zijn en waarschijnlijk ook om te bidden.⁴

Hier, op deze plek, schaamt Jezus zich er niet voor zijn bange en bedroefde emoties te tonen. Hij vraagt zijn leerlingen hem alleen te laten. Is dit misschien het moment dat Judas de groep verlaat? Ook hier ontbreekt een mededeling van Matteüs.

Jezus zondert zich vaker af om alleen te zijn en te bidden.⁵ Opmerkelijk is dat hij hier uitdrukkelijk de plek aanwijst: *bis daß ich dort hingehē*. Drie van zijn leerlingen vergezellen hem. Ze zijn bij name bekend: Petrus en de twee zonen van Zebedeüs.

De zonen van Zebedeüs

De eerste mensen die Jezus roept hem te volgen waren twee broers: Petrus en Andreas. Ook het volgende koppel dat hij roept waren eveneens broers, twee zonen van een zekere Zebedeüs. Voor het eerst in de Matthäus-Passion horen we de evangelist zingen over *die zween Söhne Zebedäi*. Wie is deze Zebedeüs?

Het merkwaardige feit doet zich voor dat Zebedeüs altijd in *Volgens Matteüs* en altijd in het Tweede Testament wordt genoemd als de vader van deze twee zonen. Matteüs schrijft het volgende over hun roeping: *Even verderop zag hij twee andere broers, Jakobus, de zoon van Zebedeüs, en zijn broer Johannes. Ze waren met hun vader in hun boot bezig met het herstellen van de netten. Hij riep hen en meteen lieten ze de boot en hun vader Zebedeüs achter en volgden hem.*⁶ Waarom staat er zo nadrukkelijk dat Jakobus 'de zoon van Zebedeüs' is? En waarom wordt Johannes niet op dezelfde wijze benoemt als 'zoon van Zebedeüs', maar als 'de broer van Jakobus'? Dezelfde merkwaardige formulering hanteert Matteüs in de

¹ Calovbijbel schrijft *in*

² Zie de notities bij Matteüs 26,1-2

³ Hier en in Marcus 14,32; Johannes spreekt over een tuin (Johannes 18,1) en bij Lucas speelt de scène op de Olijfberg (Lucas 22,9)

⁴ Judas was volgens de evangelist Johannes met deze plek vertrouwd (Johannes 18,2)

⁵ Matteüs 14,23

⁶ Matteüs 4,21

opsomming van de twaalf apostelen.¹ Beide zonen hebben ook een anonieme moeder² die wordt aangeduid als 'de moeder van de zonen van Zebedeüs'.³ Zij zal verderop in perikoop nr. 63 van de Matthäus-Passion getuige zijn van Jezus' kruisdood. Betekent dit dat zij de vrouw van Zebedeüs is? Of mag ook de conclusie getrokken worden dat zij en Zebedeüs weliswaar de ouders van Jakobus en Johannes zijn, maar dat zij niet getrouwd waren? Matteüs heeft het niet over 'de vrouw van Zebedeüs'? Zebedeüs zelf speelt verder geen enkele rol in *Volgens Matteüs*. Hij zal voor de lezers van *Volgens Matteüs* een bekende persoonlijkheid zijn geweest en 'de zonen van Zebedeüs' was misschien een bijna vaste uitdrukking voor Jakobus en Johannes. Of is hier alleen de betekenis van de naam Zebedeüs van belang? Het Hebreeuwse *Zevadja* betekent 'geschenk van JHWH'.

Petrus & Andreas en Jakobus & Johannes zijn zoals gezegd de eerste vier leerlingen van Jezus. Zijn zij om die reden vaker met Jezus alleen? Vreemd is wel dat er dan steeds sprake is van een trio. Andreas ontbreekt blijkbaar; hij wordt in elk geval niet genoemd.

Alleen Petrus, Jakobus en Johannes zijn getuige geweest van Jezus' verheerlijking op de berg.⁴ Nu zullen zij getuige zijn van zijn innerlijke strijd. Matteüs meldt over het optreden van de twee zonen van Zebedeüs niet meer dan deze twee momenten van alleen zijn met Petrus en Jezus.⁵ Merk op dat in het passieverhaal de namen Jakobus en Johannes door Matteüs niet worden genoemd. Dat geeft te denken.

Het handelen van Jezus in Getsemane refereert aan het optreden van de hogepriester in de nacht vóór Grote Verzoendag, de enige dag in het jaar dat de hogepriester de tempel binnengaat in het allerheiligste vertrek waar de ark staat, de troon van God. Deze godsontmoeting vraagt een rituele voorbereiding. De hogepriester mag de nacht daarvoor niet slapen. Hij moet klaarwakker blijven, gespist op zijn taak. Daarbij wordt hij geholpen door een aantal jonge priesters. In de lange uren van de nacht lezen die hem voor, onder meer uit het bijbelboek Job, een boek over het lijden van een rechtvaardige en de verlossing die hij ontvangt. Als de hogepriester onverhoopt dreigt in te dutten moeten ze met hun vingers knippen. De jonge priesters moeten waken over het waken van de hogepriester.

Er zijn meer referenties aan het Eerste Testament. Jezus' opdracht hem alleen te laten herinnert aan Abraham die zijn zoon Isaak moet offeren en zijn knechten de opdracht geeft niet verder met hem mee te gaan, want hij wil bidden.⁶ Bidden en het alleen zijn wordt opnieuw de prelude van een offer.

Luther vertaalt de verschillende woorden die angst en droefenis uitdrukken aldus: *und fing an zu trauern und zu zagen*; en: *Meine Seele ist betrübt*. Jezus' smart wordt sterk verwoord. Het eerste Griekse werkwoord *lupeo* dat Matteüs gebruikt is een gangbaar werkwoord dat ook gebruikt wordt in perikoop nr. 9. Het tweede *adēmoneo* komt alleen op deze plaats voor in *Volgens Matteüs* en heeft in het Grieks een grote uitdrukingskracht: het duidt op een enorme geestelijke stress en angst. Jezus spreekt zich met een soortgelijk woord uit: hij is zeer bedroefd. Ook dit woord komt alleen op deze plaats voor in *Volgens Matteüs*. Hier klinkt mee wat de psalmdichter drie keer verzucht: *Wat ben je bedrukt, mijn ziel en wat een onrust in je*.⁷ De betekenis van wat Jezus verzucht is niets minder dan dat hij zo bedroefd en beangst is, dat hij slechts dood wil. Het is als met Elia die onder de bremstruik God smeekt dat nu het eind mag komen.⁸

Jezus vraagt aan zijn drie metgezellen of zij daar willen blijven – Jezus zal in zijn eentje alleen nog een weinig verdergaan, straks in de volgende perikoop - en met hem willen waken. Hun wordt gevraagd op te letten. Vraagt Jezus dat, omdat er gevaar dreigt? In dat geval had Jezus er wellicht beter aan gedaan de achtergebleven leerlingen te vragen een oogje in het

¹ Matteüs 10,2

² Mogelijk heet zij Salome; vergelijk Marcus 15,40 en 16,1

³ Matteüs 20,20

⁴ Matteüs 17,1-9

⁵ Op grond van andere bijbelse en buiten-bijbelse bronnen zijn in de christelijke traditie zowel de apostelen Jakobus en Johannes een zeer grote rol gaan spelen

⁶ Genesis 22,5

⁷ Psalm 42,6.12 en Psalm 43,5

⁸ 1 Koningen 19,4

zeil te houden. Of heeft *wachen* hier ook een andere bedoeling? Moeten de drie leerlingen, en alleen deze drie, waken om getuige te zijn van Jezus innerlijke strijd zoals deze in de volgende perikoop verwoord wordt? Mogen de anderen dat niet meemaken? Om te waken dien je in elk geval wakker te blijven.¹ Juist op dit punt zullen de leerlingen ernstig tekortschieten.

¹ Vergelijk de hoofdstukken 24 en 25 die aan het lijdensverhaal voorafgaan; Matteüs 24,42-43 en 25,13

BWV 244 # 21

Matteüs 26,39

Und ging hin ein wenig,
fiel nieder auf sein Angesicht und betete und sprach:
*Mein Vater ,
ists möglich ,
so gehe dieser Kelch von mir;
doch nicht wie ich will,
sondern wie du willst.*

En hij ging een weinig verder,
viel neer op zijn aangezicht en bad en sprak:
*Mijn Vader,
is't mogelijk,
zo gaat deze kelk van mij weg;
echter niet wat ik wil,
maar wat jij wilt.*

Ondanks de ernst ervan heeft deze perikoop aanleiding gegeven tot hilarische en absurde discussies. Als Jezus zich hier *ein wenig* afzondert van de drie leerlingen, wie heeft dan zijn woorden gehoord? Hoe ver is *ein wenig*? Bad Jezus erg luid?¹ Een dergelijke discussie is volstrekt irrelevant. Matteüs de evangelist is per definitie de alwetende verteller en kruipt zoals wel vaker ook hier in Jezus' huid. Vergelijk bijvoorbeeld de scène van de beproeving door de duivel. De enige getuigen daarvan zijn Jezus en de duivel.²

Hoe is Jezus' houding *fiel nieder auf sein Angesicht* te interpreteren? Matteüs gebruikt deze uitdrukking slechts één keer eerder. Bij Jezus' verheerlijking op de berg horen de drie leerlingen de stem van God. Daarop werpen ze zich op hun aangezicht en worden ze vreselijk bang.³ Matteüs gebruikt de uitdrukking hier in een context van angst. Het lijkt niet onaannemelijk te veronderstellen dat hij dat nu bij Jezus ook doet. Met je gezicht op de grond zie je niets meer. Jezus sluit zijn ogen voor wat hem te wachten staat. Hij valt ten prooi aan een dodelijke beklemming en vrees, veroorzaakt door dreigend gevaar.⁴ Matteüs koppelt deze angst aan gebed. Jezus bidt of het mogelijk is dat deze beker, deze kelk, hem voorbijgaat. Jezus spreekt daarbij God op een intieme wijze aan met *mein Vater*. Zijn vader is ook onze Vader. Vanaf de bergrede spreekt Jezus over God als over zijn Vader.⁵

Wanneer de moeder van de zonen van Zebedeüs aan Jezus vraagt of beiden een speciale plaats in zijn koninkrijk krijgen, zegt Jezus dat zij zijn beker zullen drinken.⁶ Welke beeldspraak wordt met de kelk uitgedrukt? In het bijbelse taalgebruik krijgt ook de inhoud van de beker soms een symbolische betekenis die niet altijd eenduidig is. Bij het laatste avondmaal sprak Jezus na de maaltijd de zegening uit over de *beker der zegening*. Hier en in de volgende perikoop is opnieuw sprake van een beker, maar deze beker heeft een andere betekenis. In overdrachtelijke zin is het de beker van het lot, in Jezus' geval van zijn lijden. De beker die Jezus wordt aangereikt staat symbool voor zijn bestemming; dat wil zeggen: zijn weg die God voor ogen heeft – anders gezegd: die God wil - die hij gaat om te worden wie hij is. *In de hand van de Heer dreigt een beker vol schuimende, bittere wijn; Hij schenkt hem uit tot de droesem toe.*⁷ Deze beker tot de droesem leegdrinken betekent het ergste lijden verdragen, zoals bekend uit het vervolg. Bidt Jezus hier om bevrijding uit een hopeloze situatie? Dan had hij er beter aan gedaan om onmiddellijk ergens anders heen te gaan en de wijk te nemen, bijvoorbeeld wederom naar Galilea.⁸ Maar Matteüs vertelt hoe Jezus zich ervan bewust was dat hij een taak had te volbrengen, namelijk het veilig stellen van Gods koninkrijk in deze wereld. Kon dit wellicht ook zonder het lijden dat eraan voorafging? Het antwoord kan niet anders dan 'nee' luiden. En daarom snijden de woorden die Jezus daarna bidt, hout: hij beseft dat wat komen

¹ Ook schrijver Maarten 't Hart heeft zich over het probleem gebogen (*Wie God verlaat*, p. 120) en gebruikt daarbij een vertaling die het Griekse woord *mikron* (een weinig) met 'een steenworp afstand' omschrijft, dat dan volgens hem toch gauw tien tot vijftien meter zou moeten zijn

² Matteüs hoofdstuk 4

³ Matteüs 17,5-7

⁴ De evangelist Lucas beeldt Jezus' angst nog sterker uit: zijn zweet valt als bloeddruppels op de grond. (Lucas 22,44)

⁵ Zie het commentaar bij Matteüs 26,23-29

⁶ Matteüs 20,22-23

⁷ Psalm 75,9 vergelijk Jesaja 51,17-23

⁸ Zie de notities bij Matteüs 26,30-32

gaat Gods wil is, dat hij niet anders kan dan 'ja' zeggen: 'ja, ik wil' en 'hier ben ik'. In het Grieks eindigt Jezus' gebed dan ook uitdrukkelijk met Jij. *Nicht wie ich will, sondern wie du.*

BWV 244 # 24

Matteüs 26,40-42

Und er kam zu seinen Jüngern
und fand sie schlafend
und sprach zu ihnen:¹
*Könnet ihr denn nicht eine Stunde mit mir
wachen?
Wachet
und betet,
daß ihr nicht in Anfechtung fallet!
Der Geist ist willig, aber
das Fleisch ist schwach.*
Zum andernmal ging er² hin,
betete und sprach:
*Mein Vater,
ists nicht möglich,
daß dieser Kelch von mir gehe,
ich trinke ihn denn,
so geschehe dein Wille.*

En hij kwam bij zij leerlingen
en vond hen slapend
en sprak tot hen:
*Kunnen jullie dan niet een uur met mij wa-
ken?
Waak
en bid,
dat jullie niet in de beproeving omkomen!
De Geest is gewillig, maar
het vlees is zwak.*
Voor de tweede keer ging hij weg,
bad en sprak:
*Mijn Vader,
is't niet mogelijk
dat deze kelk mij voorbijgaat,
ik drink hem dan,
zo geschiede jouw will.*

Jezus was alleen met zichzelf, ging de innerlijke strijd aan om uiteindelijk te komen tot overgave te komen. Toen het zover was, ging hij terug naar de drie leerlingen die hij eerder alleen had gelaten: Petrus en de twee zonen van Zebedeüs. Letterlijk staat er dat Jezus terugkeert naar zijn leerlingen, waarmee ook de hele groep bedoeld kan zijn die nu met Jezus in Getsemane verblijven. Hij vond hen echter in slaap, ofschoon hij hun gevraagd had daar te blijven en met hem te waken. Matteüs vermeldt uitdrukkelijk dat Jezus aan Petrus vraagt of het hun krachten te boven ging om een uur met hem te waken. Wat een contrast is dat hier met het begin van de bergrede waar Jezus zijn leerlingen het zout der aarde noemt dat niet krachteloos mag worden.³ Petrus was toch degene die Jezus uitdrukkelijk verzekerd had dat, ook als allen hem zouden laten vallen, hij dat zeker nooit zou doen.

Het is enigszins arbitrair of *eine Stunde* letterlijk als zestig minuten moet worden opgevat. Als Jezus zolang alleen is geweest, kan dat de slaap van de drie verklaren. Heeft de werking van de wijn aan tafel en de inmiddels ver gevorderde avond hier misschien ook mee te maken? Niets menselijks is de apostelen vreemd.

In de tekst van Matteüs spreekt Jezus tot Petrus, maar stelt hij zijn vraag en doet hij zijn oproep tot zijn leerlingen: *ihr*, 'jullie'. Bachs Calovbijbel lost dit 'probleem' als volgt op:

Und er kam zu seinen Jüngern / uñ fand sie schlafend / und sprach zu Petro: (welcher sich für andern gegen ihm erkläret hat mit ihm auszuhalte~ / auch bis in den Tod zu gehen / und sprach zu ihm: Simon schläffest du? Marc. XIV.37. darauf sprach er auch zu denen andern Jüngern) könnet ihr denn nicht eine Stunde mit mir wachen? ⁴

Dominee Calov legt een link met Marcus 14,37 en maakt van Petrus het aanspreekpunt voor Jezus, omdat uitgerekend hij heeft gezegd zelfs met Jezus te willen sterven. Bach heeft een andere 'oplossing' gekozen: hij schrapte *zu Petro* en wijzigde dit in *zu ihnen*. Mogelijk heeft hij dat ook gedaan omdat in de perikoopnummers 18 en 26 Jezus zich steeds richt *zu ihnen* en niet specifiek tot Petrus. Het hebben van een zwak vlees is duidelijk niet slechts beperkt tot Petrus.

Er klinkt teleurstelling door in Jezus' vraag, geen bitterheid of boosheid. Hij laat ook zijn bezorgdheid zien doordat hij die drie aanspoort te waken en te bidden opdat zij niet in de bekoring zullen omkomen. Waken en bidden horen bij elkaar. Het helpt om overeind te blijven

¹ Calovbijbel schrijft *zu Petro*

² Calovbijbel voegt hierna het woordje *aber* toe

³ Matteüs 5,13

⁴ Calovbijbel, Vol III, kol 268; tussen haakjes is commentaar Calov

in de beproeving die onontkoombaar is. Het woord 'beproeving' staat in nauwe relatie met het werk van de satan en de joodse overheid en klinkt nog na als was het de echo van een van de laatste beden uit het Onze Vader.¹ Zij, met Petrus voorop, zullen geen weerstand kunnen bieden aan de verleiding Jezus in de steek te laten. Jezus voelt dat en constateert zonder waardeoordeel en zonder dat hij iemand de maat neemt: "*De geest is gewillig, maar het vlees is zwak*". In deze tegenstelling staat 'vlees' voor het stoffelijk lichaam dat natuurlijk slaap nodig heeft. 'Geest', in het Grieks *pneuma* is verwant aan een werkwoord dat blazen of waaien betekent. De geest is het levensprincipe. Doodgaan is 'de geest geven', dat in de Matthaüs-Passion klinkt op het moment dat Jezus sterft. Geest is ook een gezindheid. Komt die gezindheid van God dan wordt gesproken van de heilige Geest. Maar in *Volgens Matteüs* kan er ook sprake zijn van kwade of onreine geesten. Hier gaat het om onwillige geesten van de leerlingen. Alles bij elkaar heerst er een negatieve en dreigende sfeer: slapen, beproeving, onwil.

Dan gaat Jezus opnieuw naar een eenzame plek om te bidden. Voor de twee keer vraagt hij zijn Vader of het niet mogelijk is dat deze kelk aan hem voorbij gaat. Was zijn eerste gebed onbeantwoord gebleven? Er is verschil in articulatie. De eerste keer vraagt Jezus of het mogelijk is dat deze kelk van hem weggaat. De tweede keer heeft Jezus zich er blijkbaar bij neergelegd: als het dan niet mogelijk is dat deze kelk van hem weggaat, dan geeft hij zich gewonnen. Hier voltrekt zich in Jezus het proces van overgave. Merk op dat ook het tweede gebed begint met *Vader* en in het Grieks eindigt letterlijk met *de wil van jou*. Net als in de vorige perikoop begint en eindigt het gebed met God. Zijn wil geschiede. Alleen hij die de wil doet van Jezus' Vader zal het koninkrijk der hemelen binnengaan en is Jezus' broer, zuster en moeder.²

¹ Matteüs 4, 1-11; 6,13; 16,1; 19,3; 22,18 en 22,35

² Matteüs 6,10; 7,21 en 12,50

BWV 244 # 26

Matteüs 26,43-50

Und er kam und fand sie aber¹ schlafend,
und ihre Augen waren voll Schlafs.
Und er ließ sie
und ging abermal hin und betete zum dritten-
mal
und redete dieselbigen Worte.
Da kam er zu seinen Jüngern und sprach zu
ihnen:

Ach!
wollt ihr nun schlafen und ruhen?
Siehe ,
die Stunde ist hie,
daß des Menschen Sohn in der Sünder
Hände überantwortet wird.
Stehet auf,
lasset uns gehen ;
siehe ,
er ist da, der mich verrät.

Und als er noch redete, siehe,
da kam Judas, der Zwölfen einer,
und mit ihm eine große Schar
mit Schweren und mit Stangen
von den Hohenpriestern und Ältesten des
Volks.

Und der Verräter hatte ihnen ein Zeichen ge-
geben und gesagt:

»Welchen ich küssen werde,
der ists,
den greifet!«

Und alsbald trat er zu Jesu und sprach:

Gegrüßet seist du, Rabbi!

Und küssete ihn.

Jesus aber sprach zu ihm:

Mein Freund,
warum bist du kommen?

Da traten sie hinzu
und legten die Hände an Jesum und griffen
ihn.

En hij kwam en vond hen echter slapend,
en hun ogen waren vol slaap.
En hij liet ze
en ging weer weg en bad voor de derde keer
en sprak dezelfde woorden uit.

Toen kwam hij tot zijn leerlingen en sprak tot
hen:

Ach!
willen jullie nu slapen en rusten?
Zie,
het uur is hier,
dat de Mensenzoon in de handen van zon-
daars wordt overgeleverd.
Sta op,
laat ons gaan;
zie,
hij is er, die mij verraadt.

En terwijl hij nog sprak, zie
toen kwam Judas, een van 'de twaalf'
en met hem een grote schare
met zwaarden en met knuppels
van de hogepriesters en oudsten van het
volk.

En de verrader had hun een teken gegeven
en gezegd:

»Wie ik kussen zal,
die is't,
grijp hem! «

En terstond trad hij op Jezus toe en sprak:

Wees gegroet jij, rabbi!

En kuste hem.

Jezus echter sprak tot hem:

Mijn vriend,
waarom ben je gekomen?

Toen traden zij naar voren
en legden de hand op Jezus en grepen hem.

Nadat Jezus in eenzaamheid gebeden heeft, keert Jezus voor de tweede keer terug naar zijn drie leerlingen, en opnieuw treft hij hen slapend aan. Met grote empathie vermeldt Matteüs dat het hun niet gelukt is wakker te blijven: *ihre Augen waren voll Schlafs*. Jezus maakt hierover geen verbitterde opmerking. Is in deze uitdrukking een echo te beluisteren van de tekst van de profeet Jesaja die Jezus eerder in *Volgens Matteüs* citeerde? *Hun ogen houden ze dicht, opdat ze met hun ogen niet zien.*² Jezus berust in hun gebrek aan inzicht en laat hen met rust. Hij gaat opnieuw in gebed – en bidt met dezelfde woorden. Het gaat Matteüs blijkbaar nu niet om de inhoud van wat Jezus zei, en die hij feitelijk ook niet kan weten³, maar om het feit dat

¹ Calovbijbel: *abermal*

² Matteüs 13,15

³ Zie de opmerkingen bij Matteüs 26,39

hij dit voor de derde maal doet. Driemaal heeft Jezus het nodig zich af te zonderen om zich uiteindelijk te kunnen overgeven aan wat komen gaat. In de bijbel lijkt driemaal de standaard te zijn. Jezus staat hiermee in de lijn van Elia die tot driemaal toe om genezing bad - met heilzame gevolgen - voor de zoon van de weduwe van Sarefat.¹

Jezus keert dan definitief terug naar het groepje van drie en verzucht: “*Ach! wollt ihr nun schlafen und ruhen?*”. Opvallend is dat Luther hier een emotioneel geladen *Ach* toevoegt aan de tekst van Matteüs. Is dat een spoor van teleurstelling, van verdriet of is er sprake van ironie? *Komt allen naar mij toe die afgemat en belast zijn, en ik zal jullie rust geven*, waren eerdere woorden van Jezus.² Er is helemaal geen tijd om verder te slapen - *stehet auf* -, want de tijd is kort. Kijk, *siehe*, het uur nadert dat de Mensenzoon wordt overgeleverd.

Siehe komt in *Volgens Matteüs* ruim zestig keer voor - hier in deze perikoop al drie keer vlak na elkaar - en lijkt een stopwoordje te zijn. In veel vertalingen wordt het Griekse woord *idou* niet eens altijd vertaald. Dat zou eigenlijk wel gedaan moeten worden, want *siehe* wijst vooruit naar een verrassend of opmerkelijk vervolg. *Siehe* is het uitroepwoord bij uitstek en staat in deze perikoop bovendien in schril contrast met de dichte oogleden van de slapende leerlingen.

Jezus wordt overgeleverd in de handen van zondaars. Matteüs spreekt niet vaak over zondaars, en hij gebruikt altijd de meervoudsvorm. Toen Matteüs nog tollenaar was kwam Jezus bij hem eten, samen met zijn leerlingen. Aan tafel zitten dan veel tollenaars en zondaars. Jezus krijgt van de farizeeën het verwijt dat hij met tollenaars en zondaars eet, waarop Jezus riposteert dat hij is gekomen om zondaars te roepen.³ Hij wordt zelfs hun vriend genoemd.⁴ En uitgerekend aan deze groep zondaars wordt Jezus overgeleverd.

Opmerkelijk is Jezus' oproep *lasset uns gehen*. Het Griekse werkwoord *ago* dat Matteüs gebruikt en dat Luther vertaalt met *gehen* heeft als kernbetekenis het zeer actieve *voeren* of *leiden*. In *Volgens Matteüs* komt het nog slechts in twee eerdere perikopen voor: Jezus voorspelde zijn leerlingen dat zij voor landvoogden en koningen zullen worden *gevoerd* omwille van hem⁵; en voordat hij Jeruzalem binnentrekt, moeten twee leerlingen een ezelin met veulen naar hem *leiden*.⁶ Hardhandigheid zal hierbij zeker een rol spelen. Letterlijk schrijft Matteüs hier: laten wij voeren. In zijn overlevering onderneemt Jezus zelf actie. Het initiatief ligt bij hem. Hij spoort zijn leerlingen niet aan te vluchten, maar e confrontatie aan te gaan met zijn overleveraar. Ook hier is het niet moeilijk te horen dat het de harde hand van God is die Jezus naar Judas voert.

Met het tweede gedeelte van deze perikoop begint het eigenlijke lijdensverhaal. Terwijl Jezus zijn leerlingen aanspoort de confrontatie aan te gaan met wie hem zal overleveren, komt deze hem al tegemoet. *Der Zwölfen einer* is een toevoeging die de overlevering nog dieper doet voelen. Judas was immers een van de twaalf apostelen, iemand die door Jezus zelf was geroepen om zijn leerling te worden. Judas werd vergezeld door een *große Schar*. Het Griekse woord *ochlos* duidde oorspronkelijk onrust en last aan en ging later over op een menigte die drukte en onrust veroorzaakt. In *Volgens Matteüs* komt het bijna vijftig keer voor. Soms gebruikt hij zelfs het meervoud. Een Nederlands equivalent zou 'grote drukte' zijn. Jezus wordt met grote overmacht en veel lawaai overmeesterd, eigenlijk door de joodse leiders, want zij zijn de opdrachtgevers.

De schare

Uit wat voor volk bestaat die gestuurde schare? Kan dat geconcludeerd worden uit de twee soorten wapens die ze bij zich hebben? Het eerste Griekse woord dat Matteüs gebruikt, *machaira*, heeft als eerste betekenis 'dolk' of 'mes'. Het was in Jezus' tijd niet ongebruikelijk dat mannen met een dolk rondliepen. Mogelijk staat het mes in verband met de recentelijk geslachte paaslammeren. Als het woord vertaald wordt met 'zwaard', is dat een mogelijke

¹ 1 Koningen 17,21-22

² Matteüs 11,28

³ Matteüs 9,10-13

⁴ Matteüs 11,19

⁵ Matteüs 10,18

⁶ Matteüs 21,1-7

aanwijzing. Mensen met zwaarden zijn doorgaans Romeinse soldaten.¹

Het tweede wapenwoord dat Matteüs gebruikt, *xulon*, is letterlijk een stuk hout, een boomstomp. Wordt het met 'knuppel' vertaald, dan kan gedacht worden aan de tempelgarde die dergelijke wapens hanteerde. Dit klopt dan met Jezus' verwijzing in de volgende perikoop naar zijn optreden in de tempel en naar het feit dat zij hem toen niet hebben gevangengenomen.² Wie ook tot de gewapende bende behoorde, was een – maar waarschijnlijk waren het er meer – knecht van de hogepriester. In de volgende perikoop wordt verteld dat hem een oor wordt afgeslagen.

Het teken dat Judas met het arrestatieteam had afgesproken, is een kus die hij Jezus zou geven. Zijn metgezellen weten blijkbaar niet wie Jezus was, Judas des te beter. Matteüs gebruikt twee verschillende werkwoorden voor de handeling van Judas. Het teken dat Judas had afgesproken luidt letterlijk vertaald 'hij die ik zal beminnen is het'. Voor het daadwerkelijke beminnen schrijft Matteüs een veel sterker werkwoord: hartelijk of herhaaldelijk kussen. Zo'n kus is zeker geen normale begroetingsvorm.

Judas misbruikt het affectieve liefdesteken bij uitstek om zijn meester aan te wijzen, te ontmaskeren, lijkt het wel. Daarmee plaatst Matteüs hem in de lijn van de bijbelse figuur die misbruik heeft gemaakt van de kus als teken van affectieve begroeting: Jakob, die de zegen van Isaak roofde door hem te kussen, hem in de waan latend dat hij zijn broer Esau was.³ Zo gezegd, zo gedaan: Judas geeft zijn meester hartelijke kussen nadat hij hem begroet heeft met de gebruikelijke Griekse begroetingsformule *Chaire* (*Gegrüßet seist du*) die letterlijk 'verheug je' betekent. Op dezelfde wijze begroet Jezus zijn leerlingen na zijn verrijzenis.⁴ Lijkt Judas' groet echter niet een zekere mate van spot? Verderop in de Matthäus-Passion weerklinkt deze spot wanneer de soldaten Jezus als koning op belachelijke wijze als koning begroeten.⁵ Judas spreekt Jezus aan met de titel *rabbi*. Zo maakt Judas duidelijk dat hij zich als leerling van Jezus beschouwt.⁶

De reactie van Jezus op de begroeting van Judas is mysterieus. Hij spreekt Judas aan met *mein Freund*. Naar oosters gebruik wordt hiermee iemand aangesproken van wie je de naam niet weet. Met vriendschap heeft het weinig van doen. *Makker* is misschien een vertaling die de lading beter dekt.⁷ Wil Jezus Judas niet kennen? Vervolgens spreekt Jezus drie raadselachtige woorden, waarover veel bijbeluitleggers zich het hoofd gebogen hebben. In het Grieks staat er *eph' ho parei*. Luther vertaalt ze als vraag: *warum bist du kommen?* Als vraag is deze vertaling om twee redenen vreemd. Jezus weet maar al te goed wat Judas van plan is, en vraagt zeker niet naar de bekende weg. Bovendien is van een antwoord van Judas geen sprake. Hij heeft Jezus' woorden niet als vraag opgevat.

De woorden van Jezus kunnen worden vertaald als aanzet van een langere reactie die Jezus niet verder kan uitspreken doordat de bende zich op hem werpt. *Makker, waarvoor jij hier bent* In deze uitleg is de vraag interessant wat Jezus dan verder gezegd zou kunnen hebben. Mogelijk wilde hij nog zeggen ... *moest gebeuren om de Schriften te vervullen*, wat hij in de volgende perikoop tegen de bende zegt.

¹ In zijn versie van het lijdensverhaal spreekt Johannes nadrukkelijk over soldaten (Johannes 18,3)

² Matteüs 26,55

³ Genesis 27,1-40

⁴ Matteüs 28,9

⁵ Matteüs 27,29

⁶ Zie de opmerkingen bij Matteüs 26,23-29

⁷ Zie ook Matteüs 20,13 en 22,12; in Arabisch sprekende landen is die aanspreekvorm tot op de dag van vandaag *habibi*; het Griekse woord voor vriend in de sfeer van liefde en vriendschap is *philos*

BWV 244 # 28

Matteüs 26,51-56

Und siehe,
einer aus denen,
die mit¹ Jesu waren, rekkete die Hand aus²
und schlug des Hohenpriesters Knecht
und hieb ihm ein Ohr ab.
Da sprach Jesus zu ihm:
*Stecke dein Schwert an seinen Ort;
denn wer das Schwert nimmt,
der soll durchs Schwert umkommen.
Oder meinst du,
daß ich nicht könnte meinen Vater bitten,
daß er mir zuschickte³ mehr
denn zwölf Legion Engel?
Wie würde aber die Schrift erfüllet?
Es muß also gehen⁴.*

Zu der Stund sprach Jesus zu den Scharen:
*Ihr seid ausgegangen als zu einem Mörder,

mit Schwerten und mit Stangen, mich zu fa-
hen;
bin ich doch täglich bei euch gesessen⁵
und habe gelehret im Tempel,
und ihr habt mich nicht gegriffen.
Aber das ist alles geschehen,
daß erfüllet würden
die Schriften⁶ der Propheten.
Da verließen ihn alle Jünger und flohen.*

En zie,
een uit hen,
die met Jezus waren, rekte zijn hand uit
en sloeg de knecht van de hogepriester
en hieuw hem een oor af.
Toen sprak Jezus tot hem:
*Steek je zwaard op zijn plaats;
want wie het zwaard neemt,
die moet door het zwaard omkomen.
Of meen je soms,
dat ik niet mijn Vader zou kunnen vragen,
dat hij mij toezendt meer
dan twaalf legioen engelen?
Hoe zou echter de Schrift vervuld worden?
Het moet zo gaan.*

Op dat uur sprak Jezus tot de schare:
*Jullie zijn erop uitgetrokken als tegen een
moordenaar,
om met zwaarden en met stokken, mij te pak-
ken;
heb ik toch dagelijks bij jullie gezeten
en heb onderricht in de tempel,
en jullie hebben mij niet gegrepen.
Maar dat is allemaal gebeurd,
dat vervuld zou worden
de geschriften der profeten.
Toen verlieten hem alle leerlingen en vlucht-
ten.*

De knecht van de hogepriester

Het onverwachte dat nu na het *siehe* plaatsvindt, is dat een van die bij Jezus waren, de knecht van de hogepriester een oor afslaat. In de Matthäus-Passion is vanaf nu een bijrol weggelegd voor dienaren van de joodse leiders. In perikoop nr. 31 horen we later over andere knechten. Matteüs gebruikt voor deze dienaren twee verschillende woorden:

- *doulos*; Latijn: *servus*
- *huperetès*; Latijn: *minister*

Luther vertaalt in de Calovbijbel beide woorden met *Knecht*. Matteüs maakt niet duidelijk wat het verschil is tussen beide woorden. Hadden ze betrekking op de rang van de functie? Is de ene hoger dan de andere of omgekeerd? Misschien wordt in deze perikoop een persoonlijke adjudant bedoeld. Trad hij bijvoorbeeld op als waarnemer voor zijn baas, de hogepriester Kafafas? Lieten hogepriesters zich bij precaire aangelegenheden door zo iemand vertegenwoordigen? Als dat hier het geval is, weet de betrokken leerling dan heel bewust op wie hij zijn aanval moet richten? Matteüs meldt niet wie van Jezus' leerlingen dat doet. Hij vertelt ook niet

¹ Calovbijbel *umb*

² Hierna volgt in de Calovbijbel: *und zoch sein Schwert aus*, dat Bach weglaat

³ Calovbijbel: *schickte*

⁴ De zin *es muß also gehen* ontbreekt in de Calovbijbel

⁵ Calovbijbel: *gesessen bei euch*, Bach verwisselt de woorden

⁶ Calovbijbel schrijft enkelvoud *Schrift*

wie die knecht van de hogepriester was, of hij bewust of toevallig werd uitgekozen en hoe het verder met die man gegaan is.¹

Waarom Bach de regel *und zog sein Schwert aus* uit de vertaling van Luther weglaat, is onduidelijk. *Ik ben geen vrede komen brengen, maar het zwaard²* is een uitspraak van Jezus die in de christelijke traditie gewoonlijk onder tafel wordt geschoven. Deze woorden stroken niet met zijn heb-je-vijanden-lief-opvatting uit de bergrede.³ Ook op grond van die oorlogszuchtige uitspraak is het niet vreemd dat leerlingen van Jezus hem gewapend volgen. Desondanks vermaant Jezus de onbekende leerling zijn wapen terug te steken op de plaats waar het hoort. Weerklinkt hier een psalmvers? *Ik vertrouw niet op mijn boog, niet mijn zwaard schenkt de overwinning.*⁴ Jezus voert een aantal redenen aan. De eerste is dat wie een wapen tegen een ander opheft, een gebod van God overtreedt: *Wie het bloed van een mens vergiet, diens bloed wordt door mensen vergoten, want als zijn beeld heeft God de mens gemaakt.*⁵

Twaalf legioenen engelen

Een tweede reden waarom het wapen niet geheven had hoeven worden, is dat Jezus - als hij had gewild en zijn Vader erom had gevraagd - over meer dan twaalf legioenen engelen had kunnen beschikken. Het Griekse woord *angelos* is een vertaling van het Hebreeuwse *malak*. Luthers vertaling *Engel* is wat beperkter. 'Bode' dekt meer de lading. Het betreft in eerste instantie menselijke boodschappers. Johannes de Doper bijvoorbeeld noemt zichzelf ook *angelos*.⁶ Wanneer Matteüs deze boden in verband brengt met ofwel God, ofwel de duivel⁷, krijgen zij meer 'hemelse' kenmerken en worden zij in een visionaire context - zie bijvoorbeeld Jezus' eschatologische rede - min of meer vereenzelvigd met de *kerubsen* en de *serafijnen* zoals die in het Eerste Testament worden beschreven.⁸

Wat betreft hun aantal gebruikt Jezus hier een militaire term. Een legioen was de belangrijkste divisie van het Romeinse leger en bestond uit circa zesduizend man.⁹ Vermenigvuldigd met twaalf spreekt Jezus dus over ongeveer 70.000 engelen. Zijn uitspraak is ingebed in het joodse geloof dat engelenscharen zeer talrijk zijn.¹⁰ Het getal twaalf legt als vanzelf een link met 'de twaalf' door Jezus uitgekozen apostelen.

De profeten

De derde reden tenslotte waarom het wapen niet getrokken had mogen worden is de noodzaak van de vervulling van *die Schrift* en *die Schriften der Profeten*. Al vanaf het begin van *Volgens Matteüs wordt* een relatie gelegd tussen het leven van Jezus en teksten uit het Eerste Testament. Matteüs hanteert deze teksten om zijn gelovige visie te ondersteunen en de mogelijkheid te hebben de betekenis van Jezus' woorden, daden en wat hem overkomt te duiden als 'vervulling'. Het is niet ondenkbaar dat hij in zijn ijverig zoeken naar 'vervulde' bijbelteksten bepaalde elementen toevoegde om ze als 'vervulling' te kunnen opvoeren. Met uitgekomen voorspellingen of profetieën heeft dit vermoedelijk niets van doen. Voorspellen teksten uit het Eerste Testament per definitie iets over Jezus? Of voorspellen ze in het geheel niets? Langetermijnvoorspellingen kwamen in elk geval niet voor en als ze wel voorkwamen zijn ze inmiddels allang ontkracht als foutief.

¹ Lucas weet in zijn versie van het lijdensverhaal (Lucas 22,50-51) nog te melden welk oor (het rechter) werd afgeslagen en voegt een wonderlijke genezing van dat oor toe. Johannes geeft in zijn beschrijving (Johannes 18,10) zelfs namen aan de dader (Petrus) en het slachtoffer (Malchus)

² Matteüs 10,34

³ Matteüs 5,44

⁴ Psalm 44,7

⁵ Genesis 9,6

⁶ Matteüs 11,10

⁷ Zie bijvoorbeeld Matteüs 25,41

⁸ Vergelijk de zesvleugelige serafs in het roepingsvisioen van Jesaja (Jesaja 6,1-7)

⁹ Calov komt in zijn commentaar zelfs tot 125 duizend man per legioen en berekent dan 150.000 engelen; ongetwijfeld moet hier door een zetfout een nul zijn weggevalen

¹⁰ Daniël ziet ze in een visioen: *duizend maal duizenden dienden hem, tienduizend maal tienduizenden stonden voor hem* (Daniël 7,10)

Het huidige heilige boek in het jodendom heet *TeNaCH* en komt min of meer overeen met wat christenen het Eerste Testament noemen¹. Deze afkorting staat voor de Hebreeuwse namen voor de drie delen waaruit het is opgebouwd. De oudste verwijzing naar deze driedeling staat in het deuterocanonieke bijbelboek Wijsheid van Jezus Sirach dat ontstaan is tussen 200 en 175 vóór onze jaartelling. De proloog start met de deze zin: *Door de Wet, de Profeten en de andere, latere geschriften is ons veel waardevols geschonken*. De Hebreeuwse namen voor de drie delen luiden: *Tora, Newi-iem en Chetoewiem*. Als 'geschriften' gelezen wordt als 'boeken' bedoelt Matteüs letterlijk genomen met 'de geschriften van de profeten' het tweede deel van de *Tenach*. Drie profeten noemt hij bij name wanneer hij in *Volgens Matteüs* een tekst citeert, maar vaak citeert hij anoniem, uit de losse pols of door verschillende tekstfragmenten te combineren.² Tegenwoordig zou dit een wetenschappelijke doodzonde zijn. Wat er precies in de Schriften geschreven staat, vermeldt Matteüs bij monde van Jezus in deze perikoop niet. Wel dat het niet anders kan dan dat het zo gebeuren moet. Gedacht kan worden aan wat de profeet Jesaja - de profeet die Matteüs het vaakst citeert - heeft geschreven in zijn zogenoemde *Ebed JHWH-liederen*. Dit zijn vier perikopen uit Jesaja waarin de christelijke traditie een voorafbeelding heeft gezien van Jezus Messias:³ *Hij werd gefolterd en diep vernederd, maar heeft zijn mond niet geopend, zoals een lam dat ter slachting geleid wordt*.⁴

Ging de eerste toespraak van Jezus, gericht tegen degene die het wapen trok, over de onontkoombaarheid van wat er te gebeuren staat, de tweede, gericht tot de groep rondom Judas, doet hetzelfde, maar Jezus neemt de gelegenheid te baat zich te verdedigen, uitmondend in de zin: *und ihr habt mich nicht gegriffen*.

Jezus reageert op de wijze waarop de bende hem gevangen is komen nemen. Alsof hij een *Mörder* is, zoals Luther vertaalt. Het gebruikte Griekse woord *lèstés* duidt feitelijk 'slechts' een rover of plunderaar aan. Ook de beide mannen die verderop in de Matthäus-Passion met Jezus worden gekruisigd, duidt Matteüs aan met dit begrip.⁵ Voor 'moordenaar' gebruikt Matteüs het Griekse woord *phoneus*.

Maar de bende weet beter, aldus Jezus. Hij herinnert hen eraan hoe hij in de tempel naar oosters gebruik zittend onderricht gaf. Matteüs noteerde eerder parabelvertellingen en twistgesprekken van Jezus die nadrukkelijk in de tempel plaatsvonden.⁶ Uit Jezus' eigen woorden blijkt nu dat dit onderricht dagelijks plaatsvond. In de tempel hadden ze Jezus eenvoudigweg kunnen oppakken als daar aanleiding toe bestond – maar die bestond niet. De reden die Jezus, voor de twee keer, aanvoert is dat door hun manier van doen de geschriften der profeten tot vervulling komen. Opnieuw kan gedacht worden aan regels uit het vierde lied van de knecht des Heren van Jesaja: *Mijn rechtvaardige dienstknecht zal velen rechtvaardig maken, doordat hij hun zonden draagt [...] omdat hij zijn leven prijs gaf totterdood, en zich bij de weerspannigen liet tellen*.⁷

Het slot van deze perikoop - dat tevens het slot is van deel I van de Matthäus-Passion – luidt: *Da verließen ihn alle Jünger und flohen*. De bedreiging wordt hun te groot. Hier wordt vervuld wat Jezus eerder uitsprak: *Er staat geschreven: Ik zal de herder slaan en de schapen van de kudde zullen verstrooid worden*.⁸ Dit geldt voor alle leerlingen, zij het dat Petrus, zoals uit het vervolg blijkt, op een afstand het gebeuren blijft volgen.

¹ Volgorde en aantal boeken zijn verschillend; katholieke bijbels hebben zeven boeken toegevoegd, de zogenaamde *deuterocanonieke boeken*; samen met de boeken van het Tweede Testament zijn ze voor alle christenen de *Bijbel* (van *biblia*, 'boeken'); de *Tenach* wordt vaak ook - misschien verwarrend - de *joodse bijbel* of *Hebreeuwse bijbel* genoemd

² Anoniem in Matteüs 1,22-23; 2,5-6; 2,15; 2,23; 13,35 (in sommige handschriften Jesaja); 21,4-5; Jeremia in Matteüs 2,17-18; 27,9-10; Jesaja in Matteüs 3,3; 4,14-16; 8,17; 12,17-21; 13,14-15; 15,7-9 en Daniël in Matteüs 24,15

³ Dit zijn uit Jesaja de perikopen a) 42,1-4; b) 49,1-6; c) 50,4-11; d) 52,13-53,12

⁴ Jesaja 53,7

⁵ Mogelijk dat Jezus' parabel van de barmhartige Samaritaan (Lucas 10,30-35) aanleiding heeft gegeven voor de vertaling *Mörder*, want rovers laten een reiziger daar voor halfdood liggen.

⁶ Matteüs 21,23 - 24,1

⁷ Jesaja 53,11-12

⁸ Zie de notities bij Matteüs 26,30-32

BWV 244 # 31

Matteüs 26,57-60a

Die aber Jesum gegriffen hatten, föhreten ihn zu dem Hohenpriester Kaiphas, dahin¹ die Schriftgelehrten und Ältesten sich versammelt hatten.

Petrus aber folgete ihm nach von ferne bis in den Palast des Hohenpriesters und ging hinein und satzte sich bei die Knechte, auf daß er sähe, wo es hinaus wollte.

Die Hohenpriester aber und Ältesten und der ganze Rat suchten falsche Zeugnis wider Jesum, auf daß sie ihn töteten, und funden keines.

Die echter Jezus gegrepen hadden, brachten hem naar de hogepriester Kajafas, waar de schriftgeleerden en oudsten zich verzameld hadden.

Petrus echter volgde hem na van ver tot in het paleis van de hogepriester en ging naar binnen en zette zich bij de knechten opdat hij zou zien hoe het af zou lopen.

De hogepriesters echter en de oudsten en de hele raad zochten een vals getuigenis tegen Jezus opdat ze hem zouden doden, en vonden er geen.

Sanhedrin

In het lijdensverhaal volgens Matteüs zijn er twee bijeenkomsten van de joodse leiders voordat Jezus overgeleverd wordt aan Pilatus.² De eerste bijeenkomst vond plaats na Jezus' arrestatie.³ In deze eerste sessie werd Jezus ondervraagd, werden getuigen gehoord en konden de verzamelde aanwezigen hun mening geven. In de tweede sessie, de volgende ochtend, wordt het besluit genomen Jezus ter dood te brengen.

Matteüs gebruikt hier in het passieverhaal de term *synedrion*. Het is de derde en laatste keer dat Matteüs dit woord schrijft.⁴ Is hier sprake van de technische term *Sanhedrin*? Luther vertaalt het woord met *Rat*. Mogelijk gebruikt Matteüs het woord in het algemeen voor de verzamelde joodse leiders.

Het *Sanhedrin*, ook bekend als de *Hoge Raad*, was in Jezus' dagen een op de voorgrond tredende instelling die werd erkend als het hoogste joodse wetgevende orgaan. Onder bijbelgeleerden is de aard ervan en de periode waarin het Sanhedrin functioneerde onderwerp van permanente discussie.

De Griekse term *synedrion* betekent letterlijk 'bijeenkomst, bespreking, vergadering', maar kan ook slaan op de plaats waar men vergaderde. Op deze 'vergadering' werd het feitelijke doodvonnis over Jezus uitgesproken.

Of Matteüs hier het woord als *terminus technicus* voor het *Sanhedrin* als instelling gebruikt is ongewis. Mogelijk denkt hij aan een willekeurige vergadering. Pas in de Handelingen van de apostelen treedt het Sanhedrin als zodanig veel op.

Het Sanhedrin was het brandpunt voor de sociale strijd van het joodse volk en voor politieke gebeurtenissen. In het algemeen gaat men er vanuit dat het Sanhedrin geen homogene instantie was, maar verschillende partijen omvatte, die onderling van mening verschilden over de interpretatie van de Tora, de joodse wet. Hiervan waren de *farizeeën* en *sadduceeën* het belangrijkste. Binnen de groepering farizeeën heerste een tweestrijd tussen een meer liberale vleugel, de school van Hillel, en een conservatieve, de school van Sjammai.

Het was de taak van het Sanhedrin vanuit een interpretatie van de Tora regels op te stellen. Leden - 71 in totaal - werden enkel benoemd op grond van hun grote kennis van de Tora, de Schrift ('*schriftgeleerden*'). Hun sociale positie deed daarbij niet terzake.

¹ Calovbijbel somt op: *alle Hohepriester, die Schriftgelehrten und Ältesten*

² Johannes vermeldt in zijn lijdensverhaal nog een bijeenkomst, bij Annas, voorafgaand aan de ondervraging door Kajafas (Johannes 18,13-24)

³ Zie notities bij Matteüs 26,3-13

⁴ Eerder in Matteüs 5,22 en 10,17

In de beschrijving van de bijeenkomst zet Matteüs verrassend de schijnwerper ineens kort op Petrus. Verrassend, want alle leerlingen hadden het hazenpad gekozen. Blijkbaar is Petrus niet zover gevluht dat hij Jezus niet toch nog op flinke afstand kon volgen. Of er ook nog andere leerlingen op hun vluchtschreden zijn teruggekeerd schrijft Matteüs niet.¹ Petrus wist in elk geval de aula van Kajafas binnen te komen en ging bij de *Knechte* zitten om te zien hoe het zou aflopen. Waarom doet Petrus dit? Is hij slechts nieuwsgierig naar de afloop of kan hij Jezus toch niet in de steek laten? Doet Petrus er wel verstandig aan tussen die knechten te gaan zitten?² Zijn deze dienaren van de joodse leiders niet tevens hun handlangers? Hoe zit het met Jezus' voorspelling dat Petrus hem zal verloochenen? Dat alles moet nog blijken.

Valse getuigen

Eerst vervolgt Matteüs de gebeurtenissen bij de joodse leiders. In stap twee moet bewijsmateriaal verzameld worden om Jezus ter dood te kunnen brengen. Men zocht, volgens Matteüs, naar valse getuigenissen tegen Jezus. Bij een list om hem te grijpen passen pseudo-getuigenissen om hem ter dood te brengen. Matteüs wrijft het erin. De joodse leiders deugen van geen kant. Bijbelse wettenverzamelingen vertellen weinig over de manier waarop een vonnis tot stand kwam, maar door toespelingen in diverse bijbelboeken is het verloop van een proces redelijk te reconstrueren. Belangrijk is de constatering dat het Hebreeuws geen woord heeft voor 'advocaat'. Jezus moet het in het proces tegen hem zonder verdediging doen en ook over getuigen *à décharge* wordt niet gesproken. De joodse leiders behartigen slechts hun eigen belangen en roepen alleen getuigen *à charge* op. Een doodstraf mocht volgens de joodse wet slechts worden voltrokken op de verklaring van minstens twee getuigen *a charge*.³ Mogelijk dat deze voorwaarde zelfs gold voor elke overtreding of ieder misdrijf.⁴ Rechters dienden de betrouwbaarheid van hun getuigenis te onderzoeken. Een opvallende regel zegt dat valse getuigen tot dezelfde straf moesten worden veroordeeld als die welke de beschuldigde getroffen zou hebben.⁵ Daarvan is in dit schijnproces tegen Jezus geen sprake. Betekent *und funden keines* dat er geen enkele getuige werd gevonden en er dus niet eens één verklaring werd afgelegd? Of waren er wél getuigen gevonden, maar bleek dat geen enkele verklaring voldoende geldigheid had voor een terdoodveroordeling?

Het antwoord laat even op zich wachten, want Bach breekt hier de tekst abrupt af om over te gaan naar het koraal *Mir hat die welt trüglich gericht*, hoewel in het Grieks de zin nog doorloopt.

¹ Johannes vermeldt dat ook een andere leerling Jezus volgde (Johannes 18,15). Marcus maakt een paar cryptische opmerkingen dat een onbekende jongeman die een linnen doek om het blote lichaam had geslagen, hem achternaging; ze grepen hem, maar hij liet zijn kleed in de steek en vluchtte naakt weg (Marcus 14,51-52)

² Zie commentaar bij perikoop # 28

³ Volgens Numeri 35,30 en Deuteronomium 17,6

⁴ Deuteronomium 19,15

⁵ Deuteronomium 19,18-19

BWV 244 # 33

Matteüs 26,60b-63a

Und wiewohl viel falsche Zeugen
herzutraten, funden sie doch keins.
Zulezt
traten herzu zween falsche Zeugen
und sprachen:

Er hat gesagt:

**Ich kann den Tempel Gottes abbrechen
und in dreien Tagen denselben bauen.**

Und der Hohepriester stund auf und sprach
zu ihm:

**Antwortest du nichts zu dem,
das diese wider dich zeugen?**

Aber Jesus schwieg stille.

En hoewel veel valse getuigen naar
voren traden, vonden zij er toch geen een.
Uiteindelijk
traden twee valse getuigen naar voren
en spraken:

Hij heeft gezegd:

**Ik kan de tempel van God afbreken
en in drie dagen dezelfde opbouwen.**

En de hogepriester stond op en sprak tot
hem:

**Antwoord jij niets op dat,
wat zij tegen jou getuigen?**

Maar Jezus zweeg stil.

Een geldig getuigenis vereist twee personen die hetzelfde beweren. Spreken zij elkaar tegen, dan is hun getuigenis *falsch*. Het is de vraag of dit de betekenis is van het bijvoeglijk naamwoord 'vals'. Hier slaat 'vals' ook op de getuigen. Hoewel zij hetzelfde getuigenis kunnen afleggen en juridisch dus een 'geldig' getuigenis afleggen, kunnen zij onwaarheid spreken wat betreft de woorden en daden van de verdachte, in dit geval Jezus van Nazaret. Beide betekenissen kunnen hier bedoeld zijn. Omdat er veel getuigen optraden die ofwel elkaar blijkbaar tegenspraken, ofwel evidente leugens vertelden, vonden de joodse leiders geen bewijsgrond Jezus te veroordelen. Uiteindelijk kwamen er toch twee tevoorschijn die een 'vals' getuigenis aflegden tegen Jezus. De twee leggen een verklaring af. Volgens hen heeft Jezus gezegd: *Ich kann den Tempel Gottes abbrechen und in dreien Tagen denselben bauen*. Heeft Jezus dat inderdaad beweerd? Matteüs meldt het nergens.¹ Stel dat Jezus het inderdaad heeft beweerd en de getuigenverklaring dus niet vals is, wat moeten de joodse leiders dan met zijn uitspraak? Jezus beweert twee dingen. Hij kan allereerst de tempel van God afbreken en vervolgens deze in drie dagen weer opbouwen. Vanuit materieel oogpunt moet de tweede bewering als klinkklare onzin hebben geklonken in de oren van de joodse leiders. Een tempel afbreken zou nog mogelijk kunnen zijn. Jezus beweert niet hoelang hij hierover doet, even los van het feit dat de tempelpolitie het hem zeker zou hebben verhinderd. Maar deze in drie dagen weer opbouwen? Moeten zij niet gedacht hebben met een gestoorde gek te maken te hebben? Is dat echter reden voor het opleggen van de doodstraf? De reden zal hebben gelegen in de eerste bewering. De twee getuigen verklaarden dat Jezus blasfemische taal had gesproken door te zeggen dat hij de tempel van God kon afbreken. Lastering van de tempel is identiek aan lastering van de joodse godsdienst; dit is lastering van God, want de tempel is de woonplaats van God. De uitspraak van Jezus wordt opgevat als godslastering; en blasfemie verdiende de doodstraf: *Wie Gods Naam vervloekt, moet ter dood gebracht worden.*²

Daarom staat Kajafas op. Hij komt in beweging, veert op. Er is een aanklacht die goed genoeg is voor de doodstraf. Nu wil hij van Jezus weten wat hij van die blasfemieaanklacht vindt. *Aber Jesus schwieg stille*. En Bach laat de evangelist ook zwijgen.

¹ In Johannes 2,19 staat Jezus' uitspraak: *Breek deze tempel maar af, en ik zal hem in drie dagen weer opbouwen*.

² Leviticus 24,16

BWV 244 # 36

Matteüs 26,63b-68

Und der Hohepriester antwortete und sprach zu ihm:
Ich beschwöre dich bei dem lebendigen Gott,

daß du uns sagest, ob du seiest Christus, der Sohn Gottes?

Jesus sprach zu ihm:

Du sagests.

Doch sage ich euch:

Von nun an wirds geschehen, daß ihr sehen werdet des Menschen Sohn sitzen zur Rechten der Kraft und kommen in den Wolken des Himmels.

Da zerriß der Hohepriester seine Kleider und sprach:

Er hat Gott gelästert; was dürfen wir weiter Zeugnis?

Siehe,

itzt habt ihr seine Gotteslästerung gehört. Was dünket euch?

Sie antworteten und sprachen:

Er ist des Todes schuldig!

Da speieten sie aus in sein Angesicht und schlugen ihn mit Fäusten.

Etliche aber schlugen ihn ins Angesicht

und sprachen:

Weissage uns, Christe, wer ists, der dich schlug?

En de hogepriester antwoordde en sprak tot hem:

Ik bezweer je bij de levende God,

dat jij ons zegt, of jij Christus bent, de Zoon van God?

Jesus sprak tegen hem:

Jij zegt't.

Maar ik zeg jullie:

Vanaf nu zal't geschieden dat jullie zullen zien de Mensenzoon zitten aan de rechterhand van de macht en komen in de wolken van de hemel.

Toen scheurde de hogepriester zijn kleren en sprak:

Hij heeft God gelasterd;

wat hebben wij verder getuigenis nodig?

Zie,

nu hebben jullie zijn godslastering gehoord. Wat dunkt jullie?

Zij antwoordden en spraken:

Hij is de dood schuldig!

Toen spuwden zij uit in zijn aangezicht en sloegen hem met vuisten.

Sommigen echter sloegen hem in zijn aangezicht

en spraken:

Voorspel ons, Christus,

wie is't die jou sloeg?

Kajafas grijpt niet terug op de getuigenverklaring over de tempel, maar stoot onmiddellijk door naar de cruciale vraag: *Ich beschwöre dich bei dem Lebendigen Gott, daß du uns sagest, ob du seiest Christus, der Sohn Gottes?* Kajafas vraagt Jezus te zweren bij de levende God. 'Levende God' is een gebruikelijke uitdrukking in het Eerste Testament om God te onderscheiden van de dode heidense goden. Ben jij de Christus, ja sterker nog: ben jij de Zoon van God? *Jij bent de Christus, de zoon van de levende God*, zijn de woorden waarmee Jezus door Petrus werd getypeerd.¹ Jezus heeft dit toen niet ontkend. De vraag van Kajafas laat feitelijk dus maar één antwoord toe: 'ja', maar Jezus antwoordt *Du sagests*. Dit antwoord is veelzeggend. Het houdt enerzijds een instemmen in met wat Kajafas beweert: het is inderdaad zoals jij het zegt en zoals Petrus het zei. Anderzijds klinkt ook de ondertoon van: jij zegt het zó, ik zelf zou het anders zeggen, hetgeen Jezus vervolgens ook doet. Zonder dat de hogepriester erom vraagt, neemt hij het initiatief. Het is alsof hij nu zijn kans wil grijpen zichzelf op ondubbelzinnige wijze te laten zien. Zijn uitspraken laten horen dat hij zich zijn lot eigen heeft gemaakt.

Na het gezagvolle *Doch sage ich euch* klinkt een uitspraak waarmee Jezus zichzelf wil typeren. Jezus richt zich niet meer alleen tot Kajafas, maar tot allen. *Von nun an wirds geschehen, daß ihr sehen werdet des Menschen Sohn sitzen zur Rechten der Kraft und kommen in den Wolken des Himmels*. Zij zullen de Mensenzoon zien zitten aan de rechterhand van de macht en komen op de wolken des hemels. *Kraft* is hier gebruikt als vervanging voor de

¹ Matteüs 16,16

godnaam. Jezus refereert aan versregels uit psalm 110: *Zó spreekt JHWH tot mijn heer: wees gezeten aan mijn rechterhand en Mijn heer zetelt aan uw rechterhand.*¹ De rechterhand is traditioneel de bevoorrechte zijde. Het tweede beeld herinnert aan een regel uit de profetie van Daniël: *In mijn nachtelijk visioen zag ik iemand op de wolken des hemels aankomen die op een mens geleek.*²

Deze twee visionaire beelden zijn reden tot grote ergernis en woede bij de hogepriester. Kajafas scheurt zijn kleren. In het Grieks schrijft Matteüs *dierrèksen*, Luther vertaalt met *zerriss*. Net als het Nederlandse *scheurde* zijn dit werkwoordvormen die als een onomatopée werken door de letter r met een ks-, ss- of sg-klank. Het gebruik om je kleren te verscheuren hangt samen met rouw.³ Priesters is dit echter niet toegestaan. Waarom scheurt Kajafas zijn kleren dan toch in tweeën? ⁴Rouwig zal hij niet zijn, vanwege Jezus' uitspraak. Hij heeft gehoord wat hij hoopte te horen en Jezus kan ter dood worden veroordeeld. Geeft Matteüs hiermee het huichelachtige van Kajafas aan? Laat Matteüs zien dat Kajafas ook nu niet deugt? Hij werkt met list en valse getuigen en lapt bovendien priesterlijke regels aan zijn laars.

Hoe het ook zij, voor Kajafas is Jezus' uitspraak het onweerlegbare bewijs van godslastering. *Was dunket euch* lijkt de min of meer officiële manier waardoor de hogepriester tot stemming overgaat. De gehele vergadering heeft Jezus' woorden gehoord. Er zijn geen getuigen meer nodig. Niet valse getuigenverklaringen zullen Jezus ter dood veroordelen, maar Jezus' eigen uitspraak. Hij gaat zijn dood vrijwillig tegemoet. Het motief voor zijn veroordeling ligt niet in menselijke verklaringen, en zeker niet in valse. De door Matteüs genoemde valse getuigenverklaringen spelen geen enkele rol, ook die over de tempel niet. Jezus wordt niet beschuldigd van godslastering omdat hij van zichzelf zegt dat hij de messias, dat wil zeggen 'de Gezalfde' is. In de joodse traditie dragen immers verschillende personen de titel 'messias'. Het betreft hier mensen die gezalfd zijn in verband met hun functie: 1) de regerende koning, 2) aanvankelijk alleen de hogepriester, later ook de andere priesters, 3) de patriarchen en 4) de beloofde verlosser. De blasfemie waaraan Jezus zich in de ogen van de joodse leiders schuldig maakt, is de aanspraak die hij maakt. Hij plaatst zichzelf aan Gods rechterhand; hem zal goddelijke autoriteit ten deel vallen. De hele vergadering was daarom van oordeel dat Jezus de doodstraf verdiende. Maar het vonnis als zodanig kon volgens de joodse wet niet worden uitgesproken, omdat het nacht was en gerechtelijke vonnissen alleen overdag konden worden geveld. Dit zal dan ook bij het aanbreken van de volgende morgen gebeuren.

Na het doodvonnis wordt Jezus gewelddadig bejegend. Matteüs gebruikt daarvoor vier verschillende Griekse werkwoorden⁵ die respectievelijk vertaald kunnen worden met 'spuwen', 'een oorvijg geven', 'een klap, al dan niet met een stok, in het gezicht geven' en 'slaan'. Matteüs laat in het midden wie Jezus zo mishandelen.⁶ Doet hij dat vanwege de vraag van de spotters *wer ists der dich schlug?* In het vervolg van de Matthäus-Passion zijn de soldaten in het pretorium degenen die Jezus bespuwen. De fysieke beledigingen die Jezus moet doorstaan, behoren tot de ergste vorm van verachting en belediging in het oosten. Het is zoals de profeet Jesaja schrijft: *Mijn rug heb ik prijsgegeven aan wie mij wilden slaan; mijn wangen aan wie mij de baard uitrukten; mijn gezicht heb ik niet onttrokken aan beschimping en bespuwing.*⁷ Met deze beledigingen, komen onwillekeurig de woorden van Jezus uit de Bergrede naar boven: *als iemand je op de rechterwang slaat, keer hem dan ook de andere toe.*⁸ Jezus brengt dit zelf nu niet in praktijk; Matteüs maakt er althans geen melding van.

Weissage uns, Christe, wer ists der dich schlug is een frase die tot nadenken stemt. Wie hem slaat kan Jezus gewoon zien. Wil Matteüs aangeven dat Jezus zodanig op zijn gezicht is geslagen dat zijn ogen zijn opgezwollen? Of doen ze Jezus een blinddoek voor en

¹ Psalm 110,1.5

² Daniël 7,13

³ Vergelijk bijvoorbeeld Jakob die zijn kleren scheurt wanneer hij te horen krijgt dat zijn zoon Jozef is omgekomen; Genesis 37,34

⁴ Vergelijk Leviticus 10,6 en 21,10

⁵ *emptuo, kolaphizo, rapizo* en *paio*

⁶ Marcus spreekt over de knechten; Marcus 14,65, Lucas heeft het over mannen die Jezus bewaakten; Lucas 22,63 en bij Johannes is het één dienaar die Jezus een klap verkoopt; Johannes 18,22

⁷ Jesaja 50,6

⁸ Matteüs 5,39

spelen zij met hem een soort blindemannetje?¹

Luther vertaalt met *Weissage* het Griekse woord *prophèteuo* waarvan het woord 'profeteren' is afgeleid. Letterlijk betekent dit werkwoord dat je spreekt in plaats van of namens iemand anders. Profeten uit het Eerste Testament spreken in naam van JHWH; zij functioneren als diens spreekbuis.² In die hoedanigheid deden zij vaak uitspraken over de toekomst, waardoor 'profeteren' de betekenis kreeg van voorspellen. Dat is hier niet bedoeld. Er wordt Jezus niet gevraagd te voorspellen wie de volgende is die hem gaat slaan. Eerder lijken ze te zeggen: 'Als je spreekt in naam van God, weet je wie jou heeft geslagen' Expliciet spreken zij Jezus daarbij aan met *Christe* wat de beschimping nog intenser maakt. Er volgt geen reactie of antwoord van Jezus. Hij weet wie hem heeft geslagen en hij weet wie hem gaat verloochenen.

¹ Zoals expliciet vermeld door Marcus 14,65 en Lucas 22,64

² Vergelijk Jezus' woorden in Matteüs 7,22; 11,13; 15,7

BWV 244 # 38

Matteüs 26,69-75

Petrus aber saß draußen im Palast;
und es trat zu ihm eine Magd
und sprach:

Und du warest auch mit dem Jesu aus Galiläa.

Er leugnete aber vor ihnen allen
und sprach:

Ich weiß nicht, was du sagest.

Als er aber zur Tür hinausging,
sah er eine andere
und sprach zu denen, die da waren:

Dieser war auch mit dem Jesu von Nazareth.

Und er leugnete abermal
und schwur dazu:

Ich kenne des Menschen nicht.

Und über eine kleine Weile traten hinzu,
die da stunden,
und sprachen zu Petro:

**Wahrlich, du bist auch einer von denen;
denn deine Sprache verrät dich.**

Da hub er an, sich zu verfluchen und zu schwören:

Ich kenne des Menschen nicht.

Und alsbald krähet der Hahn.

Da dachte Petrus an die Worte Jesu,

da er zu ihm sagte:

Ehe der Hahn krähen wird,
wirst du mich dreimal verleugnen.

Und ging heraus
und weinete bitterlich.

Petrus echter zat buiten in het paleis;
en er trad een dienstmaagd op hem toe

en sprak:

en jij was ook met die Jezus uit Galilea.

Hij loochende echter ten overstaan van hen
allen

en sprak:

Ik weet niet wat je zegt.

Toen hij echter naar de poort wilde gaan,
zag een ander hem

en sprak tot degenen die daar waren:

Deze was ook met die Jezus van Nazaret.

En hij loochende nogmaals

en zwoer daarbij:

Ik ken die mens niet.

En na een tijdje kwamen dichterbij die daar
stonden,

en spraken tot Petrus:

**Voorwaar, jij bent ook een van hen; want
jouw spraak verradt je.**

Toen begon hij zichzelf te vervloeken en te zweren:

Ik ken die mens niet.

En onmiddellijk daarop kraaide de haan.

Toen dacht Petrus aan de woorden van Jezus,

toen hij tegen hem zei:

Eer de haan kraaien zal,
zal jij mij drie keer verloochenen.

En ging naar buiten

en weende bitter.

De daadwerkelijke verloochening beschrijft Matteüs in een climax met oplopende heftigheid. Eerst is er sprake van ontkennen, vervolgens van ontkennen met een eed en ten slotte ontkennen met vloeken en zweren. De verloochening volgt telkens op een opmerking van omstanders die hem herkennen als iemand die hoort tot de kring van Jezus. Die herkenning is opmerkelijk. De joodse overheid komt er pas achter wie Jezus is doordat Judas hem liefkozend begroet. Bedienden van die joodse leiders herkennen nu zelfs een leerling van Jezus.

Dienstmaagden

Als Petrus buiten in de aula is, komt als eerste een *paidiskè* naar hem toe. Matteüs gebruikt dit woord alleen hier. Er wordt een jong meisje of een slavinetje mee bedoeld. Luther vertaalt het woord met *Magd*. Wat haar functie was in of rond de aula vermeldt Matteüs niet. Ze herkent Petrus als iemand die bij Jezus uit Galilea hoort. Voor iemand uit Jeruzalem is Galilea een achterlijk gebied. Petrus ontkent zijn betrokkenheid met Jezus: ik weet niet wat je zegt. Petrus blijft op de vlakte, en spreekt bijna achteloos in algemene bewoordingen, zodat hij nergens op in hoeft te gaan. Het is een dialoog tussen hem en haar; er lijkt nog niets aan de hand. De ontkenning vindt plaats in het bijzijn van allen, schrijft Matteüs, dus meer dan één persoon. In

de context van getuigenverklaringen is dat een belangrijke opmerking. Wat Petrus beweert is door iedereen gehoord.

Hij gaat vervolgens naar het poortgebouw. Was de grond hem toch te heet onder zijn voeten geworden en wilde hij weg, naar buiten? Maar een ander ziet hem dan. Deze andere staat in het Grieks in de vrouwelijke vorm en het zal dus over een andere dienstmaagd gaan.¹ Zij merkt op, niet tegenover Petrus, maar tegenover degenen die daar aanwezig waren, dat ook hij bij de mensen van Jezus hoort. Deze dienstmaagd localiseert Jezus' herkomst in Nazaret. De aanduidingen worden preciezer en de kring getuigen breidt zich uit. Petrus kan er niet meer omheen een duidelijke verklaring af te leggen, in de hoop dat de discussie daarna gesloten is. Ontkende hij eerst in algemene zin wat het meisje hem voor de voeten wierp, nu gaat hij een stap verder. Hij zweert *Ich kenne des Menschen nicht*. De dienstmaagden benoemen Jezus met naam en toenaam: van Galilea, van Nazaret, maar Petrus spreekt over 'die mens'. Zelfs Jezus' naam krijgt hij niet over zijn lippen. Er is sprake van een totale ontkenning.

Ten slotte richten zich niet bij name genoemde omstanders rechtstreeks tot Petrus. Zijn het de eerder genoemde knechten of zijn het opnieuw dienstmaagden? Matteüs laat dit in het midden. Zij wrijven hem aan dat hij zeker een van Jezus' volgelingen moet zijn, omdat het aan zijn manier van praten is te horen. Blijkbaar sprak Petrus een herkenbaar Galilees of Nazarees dialect of idioom. Of Petrus' wijze van spreken nu het doorslaggevend bewijs vormde dat hij bij Jezus hoorde, is twijfelachtig. Daar gaat het blijkbaar niet om. Van belang is dat de loochening van Jezus door Petrus een hoogtepunt bereikt. Behalve zweren dat hij Jezus niet kent, vervloekt Petrus de derde keer ook zichzelf.

Na de derde verloochening kraait er onmiddellijk een haan. Het duister van de nacht gaat over in het licht van de dag. Op dat moment herinnert Petrus wat Jezus de avond ervoor tegen hem heeft gezegd: *Voordat de haan kraait, zul jij mij driemaal verloochenen*. Het kraaien van de haan brengt Petrus tot zichzelf, en hij wordt zich bewust van wat hij gezegd en gedaan heeft. Hij gaat naar buiten *und weinete bitterlich*. Luther vertaalt het Griekse bijwoord *pikroos* met *bitterlich*. In het Tweede Testament komt het slechts twee keer voor.² Het door Matteüs gebruikte woord voor wenen is een uitdrukking van een van de heftigste vormen van smart. Na de kindermoord in Betlehem citeert Matteüs de profeet Jeremia, die spreekt over de smart die daar is ontstaan.³ Dat is iets anders dan het wegpinken van een traan. Het is smart in een context van moord en doodslag, zoals helaas vaak in journaalbeelden te zien is. Het is smart die schril doordringt in je gehoor en snijdt door je ziel. Je wilt niet weten wat je hoort. Het lijkt dat de smart van Petrus niet alleen het gevolg is van zijn drievoudige verloochening van Jezus, maar evenzeer wordt opgeroepen door de naderende executie van degene die hij eerder nog duidde als de Christus, de zoon van God.

Met Petrus' smart wordt het eerste hoofdstuk van het lijdensverhaal, Matteüs 26, besloten. Petrus' naam wordt in de rest van *Volgens Matteüs* verder niet meer genoemd.

¹ De Vulgaat lost deze onduidelijkheid op en schrijft: *alia ancilla*, een andere dienstmaagd

² Lucas gebruikt het ook in dezelfde episode (Lucas 22,62)

³ Matteüs 2,18

BWV 244 # 41

Matteüs 27,1-6

Des Morgens aber hielten alle Hohepriester
und die Ältesten des Volks
einen Rat über Jesum,
daß sie ihn töteten.
Und bunden ihn,
führten¹ ihn hin
und überantworteten ihn dem Landpfleger
Pontio Pilato.
Da das sahe Judas,
der ihn verraten hatte,
daß er verdammt war zum Tode,
gereuete es ihn,
und brachte herwieder die dreißig
Silberlinge den Hohenpriestern und
Ältesten und sprach:

**Ich habe übel getan,
daß ich unschuldig Blut verraten habe.**

Sie sprachen:

Was gehet uns das an?

Da siehe du zu!

Und er warf die Silberlinge in den Tempel,
hub sich davon,
ging hin
und erhängete sich selbst.

Aber die Hohenpriester nahmen die Silber-
linge
und sprachen:

**Es taugt nicht, daß wir sie in den Gottes-
kasten legen, denn es ist Blutgeld.**

's Morgens echter hielden alle
hoge priesters
en de oudsten van het volk
beraad over Jezus,
dat ze hem zouden doden.
En boeiden hem,
leidden hem weg
en leverden hem over aan de landvoogd
Pontius Pilatus.
Toen Judas dat zag,
die hem verraden had,
dat hij ten dode gedoemd was,
kreeg hij berouw,
en bracht weer terug de dertig
zilverlingen naar de hoge priesters en oud-
sten en sprak:

**Ik heb er slecht aan gedaan,
dat ik onschuldig bloed verraden heb.**

Zij spraken:

Wat gaat ons dat aan?

Bekijk het zelf!

En hij smeed de zilverlingen in de tempel,
keerde zich ervan af,
ging weg
en hing zichzelf op.

Maar de hoge priesters namen de zilver-
lingen
en spraken:

**Het deugt niet dat wij ze in de
offerkist doen, want het is bloedgeld.**

Toen de morgen aangebroken was, hielden de joodse leiders hun beraadslagingen en spraken ze over Jezus het doodvonnis uit. Een dergelijke zwaarwegende uitspraak kon volgens de joodse wet niet gedurende de nacht worden gedaan, alleen overdag. Het rond 200 geschreven Talmoedtractaat *Sanhedrin* bevat de regels voor de inrichting en samenstelling van de rechterlijke macht, getuigenverhoor en criminele rechtspraak. Vermoedelijk waren deze regels min of meer ook in Jezus' tijd al van kracht. Onduidelijk blijft of de joodse leiders de hele nacht door bijeen waren, of dat ze 's morgens weer bij elkaar kwamen. Als ter dood veroordeelde crimineel werd Jezus in de boeien geslagen. Had de joodse overheid ten tijde van de veroordeling van Jezus niet meer het recht om zelf de doodstraf te voltrekken van mensen die het daartoe veroordeeld had? Daarom wordt Jezus afgevoerd naar Pilatus.

Pilatus

Zonder verdere introductie horen we nu over ene Pilatus. Matteüs veronderstelt hem blijkbaar als bekend. Stond Pilatus bekend als een voorzichtig man of juist als een tiran? Zo'n plotse-linge introductie heeft ook in het verhaal zelf een functie. Pilatus wordt op zijn beurt ineens met Jezus geconfronteerd. Wat weet hij van hem? Alle voorafgaande scènes met Jezus heeft hij gemist. Hij zal over en van Jezus wel het een en ander te weten willen komen.

¹ Calovbijbel zet ook hier het voegwoord *und* voor

In 1961 ontdekten archeologen een brok zwarte kalksteen in Caesarea Maritima, een Romeinse stad uit de oudheid aan de Middellandse Zeekust van Israël. De steen was in het Latijn geschreven en maakte onderdeel uit van treden die leidden naar het amfitheater aldaar. Gedeeltes van de inscriptie konden nog worden gelezen en aangevuld: TIBERIEUM (PON)TIUS PILATUS (PRAEF)ECTUS IUDA(EAE) (...). Vertaald luidde deze mogelijk in zijn geheel als volgt: Ter ere van Tiberius heeft Pontius Pilatus, prefect van Judea, een tempel aan de mensen van Caesarea opgedragen.

Pilatus was volgens deze inscriptie prefect. Een prefect, ook wel procurator of landvoogd geheten, stond tamelijk laag in de Romeinse ambtelijke hiërarchie. Als je niet tot de bestuursadel behoorde raakte je naam snel in de vergetelheid. Zijn naam is nu echter onlosmakelijk verbonden met de kruisiging van Jezus. Pilatus was benoemd door een zekere Sejanus, zijn vriend die minister van keizer Tiberius was. Deze Sejanus werd in het jaar 31 geëxecuteerd wegens verraad. Pilatus werd als zijn vriend ook verdacht. Door zijn wrede manier van optreden was hij een gehaat man onder de joden. Vanuit Caesarea deed hij pogingen zijn joodse onderdanen te provoceren of te intimideren. Hij wordt beschreven als van nature onbuigzaam en eigengereid. Onder zijn verschrikkelijk wrede, wrokkig en wraakzuchtig beleid vinden vele vormen van wangedrag plaats als corruptie, geweld, diefstal, mishandeling en standrechtelijke executies. Berucht is het bloedbad dat hij laat aanrichten onder een groep Samaritanen.

De vondst van de steen sluit aan bij het feit dat Pilatus resideerde in Caesarea, de toentertijd belangrijkste havenstad aan de Middellandse Zee. Alle buitenlandse verkeer van overzee liep via deze stad. Deze strenge regeerder had zich vast voorgenomen recht en orde te handhaven in een provincie waarvan de bewoners bekend stonden om hun korte lontje. Hij wist dat de joodse lange tenen op religieus gebied politieke gevolgen hadden en dat hij zich geen slappe houding kon veroorloven. Flavius Josephus en Philo van Alexandrië geven in hun geschriften voorbeelden van het wrede optreden van Pontius Pilatus.

- Flavius Josephus (37 - circa 100) noemt Pilatus *epitropos*, wat vertaald kan worden als bestuurder, hoge beambte (vergelijk Lucas 8,3), manager, opzichter (vergelijk Matteüs 20,8), procurator, stadhouder of (land)voogd. Josephus herhaalt de perikelen rond de standaards uit De Joodse Oorlog later in De Oude Geschiedenis van de Joden.

- Philo van Alexandrië (20 vChr - 50 nChr) heeft een bloedbad beschreven dat plaatsvond in het jaar 38 onder de joodse bevolking van Alexandrië. Hij leidde een gezantschap naar de Romeinse keizer Gaius (Caligula) om de kwestie te bespreken. Dit geschrift wordt als 'Legatio ad Gaium' ('Gezantschap naar Gaius') aangeduid. Hierin lezen we ook over Pilatus.

Matteüs schildert Pilatus milder af dan de buiten-bijbelse bronnen over hem melden. Hij precieert Pilatus met het woord *hegemoon*, een titel die erop duidt dat hij militair commando voert. Luther vertaalt de titel met *Landpfleger*.¹ In de tijd dat het christendom zich begon te verspreiden over het Romeinse Rijk lag de positie van de Romein Pontius Pilatus tamelijk gevoelig. Hij was het immers die Jezus ter dood had laten brengen. Uit de manier waarop Matteüs deze positie van Pilatus hier en in het vervolg verhaalt, kan de conclusie getrokken worden dat er sprake is van een voor het prille christendom noodzakelijke rehabilitatie van Pilatus. Matteüs stelt het als volgt voor: Pilatus hoopt dat er gekozen wordt voor de vrijlating van Jezus. Hij constateert dat de joodse leiders Jezus aan hem overleveren. Hij worstelt met deze zaak, mede als gevolg van een waarschuwing door zijn vrouw, maar staat uiteindelijk de executie van Jezus toe. Dit getuigt van een ambivalent karakter, waarvoor zoals gezegd in buitenbijbelse bronnen geen enkele tekst te vinden is, integendeel. Matteüs' beschrijving van dit ambivalente karakter kan het gevolg zijn van zijn gewenste rehabilitatie die echter het feit van Jezus' kruisiging niet kon wegpoetsen.

Is Pilatus nu vanuit Caesarea naar Jeruzalem gekomen vanwege het Paschafeest, of is hij juist naar Jeruzalem geroepen omdat Jezus eindelijk is gearresteerd? Mattheüs maakt er geen melding van. Het recht om de doodstraf te voltrekken, het *ius* of de *potestas gladii*, kwam toe aan de toenmalige bezetter van Palestina, de Romeinse keizer Tiberius, de adoptiefzoon

¹ In sommige handschriften wordt nog *Pontius* toegevoegd aan Pilatus zoals hij ook bekend is uit buitenbijbelse bronnen; Luther neemt deze tekstvariant over in zijn vertaling. Pontius Pilatus noemt Lucas hem ook (Lucas 3,1 en Handelingen van de apostelen 4,27) en Paulus eveneens in zijn een van zijn brieven (1 Timoteüs 6,13)

en opvolger van keizer Augustus. Omdat Pilatus in Judea de hoogste Romeinse gezagsdrager is, wordt Jezus aan hem overgeleverd zodat hij het doodvonnis kan voltrekken.

Het verhaal neemt echter vooralsnog een andere wending en richt de aandacht op Judas. Wanneer hij ziet dat Jezus ter dood veroordeeld wordt, voelt hij wroeging. Hieruit blijkt dat hij bij lange na niet had voorzien dat Jezus' doodstraf het gevolg zou kunnen zijn van zijn overleveringsactiviteit. Hij betreurt wat hij gedaan heeft en wil de dertig zilverlingen die hij als honorarium voor zijn overlevering ontvangen heeft, teruggeven aan de joodse leiders. Dan zou zijn aandeel in het proces tenietgedaan zijn: hij erkende hiermee dat hij onschuldig bloed heeft overgeleverd. Maar van deze schuldbekentenis zijn de joodse leiders niet onder de indruk. Zij hebben een ander idee van 'misdadig' dan Judas en laat hem in niet mis te verstane bewoordingen weten dat zij niets te maken wil hebben met wat hij gedaan heeft. De reactie van de joodse leiders is kort en bot. Matteüs heeft er slechts vijf woorden voor nodig, die in een hedendaagse vertaling met vier woorden zou luiden: 'Hoezo wij? Bekijk het!' Judas wordt hiermee volledig op zichzelf teruggeworpen. Het is een onstuimig moment. Dit schetst Matteüs in één korte zin met vier werkwoorden. Judas *smijt* het geld in de tempel, *vlucht* en *weggaand wurgt* hij zichzelf.

De vraag is waar Judas zijn loon precies heeft neergeworpen. 'In de tempel' kan overal in het tempelcomplex zijn, zelfs nog tegen de muur ervan. In het Grieks wordt het woord *naos* voor 'heilig domein' gebruikt. Dit duidt waarschijnlijk op het gehele tempelcomplex en dan is het zeer wel denkbaar dat Judas zijn zilverlingen in de tempelschatkamer heeft gegooid. Na het wegwerpgebaar neemt Judas de wijk. Matteüs gebruikt daarvoor hetzelfde werkwoord als bij de vroegere vluchten van Jezus.¹ In de Duitse vertaling *hub sich davon* laat Luther meeklinken hoezeer Judas dit geld verafschuwde: hij liep niet alleen de tempel uit, hij keerde zich ervan af.

De zelfgekozen dood van Judas komt in de evangeliën alleen hier voor. Matteüs gebruikt een werkwoord dat letterlijk 'zichzelf wurgen' betekent. Ophanging werd in het oude oosten als schandelijk gezien.

Over Judas' levenseinde deden al vroeg allerlei verhalen de ronde. Zo vertelt Petrus in de Handelingen van de apostelen dat Judas zelf van de zilverlingen een stuk grond kocht, later Bloedgrond genoemd. Hij viel voorover, en zijn lichaam barstte open, zodat zijn ingewanden naar buiten puilden.² Of Petrus hier een zelfgekozen dood van Judas veronderstelt, is niet duidelijk.

De joodse leiders weten geen raad met het geld dat Judas hun voor de voeten wierp. Er is blijkbaar overleg gevoerd over wat hiermee te doen. Volgens de joodse wet mocht dit geld niet bij het overige offergeld gerekend worden, want het was 'bloedgeld', ofwel misdadigersloon. De joodse leiders laten hiermee opnieuw zien niet te deugen. Zij verschuilen zich achter de wet, terwijl zij zich er zeker bewust van zijn geweest dat ze zelf dit 'bloedgeld' betaald hadden en niet vrijuit gingen.

¹ Zie de opmerkingen bij Matteüs 26,30-32

² Handelingen van de apostelen 1,15-20

BWV 244 # 43

Matteüs 27,7-14

Sie hielten aber einen Rat
und kauften einen Töpfersakker darum zum
Begräbnis der Pilger.
Daher ist derselbige Akker genennet der Blu-
tacker
bis auf den heutigen Tag.
Da ist erfüllet,
das gesagt ist durch den Propheten Jere-
mias,
da er spricht:
» Sie haben genommen dreißig Silberlinge,
damit bezahlet ward der Verkaufte,
welchen sie kauften von den Kindern Israel,
und haben sie gegeben um einen Töpfersak-
ker,
als mir der Herr befohlen hat. «

Jesus aber stund vor dem Landpfleger;
und der Landpfleger fragte ihn und sprach:
Bist du der Jüden König?
Jesus aber sprach zu ihm:
Du sagests.
Und da er verklagt war
von den Hohenpriestern und Ältesten,
antwortete er nichts.
Da sprach Pilatus zu ihm:
**Hörest du nicht,
wie hart sie dich verklagen?**
Und er antwortete ihm nicht auf ein Wort,
also,
daß sich auch der Landpfleger sehr verwun-
derte.

Zij hielden echter een beraad
en kochten de akker van een pottenbakker
met het oog op het begraven van pelgrims.
Vandaar dat dezelfde akker genoemd wordt
de Bloedakker
tot op de dag van vandaag.
Toen is vervuld,
wat gezegd is door de profeet Jeremia,
als hij spreekt:
» Zij hebben genomen dertig zilverlingen,
waarmee het verkochte betaald was
dat zij van de kinderen Israëls kochten,
en dat hebben zij gegeven voor de akker van
een pottenbakker,
zoals de Heer mij heeft opgedragen. «

Jezus echter stond voor de landvoogd;
en de landvoogd ondervroeg hem en sprak:
Ben jij de jodenkoning?
Jezus echter zei tegen hem:
Jij zegt't.
En omdat hij aangeklaagd was
door de hogepriesters en oudsten
antwoordde hij niets.
Toen spak Pilatus tot hem:
**Hoor je niet,
hoe hard ze jou aanklagen?**
En hij antwoordde hem met geen woord,
vandaar,
dat zich ook de landvoogd zeer verwon-
derte.

De joodse leiders moeten tot overeenstemming komen over wat zij moeten doen met de dertig zilverlingen van Judas. Het geld beschouwen zij als gemeenschapsgeld, en het moet dan ook als zodanig besteed worden. Daarom besluiten zij tot de aankoop van een stuk land van de pottenbakker om dat te bestemmen tot een begraafplaats voor *Pilger*. Het Griekse woord *xenos* dat Matteüs gebruikt betekent letterlijk 'vreemde' of 'vreemdeling'. Zijn hier niet-joden, heidenen mee bedoeld, voor wie men een speciale begraafplaats wilde creëren? Of gaat het hier om joden uit den vreemde, zogenaamde proselieten, die op joodse feestdagen in Jeruzalem waren en van wie enkelen daar ook stierven door ziekte of van ouderdom? Luther houdt het op het laatste door te vertalen met 'pelgrims'.

De pottenbakker

Welke betekenis kan gehecht worden aan deze onbekende *kerameus*, pottenbakker, zoals hij in het Grieks wordt genoemd? Ofschoon verondersteld mag worden dat een pottenbakker als vervaardiger van onmisbaar en veel gebruikt vaatwerk een dagelijkse verschijning was, wordt hij in het Tweede Testament nauwelijks genoemd.¹ Er bestonden zelfs gilden van

¹ Uitsluitend in deze perikoop en in Romeinen 9,21

pottenbakkers. Waarschijnlijk bezaten pottenbakkers een stuk land, waarvan de afgegraven klei gebruikt werd om potten te bakken. Alle losse stenen zullen dan tevens uit de grond verdwenen zijn. Zo'n stuk stuk grond is dan later uitstekend geschikt om doden te begraven. De besteding van het 'bloedgeld' voor zo'n dodenakker zet Matteüs volledig in de context van een profetische uitspraak. De verklaring van de naam Bloedakker is een fraai voorbeeld van etimologie, de 'leer van de oorzaken'. Het is bijna een wetmatigheid dat onwetendheid over de oorsprong en betekenis van een geografische naam leidt tot het leggen van een bepaalde relatie met een welbekend feit. Bij de profeet Jeremia uit het Eerste Testament is bijvoorbeeld te lezen dat de grond deze naam, in het Aramees *Hakeldama* geheten, te danken heeft aan het feit dat de plaats doordrenkt is met onschuldig bloed, omdat er kinderofters aan de afgod Baäl werden gebracht.¹ Matteüs op zijn beurt legt eeuwen later echter een ander verband, namelijk met het onschuldig bloed van Jezus. De smet die kleeft aan het loon van Judas, is niet stilzwijgend in de vergetelheid geraakt en bleef overal bekend *bis auf den heutigen Tag*. De dagen dus van Matteüs, maar daarmee ook onze dagen.² Hiermee zou een profetische uitspraak van Jeremia vervuld worden, aldus Matteüs, welke Jezus in het messiaanse perspectief plaatst. Het citaat is voornamelijk ontleend aan een andere profeet, te weten Zacharia.³ Mogelijk had Matteüs bepaalde gebeurtenissen uit het leven van Jeremia in gedachten.⁴ Dominee Calov lost dit probleem op door te beweren dat de uitspraak wél van Jeremia is, maar niet is opgetekend in zijn boek.⁵ Cruciaal is de regel: *als mir der Herr befohlen hat*. De stelligheid die deze regel uitstraalt, heeft Matteüs er ongetwijfeld zelf ingelegd. Ondanks de rommeligheid van het citaat is de bedoeling duidelijk: Matteüs zet de dertig zilverlingen in profetisch perspectief. Het is gebeurd overeenkomstig Gods wil.

Na het citaat uit het Eerste Testament wordt de draad opgepakt die onderbroken werd door het bericht over het berouw van Judas uit Matteüs 27,1-6. Daar stond geschreven dat de joodse leiders Jezus geboeid uitleverden aan Pilatus. Over een overbrenging van Jezus van het paleis van de joodse hogepriester naar het huis van de Romein Pilatus staat niets geschreven. Jezus stond voor hem, staat er, en Pilatus vroeg hem of hij de koning van de joden was. Matteüs schrijft niets over een officiële aanklacht. Maar uit de vraag die Pilatus stelt, is op te maken dat de belangrijkste beschuldiging die tegen Jezus was ingebracht, erop neerkwam dat hij van zichzelf zei dat hij de messias was, Gods gezalfde, hetgeen de joodse leiders interpreterden in politieke zin, namelijk dat hij voor zichzelf de titel claimde van 'koning van de joden'. Deze titel kwam voor het eerst in *Volgens Matteüs* uit de mond van de wijzen uit het oosten die in Jeruzalem vragen waar de pasgeboren koning van de joden is. Daarna verdwijnt de titel uit beeld, tot nu dus, door de vraag van Pilatus.

Koning

Welk beeld roept Matteüs op bij zijn lezers, wanneer hij spreekt over een koning? Matteüs spreekt over koning David⁶ en twee koningen met de naam Herodes, namelijk de Grote⁷ en Antipas.⁸ In het algemeen schildert hij koningen als heersers die leven in paleizen, een hofhouding voeren, luxe kleding dragen⁹, belasting innen¹⁰, afrekening houden met wanbetalers¹¹ en grote maaltijden organiseren.¹² Dat het bij Jezus om een geheel andere koning gaat dan de tot nu toe geschilderde heersers blijkt bij Jezus' intocht in Jeruzalem. Deze koning is

¹ Jeremia hoofdstuk 19

² Op dit doorlopen van het heute meer bij de uitleg van Matteüs 27,15-22

³ Zacharia 11,12-13

⁴ Jeremia 18,2-12; 32,6-9

⁵ Calovbijbel Vol. III, kolom 280

⁶ Matteüs 1,6; 5,35

⁷ Matteüs 2,1-9

⁸ Matteüs 14,1-12

⁹ Matteüs 11,8

¹⁰ Matteüs 17,25

¹¹ Matteüs 18,23

¹² Matteüs 22,1-14

zachtmoedig en rijdt op een ezel.¹ Als Mensenzoon is de toekomstige koning 'hemels'. Hij zal de rechtvaardigen scheiden van de vervloekten.² Deze nieuwe koning staat in geen groter contrast dan de glorie die de koning van de joden zou hebben omgeven. Heeft Pilatus hier oog voor? Welk een verschijning staat hier voor hem?

Jezus' bevestigende antwoord *Du sagests* kan veel betekenen. Luther vertaalt Jezus' antwoord met dezelfde woorden als bij Judas en Kajafas in respectievelijk Matteüs 26,25 en Matteüs 26,64. Maar Matteüs doet dit niet. Het antwoord dat Jezus geeft op de vragen van Judas en Kajafas, staat in een andere werkwoordstijd dan het antwoord dat Jezus geeft op de vraag van Pilatus. Bij Kajafas en Judas staat er letterlijk: 'Dat heb jij gezegd'. Bij Pilatus gebruikt Matteüs de tegenwoordige tijd van het werkwoord. Letterlijk staat er: 'Jij zegt het'. Jezus zegt niet: 'Ja, dat is zo'. Het is alsof Matteüs in het midden laat wat Jezus zegt: 'Ja, het is zoals jij het zegt'. Daarmee laat Jezus het aan de ondervrager over - en Matteüs op zijn beurt aan zijn lezers en hoorders - te beslissen welk antwoord hij verkiest. Blijkbaar wil Jezus in geen geval de verantwoordelijkheid op zich nemen voor wat de joodse leiders verstaan onder de titel 'koning van de joden'. Als er een spoor van hoogverraad te ontdekken was in Jezus' doen en laten, dan had Pilatus dat nooit mogen laten passeren, maar Jezus bleef zwijgen. Blijkbaar gingen de joodse leiders nog verder met aanklachten aanvoeren tegen Jezus, maar deze gaf geen antwoord. Wordt er niet wettig gevraagd of schreeuwen de joodse leiders door elkaar?

Pilatus toont zich gereserveerd tegenover Jezus. Neemt hij de aanklachten van de joodse leiders niet serieus? Probeert hij Jezus te laten antwoorden zodat hij zijn executie kan voorkomen? De landvoogd probeert in elk geval Jezus nog te overreden tot een antwoord: *Hörest du nicht, wie hart sie dich verklagen?* Maar Jezus blijft volharden in zijn zwijgen. Matteüs laat hiermee zien hoe Jezus gezien kan worden als de knecht van JHWH uit de profetie van Jesaja: *Hij werd gefolterd en diep vernederd, maar heeft zijn mond niet geopend, zoals een lam dat ter slachting wordt geleid. En, zoals een schaap dat stom is voor zijn scheerders, heeft hij zijn mond niet geopend.*³ Hij weigert antwoord te geven op de aanklachten die tegen hem waren ingediend. Daar verwondert Pilatus zich zeer over.

¹ Matteüs 21,5

² Matteüs 25,31-46

³ Jesaja 53,7

BWV 244 # 45

Matteüs 27,15-22

Auf das Fest aber hatte der Landpfleger Gewohnheit,
dem Volk einen Gefangenen loszugeben,
welchen sie wollten.

Er hatte aber zu der Zeit einen Gefangenen,
einen sonderlichen vor andern, der hieß Barababas.

Und da sie versammelt waren,
sprach Pilatus zu ihnen:

Welchen wollet ihr, dass ich euch losgebe?

Barrabam

oder Jesum,

von dem gesaget wird, er sei Christus?

Denn er wußte wohl, daß sie ihn aus Neid überantwortet hatten.

Und da er auf dem Richtstuhl saß,
schickete sein Weib zu ihm

und ließ ihm sagen:

Habe du nichts zu schaffen mit diesem Gerechten;

ich habe heute viel erlitten im Traum von seinetwegen!

Aber die Hohenpriester

und die¹ Ältesten überredeten das Volk,
daß sie um Barrabas bitten sollten und Jesum umbrächten.

Da antwortete nun der Landpfleger und sprach zu ihnen:

Welchen wollt ihr unter diesen zweien, den ich euch soll losgeben²?

Sie sprachen:

Barrabam!

Pilatus sprach zu ihnen:

Was soll ich denn machen mit Jesu,
von dem gesaget wird, er sei Christus?

Sie sprachen alle:

Laß ihn kreuzigen!

Op het feest echter had de landvoogd de gewoonte,
het volk een gevangene vrij te laten, die zij wilden.

Hij had echter toentertijd een gevangene,
een uitzonderlijke, die heette Barabbas.

En toen zij verzameld waren,
sprak Pilatus tot hen:

Wie willen jullie, dat ik jullie vrijlaat?

Barrabas

of Jesus,

van wie gezegd wordt, dat hij Christus zou zijn?

Want hij wist wel dat ze hem uit nijd hadden overgeleverd.

En toen hij op de rechterstoel zat,
verwittigde zond zijn vrouw hem

en liet hem zeggen:

Je hebt niks te maken met deze rechtvaardige;

ik heb vandaag veel geleden in mijn droom vanwege hem!

Maar de hogepriesters

en de oudsten overreedden het volk,
dat ze om Barabbas moesten vragen en Jezus ombrengen.

Toen dan antwoordde de landvoogd en sprak tot hen:

Wie willen jullie van deze twee, die ik jullie moet vrijlaten?

Zij spraken:

Barrabas!

Pilatus sprak tot hen:

Wat moet ik dan doen met Jezus,
van wie gezegd wordt, dat hij Christus zou zijn?

Ze spraken allen:

Laat hem kruisigen!

Het feest waarover Matteüs spreekt, is hetzelfde joodse paasfeest, Pesach, waarvan sprake was in Matteüs 26,3-13. De Romeinse landvoogd had het recht amnestie te verlenen aan *Gefangenen*. Blijkbaar was het de gewoonte van Pilatus dit te doen op Pesach. Merkwaardig is dat hierover uit andere bronnen niets bekend is. Nog merkwaardiger is het dat er gekozen mag worden tussen twee personen. Hoort dat ook bij de gewoonte? In dit geval gaat het tussen Jezus en iemand die wordt aangeduid met de naam Barabbas. Waarom bepaalt Pilatus niet zelf wie hij vrijlaat? Waarom alleen de keuze uit deze twee? Er zullen ongetwijfeld meer gevangenen geweest zijn op dat moment. De keuze wordt voorgelegd aan het *Volk*, zo vertaalt

¹ Dit lidwoord ontbreekt in de Calovbijbel

² Calovbijbel: *den ich euch losgebe*

Luther, waarbij *Schar*, 'menigte' een betere vertaling zou zijn. Matteüs gebruikt twee verschillende Griekse woorden, *laos* voor 'volk' en *ochlos* voor 'menigte'. Dit laatste woord schrijft hij in deze perikoop. Heeft 'volk' betrekking op het volk van Israël, 'menigte' betreft meer een ongeregelde groep mensen, een grote drukke mensenmassa. Meer hierover volgt bij de bespreking van perikoop nr. 50. De overeenkomst tussen Jezus en Barabbas is dat zij beiden *Gefangenen* zijn, dat wil letterlijk zeggen: geboeid maar nog niet veroordeeld.

Barabbas

Als een duiveltje uit een doosje klinkt opeens de naam Barabbas in de Mattheus-Passion. Het is een weinigzeggende joodse naam, *bar*, zoon van, *abbas*, de vader. Iedere zoon is toch de zoon van zijn vader? Is dit een bijnaam? Of is Barabbas een soort middeleeuwse *Elckerlyc*, een *Everyman*, een *ledereen*, en staat hij gelijk met 'Elkvanons'? Hij is *einen sonderlichen vor andern* is, zoals Luther fraai vertaalt. Het Griekse woord *episèmos* dat Matteüs gebruikt betekent letterlijk *met een teken*, een getekende geboeide dus. Hoe en waarom getekend en geboeid? De meeste Nederlandse bijbeluitgaven vertalen echter met het veel zwaarder klinkende woord 'berucht'.

Er bestaat een interessante tekstvariant met betrekking tot zijn naam. Sommige vertalingen nemen die variant ook over.¹ Hij heet daar *Jezus de Barabbas*. De keuze gaat dan tussen twee gevangenen met de naam Jezus. Jezus de Barabbas en Jezus de Christus. Matteüs schrijft geen nadere bijzonderheden over hem. De tweede geboeide, Jezus Christus is volstrekt onschuldig en rechtvaardig.²

Jezus is in geen enkel opzicht te vergelijken met Barabbas. Matteüs lijkt te suggereren dat Pilatus met de zaak in zijn maag zit en hoopt dat door het grote verschil tussen die twee het oordeel in het voordeel van Jezus zal uitvallen.

Pilatus weet dat de joodse leiders Jezus *aus Neid* aan hem heeft overgeleverd. Het Griekse *phthonos* komt alleen hier voor bij Matteüs. De vertaling 'aanstoot' ligt misschien meer in de lijn van de reden waarom Jezus wordt overgeleverd aan Pilatus. Jezus is immers oorzaak van verontwaardiging. Het woord 'nijd' kan ook betekenen dat men jaloeers is op de groeiende invloed die Jezus heeft. Met andere woorden: Pilatus bespeelt de toegestroomde menigte zoals dat even later de joodse leiders ook zullen doen, maar dan met het omgekeerde doel voor ogen.

De vrouw van Pilatus

Op dit moment gebeurt er iets onverwachts. De vrouw van Pilatus stuurt hem een bericht. Het was de gewoonte in die tijd dat de vrouw van een Romeinse stadhouder met haar man meeging naar een bezet gebied. Is zij op een of andere wijze betrokken bij wat er met Jezus gebeurt? Ja, en hoe. Op dit cruciale moment van het proces stuurt zij een boodschap naar haar man dat hij zich niet moet inlaten *mit diesem Gerechten*. Zij noemt Jezus opvallend niet met name. In *Gerechten* weerklinkt de Hebreeuwse titel *tsaddiek*, een rechtvaardige, iemand die de weg van God bewandelt. Zo onderstreept Matteüs bij monde van de vrouw van Pilatus andermaal de tegenstelling tussen de getekende geboeide Barabbas en de rechtvaardige geboeide Christus. Dat lijkt op het eerste gezicht haar rol te zijn. Net als de zalvende vrouw in Betanië uit perikoop nr. 04 kan zij daarom ook anoniem blijven. Maar er is meer aan de hand. Pilatus' echtgenote heeft een droom gehad. In *Volgens Matteüs* nemen mensen belangrijke beslissingen met betrekking tot het gaan van hun weg nadat ze in een droom inzicht hebben ontvangen. In de eerste twee hoofdstukken is er al sprake van maar liefst vijf dromen: vier dromen van Jozef, de man van Maria³ en de droom van de wijzen uit het oosten.⁴ Dat waren

¹ Bijvoorbeeld de herziene Willibrordvertaling (1995) en de Nieuwe Bijbel Vertaling (2004)

² Andere evangelisten wel: hij had samen met andere opstandelingen een moord gepleegd (Marcus 15,7; Lucas 23,19) was een misdadiger (Johannes 18,40), een moordenaar (Handelingen van de Apostelen 3,14)

³ Matteüs 1,20; 2,13; 2,19 en 2,22

⁴ Matteüs 2,12

cruciale dromen. Is deze droom ook cruciaal? In haar droom, zegt Pilatus' vrouw, heeft ze veel moeten lijden om Jezus. Matteüs schrijft hetzelfde werkwoord dat Jezus gebruikt in de voorspelling van zijn eigen lijden.¹ Over de inhoud van de droom van de vrouw van Pilatus vertelt Matteüs niet meer dan dit lijden. De droom zelf heeft *heute*, vandaag, plaatsgevonden. Dat is voor een droom een opmerkelijke tijdsaanduiding. Is er sprake van een nachtmerrie of van een akelige dagdroom? Doet dat ter zake? Van belang is het *heute*, het 'vandaag', het 'nu', het 'heden'. Het heden van de vrouw van Pilatus loopt door naar het heden van Matteüs die het lijden van Jezus schrijft.² Dat heden gaat op zijn beurt verder naar het heden van Bach die zijn Matthäus-Passion componeert en tenslotte naar het heden van de hoorder van de Matthäus-Passion. Hebben Matteüs en Bach het ook over hun eigen lijden? Spreken zij nu ons *medelijden*, onze *com*-passie aan? Lijden wij lezers / hoorders op dit moment ook mee vanwege Jezus? *Heute* is misschien wel het meest krachtige woord om een verhaal te actualiseren.³

De latere christelijke traditie paste het medelijden van de vrouw in bij de verdere rehabilitatie van Pilatus. Allereerst ontstond er legendevorming rond de vrouw van Pilatus, bijvoorbeeld in de *Acta Pilati*. Aan dit apocriefe geschrift werd in de vierde eeuw een verhandeling toegevoegd over de nederdaling van Jezus naar het dodenrijk. Samen kregen deze twee geschriften de naam *Evangelie van Nicodemus*. Pilatus zegt daarin over haar dat ze godvruchtig is en dat ze geneigd is zich met het joodse geloof in te laten. Op grond van deze tekst kreeg de anonieme vrouw de naam *Procula*, hetgeen waarschijnlijk is afgeleid van de titel *procurator* voor Pilatus. De naam wordt soms ook gespeld als *Procla* of *Procles*. In andere legendevormingen is zij eveneens bekend als *Perpetua* of *Claudia*. Latere tradities melden dat zij christen werd op grond van haar droom en ook haar man Pilatus bekeerde. De oosters-orthodoxe kerk ten slotte verklaarde haar heilig met een feestdag 27 oktober en de Ethiopische-orthodoxe Kerk vereert tot op heden Procula zelfs samen met Pilatus op 25 juni.

De joodse leiders bewerkten de menigte, hitsten de massa flink op, lijkt Matteüs te zeggen, om Jezus om te brengen. Deze woorden herinneren aan de poging van Herodes het kind Jezus om te brengen⁴ en de plannen van de farizeeën.⁵

Pilatus herhaalt daarop zijn vraag wie hij moet vrijlaten. De keuze valt op Barabbas. Dan vertelt Matteüs hoe Pilatus, opnieuw van zijn stuk gebracht, worstelt met de vraag wat hij met Jezus, van wie men zegt dat hij de Christus, Gods gezalfde is, verder aan moet. Opnieuw stelt hij de vraag: wat moet ik dan met hem? Voor de tweede keer haalt Pilatus bakzeil en hoort hij: *Laß ihn kreuzigen!* Vanaf nu komen Jezus' voorspellingen van zijn kruisiging⁶ bedroefend angstig dichtbij.

¹ Matteüs 16,21 en 17,12; vergelijk het lijden van de bezeten in Matteüs 17,15

² Zie de vorige perikoop

³ Denk ook aan het kerstverhaal: Heden is in de stad van David uw Redder geboren (Luc 2,11), reden voor christenen dit al ruim twee millennia lang steeds opnieuw te vieren

⁴ Matteüs 2,13

⁵ Matteüs 12,14

⁶ Matteüs 20,19; 26,2

BWV 244 # 47

Matteüs 27,23a

Der Landpfleger sagte:
Was hat er denn Übels getan?

De landvoogd zei:
Wat heeft hij dan voor kwaads gedaan?

De derde scène in de Matthäus-Passion waarin Pilatus centraal staat, wordt gekenmerkt door die ene, allesoverheersende vraag: maar wat heeft Jezus dan toch voor verkeers gedaan? In deze perikoop staat slechts één zin centraal, de helft van vers 23 uit Matteüs 27.

Twee keer vroeg Pilatus: wie willen jullie dat ik vrijlaat? Toen duidelijk werd dat niet Christus maar Barabbas vrijuit zou gaan, vroeg hij wat hij dan moest doen met Jezus die Christus genoemd wordt. Na de roep om Jezus' kruisdood vraagt Pilatus: maar wat heeft hij dan toch verkeerd gedaan? Het blijft een zwakke poging tot beïnvloeding. Het zal niets uithalen, zoals zal blijken uit de volgende perikoop.

Pilatus' vraag blijft opvallend onbeantwoord. Helemaal niemand zegt waarom Jezus geëxecuteerd moet worden.

BWV 244 # 50

Matteüs 27,23b-26

Sie schrieen aber noch mehr und sprachen:

Laß ihn kreuzigen!

Da aber Pilatus sahe, daß er nichts schaffete,
sondern daß ein viel¹ größer Getümmel ward,
nahm er Wasser
und wusch die Hände vor dem Volk

und sprach:

Ich bin unschuldig an dem Blut dieses Gerechten, sehet ihr zu!

Da antwortete das ganze Volk
und sprach:

Sein Blut komme über uns und unsre Kinder.

Da gab er ihnen Barrabam los;
aber Jesum ließ er geißeln
und überantwortete ihn,
daß er gekreuziget würde.

Zij schreeuwden echter nog harder en spraken:

Laat hem kruisigen!

Toen Pilatus echter zag dat hij niets te maken had,
maar dat het tumult veel groter werd,

nam hij water

en waste zijn handen ten overstaan van het volk

en sprak:

Ik ben onschuldig aan het bloed van deze rechtvaardige, bekijk het maar!

Toen antwoordde het hele volk

en sprak:

Zijn bloed kome over ons en onze kinderen.

Toen liet hij hun Barabbas vrij;
maar Jezus liet hij geselen
en leverde hem over aan hen,
dat hij gekruisigd zou worden.

De roep om Jezus' kruisdood wordt sterker. Is er in Matteüs 27,15-22 sprake van een 'gewoon' roepen, nu escaleert het verzoek in een *schrieen aber nog mehr*. Het is een geschreeuw dat in schril contrast staat met het geschreeuw bij Jezus' intocht in Jeruzalem wanneer hij wordt bejubeld met een *Hosanna voor de Zoon van David*.² 'Hosanna' staat nu tegenover 'Kruisig hem'. Het schreeuwen herinnert ook aan het schreeuwen van de twee bezetenen in het land van de Gadarenen³, het schreeuwen van twee keer twee blinden⁴ en het geschreeuw van de leerlingen die in Jezus die over het water loopt een spook zien, gevolgd door de schreeuw van Petrus die in het water wegzakt als hij naar Jezus over het water probeert te lopen.⁵

Schreeuwen is een intense vorm van roepen, dat voor Matteüs gekoppeld is aan geloof of ongeloof. Met het *Laß ihn kreuzigen!* wordt het ongeloof in Jezus overschreeuwd.

Pilatus voelt deze escalatie aan. Het oproer waar de joodse overheid in Matteüs 26,3-13 al bang voor was, vreest Pilatus nu ook. Luther vertaalt het Griekse woord *thorubos* daar met *Aufuhr*, hier met *Getümmel*. Maakt Luther misschien verschil tussen oproer van aanhangers en tumult van tegenstanders van Jezus?

Om dit tumult te voorkomen neemt Pilatus het advies van zijn vrouw ter harte en trekt hij zijn handen af van Jezus. Pilatus wast zijn handen in het openbaar. Dit is een klassiek⁶ symboolgebaar: het gaat om het tonen van je onschuld. Pilatus wil geen bloed aan zijn handen. Hoewel verwacht mag worden dat zijn gebaar begrepen wordt, verklaart Pilatus het ten overvloede: ik ben onschuldig aan het bloed, - ofwel: de dood - van deze rechtvaardige. Hier geeft Pilatus Jezus dezelfde titel als zijn vrouw even tevoren deed: ook Jezus was in de ogen van Pilatus een rechtvaardige.

¹ Calovbijbel omgekeerd: *viel ein*

² Matteüs 21,9-17

³ Matteüs 8,29

⁴ Matteüs 9,27-31 en nog eens twee blinden in Matteüs 20,29-34

⁵ Matteüs 14,22-31

⁶ De Griekse geschiedschrijver Herodotos maakt in de vierde eeuw voor Christus in zijn Historiën boek I, al melding van dit symboolgebaar; zie ook Deuteronomium 21,6-9, Psalm 26,6 en Psalm 73,13

Dan spreekt Pilatus de woorden *sehet ihr zu*, die sterk herinneren aan de woorden van de joodse leiders in Matteüs 27,1-6 tot Judas als hij de dertig zilverlingen terugbrengt: bekijk het! Pilatus geeft in woord en gebaar de verantwoordelijkheid voor het leven van Jezus uit handen en legt deze willens en wetens in handen van de mensen die hem aan het kruis genageld willen zien.

Pilatus' wijze van doen maakt zo'n heftige emotie los onder het hele volk dat het alle verantwoordelijkheid voor de dood van Jezus opeist. Niet alleen zichzelf, ook hun nakomelingen worden erbij betrokken. Wat begonnen is als een aanvankelijke negatieve houding van joodse leiders tegenover Jezus, groeit uit tot een compleet volksgericht tegen hem.

Wie neemt de schuld op zich voor de dood van Jezus? Het antwoord op deze vraag is misschien wel de meest omstreden en becommentarieerde uitroep uit *Volgens Matteüs*. Twee tekstuele opmerkingen hierover.

In de Griekse tekst van Matteüs ontbreekt een werkwoord, zodat de nadruk wordt: *Zijn bloed!! Over ons en onze kinderen ermee!!* Deze uitspraak is een bekend bijbels gezegde.¹

Volk en menigte

Door wie wordt deze uitroep nu feitelijk gedaan? Bij de bespreking van Matteüs 26,43-50 is al gewezen op het verschil tussen de woorden 'volk' en 'menigte' dat in de vertalingen, ook in die van Luther, helaas niet altijd tot zijn recht komt. Hieronder deze twee woorden zoals ze in de perikoopteksten van de Matthäus-Passion worden gebruikt:

Volk (In het Grieks <i>laos</i>)	Menigte (In het Grieks <i>ochlos</i>)
26,3: hogepriesters en oudsten van het volk	26,47: menigte met zwaarden en knuppels
26,5: angst voor opschudding onder het volk	26,55: Jezus spreekt tegen die menigte (met zwaarden en knuppels)
26,47: hogepriesters en oudsten van het volk	27,15: menigte mag kiezen tussen Jezus en Barabbas
27,1: hogepriesters en oudsten van het volk	27,20: hogepriesters en oudsten bewerken de menigte te kiezen voor Barabbas
27,25: heel het volk roept <i>zijn bloed ...</i>	27,24: voor de ogen van de menigte wast Pilatus zijn handen
27,64: angst dat leerlingen tegen het volk zeggen dat Jezus is verrezen	

Matteüs brengt 'volk' in verband met het volk van Israël. 'Menigte' is bij hem een toegestroomde drukke mensenmassa, waarvan ook de joden deel uitmaken. De roep *Zijn bloed!! Over ons en onze kinderen!!* klinkt uit de kelen van het volk van Israël, niet uit die van de menigte. Dit past geheel in de anti-judaïstische tendens van *Volgens Matteüs*.² Matteüs maakt duidelijk dat het niet de menigte is, en dat het ook niet Pilatus is, maar het volk van Israël, dat de verantwoordelijkheid voor Jezus' dood op zich neemt. Eerder heeft Jezus in zijn zogenaamde strafrede tegen de farizeeën zijn woede over hun gedrag al laten horen in niet mis te verstane bewoordingen: *Slangen zijn jullie, adderengebroad, hoe denken jullie te kunnen ontkomen aan een veroordeling tot de hel? Dat is de reden waarom ik profeten en wijzen en schriftgeleerden naar jullie zal sturen. Jullie zulle sommigen van hen doden, kruisigen zelfs, en anderen in jullie synagogen geselen en van stad tot stad vervolgen. Al het onschuldige bloed dat op aarde is vergoten zal jullie worden aangerekend, vanaf het bloed van Abel, de rechtvaardige.*³

Pilatus pogingen Jezus los te laten zijn derhalve mislukt. Hij laat Barabbas, de getekende geboeide, vrij, en levert Jezus, de rechtvaardige geboeide, over om gekruisigd te worden. Maar niet dan nadat hij Jezus heeft laten geselen. Dit lijkt een in de context wat vreemde

¹ Bijvoorbeeld 2 Samuël 1,16 en Handelingen 5,28 en 18,6

² Vergelijk de opmerkingen bij de door Judas gebruikte aanspreektitel Rabbi in Matteüs 26,23-29

³ Matteüs 23,33-35

mededeling. Is hierom gevraagd, of is geseling een 'normaal' voorspel bij de kruisiging? Hoewel geselen met een stok in de joodse traditie bekend was, is de geseling die Pilatus beval net als de kruisiging een Romeinse strafmaatregel tegen niet-Romeinen. Een gesel bestond uit een leren riem waarin stukjes bot en metaal waren verwerkt. Men telde tot negenendertig geselslagen: de 'veertig-min-een'. Iemand werd veroordeeld tot veertig slagen, maar uit angst verkeerd te tellen en zo de wet te overtreden, telde men tot negenendertig. Het is een onmenselijke handeling, vaak met de dood als gevolg. De geseling zelf wordt door , al dan niet uit piëteit, niet beschreven, maar in de latere christelijk iconografische traditie gewoonlijk afgebeeld terwijl Jezus vastgebonden is aan een martelpaal.¹

¹ In de film *The Passion of the Christ* (2004) is de geseling tergend langdurig in beeld gebracht, hetgeen regisseur Mel Gibson op gepeperde kritiek kwam te staan

BWV 244 # 53

Matteüs 27,27-30

Da nahmen die Kriegsknechte des Landpflegers Jesum zu sich in das Richthaus¹ und sammelten über ihn die ganze Schar und zogen ihn aus und legten ihm einen Purpurmantel an und flochten eine dornene Krone und setzten sie² auf sein Haupt und ein Rohr in seine rechte Hand und beugeten die Knie vor ihm und spotteten ihn und sprachen:
Gegrüßet seist du, Jüdenkönig!
Und speieten ihn an und nahmen das Rohr und schlugen damit sein Haupt.

Toen namen de soldaten van de landvoogd Jezus tot zich in het gerechtsgebouw en verzamelden om hem het hele cohort en kleedden hem uit en legden hem een purperen mantel om en vlochten een doornenkroon en zetten die op zijn hoofd en een stok in zijn rechterhand en bogen hun knie voor hem en bespotten hem en spraken:
Wees gegroet jij, jodenkoning!
En zij bespuuwden hem en namen de stok en sloegen daarmee zijn hoofd.

De soldaten nemen Jezus naar het pretorium, waarmee mogelijk de ambtswoning van Pilatus is bedoeld. Luther vertaalt met *Richthaus*. Deze soldaten escorteerden Pilatus tijdens zijn reis van de havenstad Caesarea naar Jeruzalem. Luther gebruikt het Duitse woord *Schar* als vertaling van de Griekse naam *speira* voor een Romeins *cohort* of *manipel*. Een cohort was een tiende deel van een legioen, op papier tussen de driehonderd en zeshonderd man, een manipel was kleiner en bestond uit honderd tot tweehonderd soldaten. Matteüs beweert dus dat er minimaal honderd soldaten bij de bespotteling aanwezig zijn of daaraan deelnemen. Misschien bedoelt hij alleen de soldaten van het pretorium. Hoe het ook zij: wat deze soldaten doen nadat ze Jezus gegeseld hebben, gebeurt blijkbaar op eigen initiatief. Matteüs meldt niet dat het moet op bevel van Pilatus. Ze trekken hem zijn kleren uit. Is Jezus gegeseld met zijn kleren aan of heeft hij die weer aangekregen na zijn geseling? Ze doen hem een purperen mantel om. Deze mantel behoort tot de standaardkleding van de Romeinse soldaat. Daar hoeven zij niet lang naar te zoeken. Gezien de andere attributen die ze Jezus in handen geven, is het duidelijk dat de purperen soldatenmantel nu een karikatuur wordt van de purperen koningsmantel. Een slappe rietstengel die Jezus in zijn rechterhand gedruwd krijgt, moet een stevige gouden koningsscepter verbeelden, en de doornenkroon die hem wordt opgezet een koningskroon. Aldus wordt Jezus aangekleed als 'jodenkoning' en op vernederende wijze bespot. De soldaten vallen voor hem op de knieën om hem te vereren en bejegenen hem op de manier waarop je een koning goddelijk begroet. Het begroetingswoord zal bij Romeinse soldaten ongetwijfeld *Ave* zijn geweest en herinnert aan de kus van Judas in Getsemane. De kroon is gemaakt van een gewas dat doornen bevat. Te denken valt aan een krans, een streng van bladeren onkruid, waar in woestijnachtige streken doorgaans ook takken en bladeren van doornstruiken bij zaten. De wijze waarop Jezus als een koning wordt aangekleed, lijkt op de manier waarop een Makkabeese vorst was gekleed. Alleen was de krans van deze vorst niet van doornen gemaakt, maar van goud.³ Is de doornenkroon ook bedoeld om Jezus te pijnigen? Vermoedelijk zal dit na de geseling geen grote rol hebben gespeeld. In de christelijke traditie heeft dit aspect echter zeker een rol gespeeld, getuige ook de koraaltekst die onmiddellijk op deze perikoop volgt.

Opmerkelijk is het aantal regels dat begint met *und*. De zaken stapelen zich op: het gaat maar door, en nog eens, en nog een keer. Deze climactische opbouw eindigt in deze tekstperikoop met misschien wel het meest vernederende dat de ene mens de andere kan

¹ In *das Richthaus* ontbreekt in Calovbijbel, maar wordt in commentaar wel genoemd

² Calovbijbel: *und setzten sie ihm*

³ 1 Makkabeëën 10,20

aandoen: in het gezicht spugen. Minachtender kan een bespotting niet zijn. Uiteindelijk sloegen ze Jezus met de rietstok op zijn hoofd. De kruisweg moet dan nog beginnen. Ook in de volgende perikoop gaat het *und* verder.

BWV 244 # 55

Matteüs 27,31-32

Und da sie ihn verspottet hatten, zogen sie ihm den Mantel aus und zogen ihm seine Kleider an und führeten ihn hin, daß sie ihn kreuzigten. Und indem sie hinausgingen, funden sie einen Menschen von Kyrene mit Namen Simon; den zwungen sie, daß er ihm sein Kreuz trug.	En toen zij hem bespot hadden, trokken zij hem de mantel uit en trokken hem zijn eigen kleren aan en voerden hem weg, dat zij hem kruisigden. En terwijl ze naar buiten gingen, vonden zij een mens uit Cyrene met de naam Simon; die dwongen zij dat hij hem zijn kruis droeg.
--	---

Het was gewoonte dat degenen die tot de kruisdood waren veroordeeld, de dwarsbalk van hun kruis, het zogenaamde *patibulum*, zelf naar de plaats droegen waar het vonnis voltrokken zou worden. Het hele kruis, inclusief de staander, was te zwaar om te dragen. Zo ook voor Jezus. Maar hij is blijkbaar zo verzwakt, dat hij hulp moet hebben bij het dragen van de dwarsbalk van zijn kruis.

Simon van Cyrene

Die steun krijgt hij van Simon uit Cyrene, die daartoe gedwongen wordt. Waarom juist hij wordt gekozen is niet duidelijk. Was het een vreemdeling die opviel door bijvoorbeeld zijn huidskleur? Matteüs vertelt niet meer over deze man dan zijn naam. Hij zal dus blijkbaar voor zijn lezers bekend zijn geweest in die tijd. Cyrene was een Romeinse kolonie in wat nu Libië heet en waar veel joden in de diaspora woonden.

Marcus vermeldt behalve de naam van Simon ook de namen van zijn twee zonen, Alexander en Rufus (Marcus 15,21). Over Alexander is niets bekend. Rufus is mogelijk "*die voortreffelijke christen*" die Paulus op het eind van zijn brief aan de Romeinen de groeten laat doen, "*en aan haar die zijn moeder is en evenzeer de mijne*" (Romeinen 16,13) en die in Avignon wordt vereerd als eerste bisschop van die stad. Lucas meldt dat Simon van zijn akker kwam (Lucas 23,26). Hij zou dus eigenaar van (of arbeider op) een stuk bouwland kunnen zijn. In *Volgens Johannes* draagt Jezus zelf zijn kruis, niemand helpt hem daarbij (Johannes 19,17).

Zoals vaak met betrekking tot bijbelverhalen vullen verschillende tradities ongewenste leemtes in. Simon is volgens sommige daarvan een jood, geboren in Cyrene en later naar Jeruzalem verhuisd. Andere tradities zien in hem een joodse paaspielgrim die vanuit Cyrene naar Jeruzalem was gereisd. Weer een andere legende vereenzelvigd hem met de kerkelijke leider Simeon die de bijnaam *Niger*, 'Zwarte' droeg (Handelingen 13,1). Een bijzondere bron (namelijk de Alexandrijnse gnosticus Basilides, voor wie een kruisdood van de Zoon van God een absurditeit betekende) uit de tweede eeuw weet te melden dat niet Jezus, maar Simon feitelijk aan het kruis is gestorven. Ook de Koran lijkt iets van deze traditie over te nemen (Soera 4,157v). In diezelfde lijn staat de traditie dat Simon evenals Jezus aan het kruis is gestorven als christelijke martelaar. In de zeventiende eeuw ontstaat ten slotte nog het verhaal dat Simon met zijn zonen in Spanje het evangelie verkondigden. In de christelijke iconografie wordt hij vrijwel uitsluitend afgebeeld op voorstellingen van Jezus' kruisdraging, soms als neger en kreeg hij een vaste plaats in de vijfde statie van de veertien kruiswegstaties. Op de heiligenkalender staat zijn feest op 1 december.

BWV 244 # 58

Matteüs 27,33-44

Und da sie an die Stätte kamn mit Namen
Golgatha,
das ist verdeutschet Schädelstätt,
gaben sie ihm Essig zu trinken mit Gallen
vermischet;
und da ers schmeckte,
wollte ers nicht trinken.
Da sie ihn aber gekreuziget hatten,
teilten sie seine Kleider
und wurfen das Los darum,
auf daß erfüllet würde,
das gesagt ist durch den Propheten:
»Sie haben meine Kleider unter sich geteilet,
und über mein Gewand haben sie das Los
geworfen.«

Und sie saßen allda
und hüteten sein.
Und oben zu seinen Häupten hefteten sie die
Ursach seines Todes beschrieben,
nämlich:
»Dies ist Jesus, der Jüden König.«
Und da wurden zween Mörder mit ihm ge-
kreuziget,
einer zur Rechten
und einer zur Linken.
Die aber vorübergingen, lästerten ihn
und schüttelten ihre Köpfe
und sprachen:
**Der du den Tempel Gottes zerbrichst
und bauest ihn in dreien Tagen,
hilf dir selber!
Bist du Gottes Sohn,
so steig herab vom Kreuz!**
Desgleichen auch die Hohenpriester spot-
teten sein
samt den Schriftgelehrten und Ältesten und
sprachen:
**Andern hat er geholfen
und kann ihm selber nicht helfen.
Ist er der König Israel,
so steige er nun vom Kreuz,
so wollen wir ihm glauben.
Er hat Gott vertrauet,
der erlöse ihn nun, lüstets ihn; denn
er hat gesagt: Ich bin Gottes Sohn.**
Desgleichen schmäheten ihn auch die Mör-
der, die mit ihm gekreuziget waren.

En toen ze bij de plaats kwamen met de
naam Golgota,
dat is vertaald 'Schedelplaats',
gaven ze hem azijn te drinken met gal ver-
mengd;
en toen hij 't proefde,
wilde hij 't niet drinken.
Toen zij hem echter gekruisigd hadden,
verdeelden ze zijn kleren
en wierpen het lot erover
opdat vervuld zou worden,
wat gezegd is door de profeet:
»Ze hebben mijn kleren onder elkaar ver-
deeld,
en over mijn gewaad hebben ze het lot ge-
worpen.«
En zij zaten aldaar
en hielden bij hem de wacht.
En boven zijn hoofd hechtten ze de oorzaak
van zijn dood schriftelijk vast,
namelijk:
»Dit is Jezus, de jodenkoning.«
En daar werden twee moordenaars met hem
gekruisigd,
een aan de rechterkant
en een aan de linkerkant.
Die echter voorbijgingen, lasterden hem
en schudden hun hoofden
en spraken:
**Jij die de tempel van God afbreekt
en hem in drie dagen opbouwt,
help jezelf!
Ben jij Gods Zoon,
stijg dan af van het kruis!**
Op dezelfde wijze bespotten hem de hoge-
priesters
samen met de schriftgeleerden en oudsten
en spraken:
**Anderen heeft hij geholpen
en zichzelf helpen kan hij niet.
Is hij de koning van Israel,
dan stijge hij nu af van het kruis,
dan willen wij in hem geloven.
Hij heeft op God vertrouwd,
laat die hem dan redden, als het hem be-
lieft; want
hij heeft gezegd: Ik ben Gods Zoon.**
Op dezelfde manier smaadden hem ook de
moordenaars die met hem gekruisigd waren.

Over de precieze locatie van Golgota is niets met zekerheid te zeggen. Komt de naam van het Aramese *gulgulet* dat 'schedel' betekent? Is Golgota dan een heuvel die de vorm had van een schedel? Of duidt de naam op een onreine plek en is hij daarom geschikt als plaats voor terechtstellingen? Of is Golgota mogelijk afgeleid van *gal go'ata*, heuvel van Goa.¹ De locatie is blijkbaar makkelijk te bereiken, want Matteüs spreekt over voorbijgangers. Volgens Johannes lag Golgota niet ver weg van Jeruzalem.²

Waarom krijgt Jezus een mengsel te drinken aangeboden van wijn en gal? Dit laatste is niet letterlijk het menselijk lichaamssap 'gal'. Het Griekse woord *cholè* dat hier gebruikt wordt, is een algemene naam voor elke bittere substantie; het duidt op bitterheid.³ Waarschijnlijk is te denken aan alsem, een bitter kruid. Het merkwaardige van deze mededeling is, dat moeilijk is te bepalen of dit aanbod negatief of positief moet worden opgevat. Behoort zo'n drank tot de pesterijen van de soldaten? Of functioneerde het mengsel als een soort verdovend middel om de pijn, die de ter dood veroordeelde te wachten stond, te kunnen uithouden? In dat geval is het geen pesterij, maar een daad van medelijden, hetgeen opmerkelijk genoemd mag worden na alles wat Jezus tot nu toe heeft moeten doorstaan en wat hem nog te wachten staat. Hangend aan het kruis zal hij in de volgende perikoop opnieuw 'drank' aangeboden krijgen. Wijst Matteüs misschien vooruit naar de geloofsbelijdenis die de soldaten uitspreken in de laatste perikoop nadat Jezus is gestorven? In elk geval weigert Jezus, na ervan geproefd te hebben, het mengsel op te drinken. Proeft Jezus hier misschien zijn kruisdood?⁴ Gezien de voorliefde van Matteüs de gebeurtenissen rond Jezus in het perspectief te plaatsen van het Eerste Testament is eerder te denken aan een verwijzing naar Psalm 69. In die psalm spreekt de psalmist in de context van spot door vijanden over een bittere drank die hem wordt geschonken.⁵

De dood door kruisiging is een van de meest wrede en pijnlijke vormen van executie. De veroordeelde werd naakt en dus zeer oneervol met uitgestrekte armen met zijn polsen op de dwarsbalk van het kruis genageld. Daarna werd deze balk vastgemaakt aan de staander die reeds veel eerder - misschien stonden deze staanders daar altijd al - rechtop in de grond was vastgezet. Het lichaamsgewicht van de gekruisigde werd door een soort 'zitje' ondersteund. De voeten werden apart in de staander genageld. Het kon lang duren voordat de dood intrad, meestal niet veroorzaakt door doodbloeden, maar door algehele uitputting of verstikking. Deze gruwelijke details worden door Matteüs niet beschreven.⁶ Net als de geseling wordt ook de kruisiging sec aangegeven. Korter kan ze niet verwoord worden.

Gedetailleerder is Matteüs in zijn beschrijving daarna. Daar heeft hij ook zijn reden voor. Men werpt het lot om Jezus' kleren te kunnen verdelen. Het Griekse woord *klèros* dat hij gebruikt, wijst op een stuk steen of hout of scherf waarop een naam werd gegrift. Matteüs verwijst hier naar een regel uit psalm 22: *Zij hebben mijn kleren onder elkaar verdeeld en om mijn mantel het lot geworpen.*⁷ Een minder gezaghebbend handschrift heeft dit citaat ook daadwerkelijk toegevoegd in dit vers. Luther neemt dit ook over in zijn vertaling. Matteüs zal even verder nog vaker naar deze psalm verwijzen. Doordat hij telkens weer woorden uit het Eerste Testament gebruikt, laat hij uitkomen dat in Jezus' kruisiging die woorden worden vervuld.

Waarom houden de soldaten zittend de wacht bij het kruis? Moeten ze wachten tot de dood is ingetreden en gaan ze zitten omdat de doodstrijd aan een kruis lang kan gaan duren, soms zelfs dagenlang? Of gaan ze zitten, moe van het kruisigen? Dient de wacht om te voorkomen dat de gehangenen bevrijd worden, en wil deze opmerking van Matteüs de geruchten ontzenuwen waarover hij spreekt in de laatste perikoop? Na de kruisiging worden geruchten verspreid dat Jezus niet uit de doden is opgewekt, maar al vóórdat hij gestorven was, van het kruis is afgenomen. Met wachters bij het kruis lijkt dat nu moeilijk haalbaar.

¹ Vergelijk Jeremia 31,39; Calov vergelijkt de naam met de Oudduitse naam *Rabenstein* (Calovbijbel, Vol III, kol 286); verg. de naam *Galgenveld*, een wijk in Nijmegen, waar ooit executies plaatsvonden

² Johannes 19,20

³ Cholera is een ziekte van de gal

⁴ Vergelijk zijn uitspraak in Matteüs 16,28: Ik verzeker jullie, er zijn er hier die de dood niet zullen proeven

⁵ Psalm 69,22

⁶ Een minutieuze reconstructie van de kruisdood van Jezus is te lezen in een artikel van anesthesioloog Prof. Dr. Bob Smalhout *Die verschrikkelijke vrijdag* in De Telegraaf van 30 maart 1985

⁷ Psalm 22,19

Het bord, de zogeheten *titulus*, dat ze boven Jezus' hoofd spijkeren, was iets dat bij elke kruisiging werd gedaan: het vermeldde de reden waarom deze mens gekruisigd werd, bedoeld als afschrikwekkend voorbeeld voor wie het lazen. In dit geval staat er: *Dit is Jezus, de jodenkoning*. Normaal was dat de veroordeelde dit bordje om zijn nek droeg tijdens zijn kruisweg naar Golgota. Of dit ook zo was bij Jezus, is onbekend.¹

Hangend aan zijn kruis wordt Jezus drie maal bespot: eerst door voorbijgangers, dan door de joodse leiders en tot slot door de twee die met hem gekruisigd zijn. Wie de voorbijgangers zijn wordt niet duidelijk. Zijn het toevallige passanten? Zijn het mensen die, na alles wat zich rond Pilatus' paleis had voorgedaan, nu op sensatie belust zijn? Dat zij met hun hoofd schudden, ligt voor de hand: Matteüs verwijst hiermee nog eens naar psalm 22: *Die mij zien, treffen mij met hun hoon, grijnzen smadelijk, schudden het hoofd*.² De spottende woorden van de voorbijgangers zijn dezelfde als die waarmee de joodse leiders Jezus veroordeelden: *Jij die de tempel in drie dagen afbreekt en weer opbouwt*. Blijkbaar waren dit geveugelde woorden geworden. Vanwege het ontbreken van interpunctie in de oorspronkelijke Griekse handschriften is niet op voorhand duidelijk bij welke zin *hijf dir selber!* getrokken moet worden. Lees je: als jij de tempel van God in drie dagen kunt opbouwen, red dan nu maar jezelf. Of: red jezelf als je de zoon van God bent en kom maar van dat kruis af. In het eerste geval is er sprake van een parallellisme:

Jij bouwt in drie dagen de tempel van God?
Jij bent de zoon van God?

Red jezelf!
Kom van het kruis!

Na de voorbijgangers is het de beurt aan de joodse leiders. Het was beneden hun waardigheid om Jezus direct aan te speken, dus spraken zij in de hij-vorm over hem. Wat zij over Jezus te berde brengen, lijkt op hoe de duivel Jezus probeert te verleiden in het begin van *Volgens Matteüs*³: *Laat hem nu van het kruis afkomen, dan zullen we in hem geloven*. Opnieuw weerklinkt psalm 22: *Hij zocht het bij God, laat Die hem dan redden, laat God hem bevrijden, Die houdt toch van hem*.⁴ Zo maken de joodse leiders Jezus' diepste wezen belachelijk.

De twee medegekruisigden

In perikoop nr. 28 verwijt Jezus de schare dat ze hem gevangen nemen alsof hij een rover is. Hetzelfde woord gebruikt Matteüs nu voor de twee gekruisigden links en rechts van Jezus. Luther vertaalt het met *Mörder*. Matteüs vermeldt niets over hen, over wie zij waren noch over wat zij voor misdaad hadden begaan. Zijn het struikrovers?⁵ Associeert Matteüs deze twee rovers misschien met een profetie uit Jesaja? *Hij werd onder de misdadigers gerekend*.⁶ Deze twee blazen ook hun spottende partij mee met de andere omstanders. Wat ze precies beweren, vermeldt Matteüs ook niet.

De evangelist Lucas weet die woorden wel te melden. Op grond van zijn relaas van de kruisiging (Lucas 23,32-43) ontstond de traditie van de goede en de slechte moordenaar, die dan vervolgens ook een naam kregen en een rol gingen spelen in bijzonder fantasierijke legenden. De apocriefe geschriften hanteren verschillende namen voor de goede en de slechte moordenaar, respectievelijk Dismas (Limas) & Gestas (Gesmas), Zoatham & Cammatha, Joathas & Maggatra of Titus & Dumachus. De heiligencanon gedenkt Dismas op 25 maart. In de christelijke iconografie ontstond het gebruik dat de goede moordenaar rechts van Jezus hangt (voor de kijker links) en zijn gezicht in de richting van Jezus heeft gedraaid. De slechte moordenaar hangt links van Jezus (links is altijd de slechte kant; Latijn: *sinister*) en kijkt van Jezus weg.

¹ In Marcus 15,26 en Lucas 23,38 ontbreekt de naam Jezus in het kruisopschrift. Johannes heeft het langste kruisopschrift (19,19) dat in de christelijke iconografie gewoonlijk werd afgekort tot INRI, waarbij de letters staan voor het Latijnse *Jesus Nazarenus Rex Iudaeorum*

² Psalm 22,8

³ Matteüs 4,1-11

⁴ Psalm 22,9

⁵ Zoals in het verhaal van de barmhartige Samaritaan waar hetzelfde woord wordt gebruikt (Lucas 10,30)

⁶ Jesaja 53,12

BWV 244 # 61

Matteüs 27,45-50

Und von der sechsten Stunde an war eine Finsternis über das ganze Land bis zu der neunten Stunde. Und um die neunte Stunde schree Jesus laut und sprach:
Eli, Eli, lama, lama asabthani?
Das ist:
Mein Gott, mein Gott, warum hast du mich verlassen?
Etliche aber, die da¹ stunden, da sie das höreten, sprachen sie:
Der rufet dem Elias!
Und bald lief einer unter ihnen, nahm einen Schwamm und füllte ihn mit Essig und stekkete ihn auf ein Rohr und tränkete ihn.
Die andern aber sprachen:
Halt!
laß sehen,
ob Elias komme und ihm helfe?
Aber Jesus schree abermal laut, und verschied.

En van het zesde uur af was een duisternis over het hele land tot aan het negende uur. En rond het negende uur schreeuwde Jezus luid
En sprak:
Eli, Eli, lama, lama asabthani?
Dat is:
Mijn God, mijn God, waarom heb jij mij verlaten?
Enkelen echter, die daar stonden, toen zij dat hoorden, spraken zij:
Die roept die Elia!
En gauw liep een van hen weg, nam een spons en vulde hem met azijn en stak hem op een stok en gaf hem te drinken.
De anderen echter zeiden:
Halt!
laat zien,
of Elias komt en hem helpt?
Maar Jezus schreeuwde nogmaals luid, en verscheidde.

Volgens de joodse dagurentelling is de drie uur durende duisternis die Matteüs vermeldt, van 12.00 tot 15.00 uur 's middags. Dit vreemde natuurverschijnsel geeft de ongewoonheid aan van wat staat te gebeuren. Een totale zonsverduistering kan het om twee redenen niet zijn. De duur daarvan is volgens astronomen maximaal zeveneneenhalve minuut, en dus bij lange na geen drie uur, zelfs niet als je de schemering ervoor en erna mee zou rekenen. Bovendien heeft ze altijd plaats bij *nieuwe* maan, dus zeker niet met Pesach dat altijd gevierd wordt op de eerste *volle* maan in de lente. Soms lossen exegeten dit 'probleem' op door een vulkanische asregen of -wolk te veronderstellen als oorzaak voor de duisternis. Matteüs was echter geen astronoom of geofysicus; hij was evangelist, verkondiger van een blijde boodschap. De 'onnatuurlijke' duisternis lijkt daarom als iets 'bovennatuurlijks': het heeft met de goddelijke werkelijkheid te maken. Zoals Jezus' geboorte werd aangekondigd door een 'bovennatuurlijke' ster, zo wordt zijn kruisdood aangekondigd door een 'bovennatuurlijke' duisternis.² In de bijbel is duisternis een teken van Gods toorn³, en een voorteken dat de Dag de Heren is aangebroken.⁴ De duisternis herinnert ook aan de woorden van de profeet Jesaja die Matteüs in het begin citeert⁵: *het volk dat in duisternis zit*. Ook de kinderen van het koninkrijk zullen in uiterste duisternis geworpen worden.⁶ Het volk, het land, stoot Jezus nu definitief uit en zit in duisternis.

¹ In de Calovbijbel ontbreekt *da*

² Matteüs 2,1-9; reden voor het gebruik respectievelijk een sterretje en een kruisje te plaatsen bij geboorte- en -sterfdata

³ Amos 8,9

⁴ Matteüs 24,29

⁵ Matteüs 4,16

⁶ Matteüs 8,12; vergelijk met Matteüs 22,13 en 25,30

Wanneer die duisternis op haar eind loopt, schreeuwt Jezus met luide stem zijn laatste woorden. Matteüs gebruikt hier het Griekse werkwoord *anaboao* dat alleen hier in het Tweede Testament voorkomt en dat letterlijk 'omhoog, naar boven schreeuwen' betekent. Het is duidelijk tot wie Jezus zich richt. Opvallend is dat zijn woorden in eerste instantie niet in het Grieks worden weergegeven, maar in een combinatie van Hebreeuws en Aramees. Het zijn de beginwoorden van psalm 22: *Mijn God, mijn God waarom hebt Gij mij verlaten?* Met deze psalm die hij in dit deel van het lijdensverhaal meerdere keren aanhaalt, heeft Matteüs Jezus willen portretteren. Het is de enige keer dat Jezus de waaromvraag stelt. Matteüs schrijft de woorden in zijn Griekse tekst als volgt: *èli èli lema* (Hebreeuws) *sabachthani* (Aramees). Bach volgt de schrijfwijze in zijn Calovbijbel: *Eli, Eli, lama asabthani*, waarbij hij het woord *lama* (=waarom) herhaalt, omdat hij de Hebreeuwse / Aramese woorden op dezelfde wijze toonzet als de twaalf lettergrepen van Luthers vertaling die erna volgt.

Wil Matteüs met de Hebreeuwse / Aramese tekst de verdraaiing van de woorden in het volgende deel van deze perikoop voor zijn Griekse lezers begrijpelijk maken? In zijn vertaling van Jezus' woorden betekent het gebruikte Griekse werkwoord *enkataleipo* letterlijk: *in iets achterlaten*. Waarom laat God mij achter in de dood, lijkt Jezus te schreeuwen.

Elia

Sommige omstanders reageren met *Der rufet dem Elias*. Is het mogelijk *Eloi* of *Èli* te horen als 'Elia'? Is het een woordspel dat Matteüs de aanwezigen in de mond legt als spot?

Voor de lezers van *Volgens Matteüs* is Elia geen onbekende. Elia is volgens sommigen Johannes de Doper of Jezus zelf.¹ Bij de gedaanteverandering van Jezus verschijnt hij samen met Mozes.² Beiden gelden als uiterst belangrijke profeten in het Eerste Testament.³ Elia trad corrigerend op in een periode waarin de koningen geneigd waren de dienst aan JHWH te verruilen voor de dienst aan Baäl. Zijn naam betekent 'Mijn God is JHWH' en laat dus tevens zien waar hij voor stond. Aan het eind van zijn leven werd hij door een vurige, met paarden bespannen wagen ten hemel opgenomen. JHWH zei - bij monde van de profeet Maleachi - over hem: *Voordat de dag van de Heer aanbreekt [...] stuur ik jullie de profeet Elia, en hij zal ervoor zorgen dat ouders zich verzoenen met hun kinderen en kinderen zich verzoenen met hun ouders.*⁴ Hierdoor ontstond in het jodendom de opvatting dat Elia onophoudelijk in de weer is om dit te bewerkstelligen en om die reden ook regelmatig op aarde terugkeert.⁵ Dat Johannes de Doper en ook Jezus zelf als de teruggekeerde Elia werden gezien, past geheel binnen deze opvatting. De omstanders die menen dat Jezus om Elia roept zullen in Jezus in elk geval geen teruggekeerde Elia hebben gezien. Het is niet ondenkbaar dat Matteüs in deze perikoop Elia's naam laat klinken, omdat volgens genoemde joodse traditie Elia terugkomt om te verzoenen. Nietsvermoedend brengen de omstanders hier Jezus indirect en onbedoeld in verband met verzoening.

De drankgever

Een van de aanwezigen haalt een spons die hij drenkt in zure wijn, azijn dus, om hem aan Jezus te drinken te geven. In de vorige perikoop heeft Jezus de wijn, met alsem vermengd, geweigerd. Met welke reden werd hem dit aangeboden? Is hier sprake van medelijden of van spot? De wijnazijn was een drankje, de *posca*, dat Romeinse soldaten graag ter verfrissing dronken. Is het een Romeinse soldaat die Jezus hier te drinken geeft? Maar een spons gedrenkt in deze drank was een bekend foltermiddel dat zijn kwellende werking kon doen door de gekruisigde ermee te *drenken* - zo kan het Griekse werkwoord *potizo* ook vertaald worden -, en daardoor droop de bijtende azijn in de wonden van de gehangene. Sadistische spot of medelijden? Het antwoord is van minder belang. Opnieuw lijkt Matteüs in dit gebeuren te

¹ Matteüs 11,14 en 16,14

² Matteüs 17,1-13

³ De Elia-cyclus is te lezen in 1 Koningen 17-19 en 2 Koningen 1-2

⁴ Maleachi 3,23

⁵ Door deze opvatting ontstond ook het ritueel tot vandaag de dag om bij het joodse Pesachmaal altijd de deur voor hem open te zetten en een stoel en een beker wijn voor hem te reserveren

verwijzen naar woorden uit het Eerste Testament: *Zo mengden zij gif in mijn spijs, gaven mij azijn toen ik verdorstte.*¹

Geheel in de sfeer van het anti-judaïsme in *Volgens Matteüs* groeide de anonieme drankgever in de traditie uit tot het model van het joodse volk dat in ongeloof zijn messias bitterheid bood en hem verwierp. Hij kreeg de naam *Stefaton*. Over de herkomst van deze naam is niets bekend. Vanaf de 10^{de} eeuw verschijnt 'Stefaton' als inscriptie op afbeeldingen van Jezus' kruisiging en staat hij uiteraard aan Jezus' linkerkant, de sinistere kant. Op ikonen komt Stefaton niet voor.

Anderen houden deze omstander tegen en willen doorgaan met hun spottendheid rond Elia; dit zijn ofwel de joden die voorbijkwamen, ofwel de joodse leiders.

In sommige handschriften volgt hierna een merkwaardige toevoeging, die Luther niet overneemt, in overeenstemming met vrijwel alle andere vertalingen. De toevoeging luidt: *een andere nam een lans, stiet hem in de zij en er kwam water en bloed uit*. Is deze zin toegevoegd onder invloed van *Volgens Johannes*?² Of is hij wél oorspronkelijk en moet hij in het licht gezien worden van ofwel sadistische spot van de soldaten, ofwel de naderende dood van Jezus? De combinatie van water en bloed zou kunnen wijzen op *serum* (bloedwater) en *placenta* (gestold bloed) van dode of bijna dode lichamen.

Opnieuw en tot slot slaakt Jezus een luide kreet, maar nu zonder woorden. Daarna vertaalt Luther *und verschied*. Letterlijk staat er in het Grieks *En hij gaf de geest*, wat op hetzelfde neerkomt.³ De geest geven is de laatste adem uitblazen. Over het begrip geest is al gesproken bij Matteüs 26,40-42, naar aanleiding van Jezus' opmerking tegen de drie slapende leerlingen in Getsemane. Jezus' laatste adem is een woordeloze kreet. Twee andere evangelisten delen meer mee. Lucas vult het ongearticuleerde schreeuwen van Jezus in met: *Vader, in uw handen beveel ik mijn geest*⁴ en Johannes met *Het is volbracht*.⁵ Door Luthers vertaling is de dubbelzinnigheid van 'de geest geven' helaas verdwenen. 'De geest geven' hoeft niet alleen in de letterlijke betekenis begrepen te worden, ook in de figuurlijke zin. Jezus' laatste daad voordat hij sterft aan het kruis, is dat hij zijn geest schenkt, heilige Geest.⁶

¹ Psalm 69,22

² Johannes 19,34

³ Ook Calov refereert in zijn commentaar aan deze letterlijke vertaling

⁴ Lucas 23,46, wat een letterlijk citaat is van psalm 31,6

⁵ Johannes 19,30

⁶ In Johannes 19,30 komt deze opvatting nog sterker naar boven door het gebruik van het werkwoord *paradidomi*, overleveren: Jezus levert zijn geest aan over

BWV 244 # 63

Matteüs 27,51-58

Und siehe da,
der Vorhang im Tempel zerriß in zwei Stück

von oben an
bis unten aus.

Und die Erde erbebete,
und die Felsen zerrissen,
und die Gräber täten sich auf,
und stunden auf viel Leiber der Heiligen,
die da schliefen,
und gingen aus den Gräbern nach seiner Auferstehung

und kamen in die heilige Stadt
und erschienen vielen.

Aber der Hauptmann
und die bei ihm waren
und bewahreten Jesum,
da sie sahen das Erdbeben und was da geschah,
erschrakten sie sehr und sprachen:
Wahrlich¹, dieser ist Gottes Sohn gewesen.

Und es waren viel Weiber da,
die von ferne zusahen,
die da² waren nachgefolget aus Galiläa
und hatten ihm gedienet,
unter welchen war Maria Magdalena
und Maria, die Mutter Jacobi und Joses,
und die Mutter der Kinder Zebedäi.

Am Abend aber kam ein reicher Mann von Arimathia, der hieß Joseph, welcher auch ein Jünger Jesu war, der ging zu Pilato und bat ihn um den Leichnam³ Jesu. Da befahl Pilatus, man sollte ihm ihn⁴ geben.

En zie toen,
het voorhangsel in de tempel scheurde in twee stukken
van bovenaf
tot onderuit.

En de aarde beefde,
en de rosten spleten,
en de graven gingen open,
en veel lichamen van de heiligen stonden op,
die toen sliepen,
en gingen uit de graven na zijn opstanding

en kwamen in de heilige stad
en verschenen aan velen.

Maar de hoofdman
en die bij hem waren
en Jezus bewaakten,
toen zij de aardbeving zagen en wat toen gebeurde,
schrokken zij zeer en spraken:
Voorwaar, deze is Gods Zoon geweest.

En er waren veel vrouwen toen,
die van verre toekeken,
die toen waren nagevolgd uit Galilea
en hem gediend hadden,
onder wie Maria Magdalena was
en Maria, de moeder van Jakobus en Josef,
en de moeder van de kinderen van Zebedeüs.

's Avonds echter kwam een rijke man uit Arimatea die Jozef heette,
die ook een leerling van Jezus was,
die ging naar Pilatus
en vroeg hem om het lichaam van Jezus.
Toen beval Pilatus,
men moest hem hem geven.

Na de duisternis beschrijft Matteüs ook in deze perikoop gebeurtenissen die goddelijke, 'bovennatuurlijke' krachten zichtbaar en voelbaar maken. Ze beginnen allemaal met *und*. Het is niet eenvoudig deze tekst te vatten. Hij roept meer vragen op dan dat hij antwoorden geeft.

Het begint met het scheuren van het voorhangsel dat het heilige der heiligen in de tempel verborg voor menselijke blikken.⁵ In de tempel waren twee gordijnen. Het eerste vormde de

¹ *Wahrlich* ontbreekt in Calovbijbel

² Calovbijbel voegt toe: *Jesu*

³ Calovbijbel schrijft *Leib*.

⁴ Calovbijbel heeft *ihn ihm*

⁵ Vergelijk Exodus 26,31-33 en Hebrëen 9,1-8

scheiding tussen de ingang van de tempel en 'het heilige'. Hierin bevonden zich het reukofferaltaar, de tafel met de toonbroden erop en de *menora*, de zevenarmige kandelaar. Het tweede voorhangsel, dat uit twee gordijnen bestond, scheidde het 'heilige' van het 'heilige der heiligen'. Dit was een kubusvormige ruimte waarvan niet zeker is of er iets in stond. In de eerste tempel, die van Salomo, was dit de plaats waar de ark van het verbond stond. Alleen de hogepriester mocht éénmaal per jaar, op Grote Verzoendag, dit heilige der heiligen betreden en de riten voltrekken die voorgeschreven waren. Het is moeilijk uit te maken welk voorhangsel Matteüs bedoelt. Dat lijkt echter van secundair belang. Matteüs stelt met nadruk dat het voorhangsel scheurt *von oben an bis unten aus*, van boven naar beneden. Gaat het erom dat God degene is die het voorhangsel scheurt om het zicht op - en de weg naar - Hem vrij te banen voor ieder mens? Heeft God de weg naar Hem nu toegankelijk gemaakt voor iedereen?¹

Na het scheuren van het tempelgordijn volgt een aardbeving, met als gevolg het splijten van rotsen en het zich openen van graven. Is dit een markering van het feit dat Jezus' dood een nieuw begin betekent? Een fraaie dichterlijke manier om te zeggen dat de aarde schrikt en geroerd is door Jezus' heengaan? Refereert Matteüs met dit schokken van de aarde aan enkele psalmen? Zo'n aardbeving is in die teksten een teken van Gods toorn, van zijn leiding bij de uittocht uit Egypte of van zijn scheppend vermogen.²

De heiligen

Het Griekse begrip *hagios*, heilig, betekent 'gewijd, rein, eerwaardig'. In verband gebracht met een godheid is de vertaling 'heilig' of 'godgewijde' beter op zijn plaats. Matteüs gebruikt het woord als bijvoeglijk naamwoord³ en als zelfstandig naamwoord. Hier is het laatste het geval en als enige keer in het meervoud: de heiligen.⁴ Wie Matteüs bedoelt, maakt hij niet duidelijk. Zijn het vrome mensen uit het Eerste Testament? Hij voegt bij deze heiligen een werkwoord toe dat in het Tweede Testament uitsluitend in de passieve vorm *koimaomai* voorkomt en door Matteüs slechts twee wordt gebruikt⁵. Na Jezus' opstanding kopen de joodse leiders de wachters die bij het graf waren om dat ze moeten zeggen dat Jezus' leerlingen hem 's nachts heimelijk zijn komen stelen terwijl zij 'geslapen werden', zoals er letterlijk staat. Hier zit de suggestie in dat de wachters door de leerlingen in slaap waren gebracht en daarom Jezus' lichaam konden weghalen uit het graf. In deze perikoop nr. 63 gaat het over godgewijden die in slaap waren gebracht, dat in deze context een eufemisme is voor 'waren gestorven', zoals wij het woord 'ontslapen' ook gebruiken. Zit hier de gedachte achter dat mensen door God 'worden geslapen' zoals zij ook door hem 'worden geschapen'?

In de *und*-opsomming vinden acties plaats *nach seiner Auferstehung*, zoals Luther vertaalt. Matteüs gebruikt het zelfstandige naamwoord *egersis* dat alleen hier en nergens anders in het hele Tweede Testament voorkomt en waarvan de grondbetekenis *het wakken* of *aansporen* is. Vrijwel alle vertalingen betrekken het op Jezus' opstanding uit de dood. Het is goed mogelijk de frase ook als volgt te lezen: de graven wórdten geopend (door wie?), de lichamen van heiligen wórdten tot leven gewekt (door wie?), ze komen *op zijn aansporing* (wie is zijn?) uit hun graven en gaan naar de heilige stad. Jeruzalem wordt niet genoemd, maar wellicht wel bedoeld. En dan vertaalt Luther *und erschienen vielen*, en 'verschenen' aan velen. Het werkwoord *emphanizoo* dat Matteüs gebruikt, betekent letterlijk 'duidelijk maken'. Wie laat mensen inslapen, opent graven, wekt tot leven en spoort aan? Het feit dat Matteüs veel passieve werkwoordsvormen gebruikt, duidt erop dat hij in het midden laat wie hiervan de eigenlijke 'actant' is. Heeft Matteüs hiermee 'God' of 'Jezus' bedoeld?

De heiligen maken vervolgens aan velen duidelijk dat door Jezus' dood de macht van de dood gebroken is, dat 'bevrijding' in beginsel is begonnen en dat Jezus waarlijk de zoon van God is, wat de soldaten op wacht met hun honderdman straks uitroepen. Beschrijft Matteüs hier

¹ Vergelijk Hebreeën 10,19-22

² Psalm 18,8; 68,8-9; 104,32

³ De heilige Geest (Matteüs 1,18-20; 3,11; 12,32 en 28,19), de heilige stad / plaats (Matteüs 4,5; 24,15 en in deze perikoop)

⁴ Verder nog 1x in Matteüs 7,6 en daar in het enkelvoud

⁵ Voor de actieve vorm van slapen gebruikt Matteüs het werkwoord *katheudo*

een *eschatologisch* gebeuren; dat wil zeggen: is er sprake van een soort visioen? Gunt hij zijn lezers een blik in de eindtijd? Zoals hier de heiligen tot leven zijn gewekt, zal het ook zo gaan op het einde der tijden?

Veel vragen, weinig antwoorden. Jezus' dood wordt door mysteriën omhuld. Misschien is dat precies de bedoeling, gezien wat er nog zal gaan gebeuren.

De honderdman

De Romeinse *centurion*, 'honderdman' - Luther vertaalt met *Hauptmann* -, en de soldaten die bij Jezus de wacht hielden, zijn getuigen van deze mysteriën, deze ingrijpende wonderlijke gebeurtenissen. Ze worden doodsbang. Hier moet God aan het werk zijn, dat kan niet anders, lijkt Matteüs te willen zeggen, wanneer hij hun de woorden in de mond legt: *Waarlijk, deze is Gods Zoon geweest*. Deze Romeinen waren in de ogen van de joden ongelovige heidenen. De eveneens heidense wijzen uit het oosten brachten in het begin van *Volgens Matteüs* hulde aan de pasgeboren koning Jezus. Het getuigenis van de Romeinse soldaten nu gaat nog een stap verder: het laat zien dat zij de gestorven Jezus beschouwden als iemand die op een bijzondere wijze in nauw verbond stond met de goddelijke wereld.

In de latere traditie werd deze honderdman vereenzelvigd met de soldaat in *Volgens Johannes* die met een lans Jezus' zijde doorboorde.¹ Deze lans heeft ook gezorgd voor de naam van deze anonieme soldaat. *Lans* is in het Grieks *lonchè* en de soldaat kreeg de naam *Longinus*. Over hem is onder meer te lezen in de apocriefe *Akten van Pontius Pilatus* uit de 4^e/5^e eeuw (16,7) en de *Legenda Aurea* uit de 13^e eeuw (hoofdstuk 47).

Vanzelfsprekend dat deze soldaat later tot het christendom bekeerd werd (door Paulus), daardoor de marteldood onderging en dat van de gebruikte lans zowel schacht als lanspunt begerenswaardige relikwieën werden.

De vrouwen

De mannen uit Jezus' gezelschap - leerlingen en de overgebleven elf apostelen - zijn weg. Doordat zij zijn gevluht na Jezus' gevangenneming, zijn zij - op de verloochening van Petrus na - uit beeld. Matteüs vertelt nu dat van een afstand vrouwen stonden toe te kijken. Zij waren Jezus vanuit Galilea gevolgd en hadden hem *gedienet*, zoals Luther vertaalt. Matteüs schrijft het Griekse werkwoord *diakoneoo*, dat vertaald kan worden met '(be)dienen', 'zorgen voor', 'helpen', 'een dienst bewijzen' of zeer letterlijk met 'diaken zijn'. Het moge duidelijk zijn dat dit werkwoord voldoende stof heeft doen opwaaien over de inhoud van deze diensten aan Jezus bewezen. Zouden ze nu *groupies* genoemd zijn? Deden deze vrouwen hetzelfde als de engelen nadat de duivel Jezus in de woestijn met rust had gelaten?² Ook de schoonmoeder van Petrus is 'diaken' van Jezus nadat zij door hem van haar koorts is genezen.³ Moet het dienen worden opgevat als een activiteit zoals Jezus daarover spreekt bij de - later zo genoemde - 'werken van barmhartigheid'?⁴ Dat Jezus - op welke wijze dan ook - wordt gediend, lijkt overigens volkomen in tegenspraak te zijn met wat hijzelf daarover zegt tegen 'de twaalf': *Wie van jullie de belangrijkste wil zijn, zal de anderen moeten dienen, en wie van jullie de eerste wil zijn, zal jullie dienaar moeten zijn - zoals de Mensenzoon niet gekomen is om gediend te worden, maar om te dienen en zijn leven te geven als losgeld voor velen*.⁵

Hoeveel vrouwen op afstand stonden toe te kijken vermeldt Matteüs niet. Wel noemt hij drie vrouwen bij naam. Waarom hij juist deze kiest is ongewis. Leefden zij nog toen Matteüs dit opschreef of waren ze zijn lezers goed bekend?

In de andere drie lijdensverhalen worden ook vrouwen beschreven. Marcus noemt Maria uit Magdala en Maria de moeder van Jakobus de jongere en van Joses, en Salome (Marcus 15,40-41).

¹ Johannes 19,34; zie ook bij perikoop nr. 61 het in sommige handschriften toegevoegde vers

² Matteüs 4,1-11

³ Matteüs 8,14-15

⁴ Matteüs 25,42-45

⁵ Matteüs 20,26-28

Lucas schrijft dat Jezus op weg naar Golgota vrouwen toespreekt als 'dochteren van Jeruzalem', maar noemt er geen bij naam (Lucas 23,27-32) en Johannes tenslotte noemt in een vanwege de interpunctie moeilijk te lezen vers dat (vertaald in krom Nederlands) letterlijk luidt: *En zij stonden naast het kruis van Jezus de moeder van hem en de zuster van de moeder van hem Maria de (die / zij) van Klopas en Maria de Magdaleense.* (Johannes 19,25). Het wordt nog mistiger wanneer de evangelisten vrouwen noemen die later bij het graf verblijven. De traditie heeft met al deze onduidelijkheden minder moeite en spreekt simpel over *de drie Maria's* die als trio ook bekeringswerk deden in Frankrijk. Ze hebben elk hun eigen feestdag op de heiligenkalender. Geïdentificeerd worden ze gememoreerd op 24 of 25 mei.

Maria de Magdaleense

Zonder verdere introductie wordt zij hier verrassend door Matteüs voor het eerst vermeld: Maria de Magdaleense. Let op het lidwoord *de* bij haar naam, dat een zekere bekendheid veronderstelt en dat Luther niet vertaalt. Bij perikoop nr. 4 is opgemerkt dat de vrouw in Betanië die Jezus zalft, anoniem is en zeker niet zonder meer geïdentificeerd kan worden met Maria Magdalena.

Lucas beschrijft haar als een vrouw uit wie zeven demonen waren weggegaan en dient ze Jezus (Lucas 8,2). Johannes schrijft nog dat Jezus aan haar verschijnt na zijn verrijzenis (Johannes 20,1-8). Met zo weinig informatie moge het duidelijk zijn dat zij in de latere tradities onwillekeurig zal gaan samenvallen met drie andere in het Tweede Testament genoemde vrouwen, te weten:

- a. Maria uit Betanië die Jezus' hoofd zalft (Marcus 14,3 en Matteüs 26,7).
- b. Maria ook uit Betanië, maar door Lucas en Johannes aangeduid als de zus van Marta (Lucas 10); volgens Johannes was zij bovendien de zus van Lazarus, die door Jezus eerder uit de doden was opgewekt; zij is de vrouw die Jezus' voeten zalft, niet zijn hoofd; (Johannes 11 en 12).
- c. de naamloze zondares die Jezus' voeten wast met haar tranen, droogt met haar haren en daarna kust en balsemt, waarna Jezus haar zonden vergeeft (Lucas 7,36-50).

De zeven demonen van Maria Magdalena werden vanaf de zesde eeuw in moreel verband gebracht met de naamloze zondares. Weer later kleurde de traditie Maria's zonden in: ze was prostituee geweest, maar bekeerde zich en werd daarom heilig verklaard. (De heiligenkalender viert haar feestdag op 22 juli.) Volgens een andere, enigszins verrassende middeleeuwse traditie was zij de vroegere verloofde van Johannes de Doper en was zij zelfs kortstondig getrouwd met hem. (Een traditie die schrijver Dan Brown in navolging van velen vóór hem oppakt en versterkt in zijn bestseller *The Da Vinci Code*: Maria Magdalena was getrouwd met Jezus zelf)

Maria de moeder van Jakobus en Josef¹

Het Grieks spelt de naam Josef als *Josèph*, in een enkel handschrift als *Josè*. De Calovbijbel schrijft *Joses*. Is het deze Maria die in de volgende perikoop door Matteüs wordt aangeduid met *de andere Maria*?

Is in het lijdensverhaal volgens Johannes '*Maria van Klopas*' (onduidelijk is wie deze Klopas is) dezelfde Maria als hier Maria de moeder van Jakobus en Josef? Of is zij de moeder van de zonen van Zebedeüs? Ook over haar bestaan legenden, en ook zij kreeg een plaats op de heiligenkalender. Als *Maria van Klopas* wordt zij vereerd op 9 april.

De moeder van de zonen van Zebedeüs.

Uit perikoop nr. 18 is bekend dat haar zonen Johannes en Jakobus heten. Zij was het die aan Jezus vroeg of haar beide zonen een speciale plaats in zijn koninkrijk krijgen.²

De moeder heet in het lijdensverhaal volgens Marcus (Marcus 15,40) *Salome*. Is zij misschien dezelfde als *Maria van Klopas*? Natuurlijk kreeg ook zij legenden en een feestdag toebedeeld. (Als *Maria Salome* op 22 oktober.)

¹ Het Grieks spelt deze naam als *Josèph*, in een enkel handschrift als *Josè*; de Calovbijbel schrijft *Joses*

² Matteüs 20,20-21

Het apokriefe *Proto-Evangelie van Jakobus* vertelt over twee vroedvrouwen, Salome en Zelomi, bij de geboorte van Jezus. Na de geboorte geloofde Salome in Maria's maagdelijkheid, maar Zelomi twijfelde en toucheerde Maria om zich van die maagdelijkheid te overtuigen, waarop haar arm verdorde. Een engel raadde haar aan de pasgeboren Jezus aan te raken. Zij genas en kwam tot geloof en inkeer. In de middeleeuwen werd deze Salome geïdentificeerd met 'de moeder van de zonen van Zebedeüs'.

Volgens hedendaagse begrippen begaat Matteüs nogal wat dramatische doodzonden in de opbouw van zijn verhaal. Het is vrij ongebruikelijk op het eind van een verhaal nog nieuwe personages ten tonele te voeren, zoals hij nu doet. Bovendien blijft in het ongewisse wat er is gebeurd met personen die eerder in het verhaal een belangrijke rol speelden. Merk bijvoorbeeld op dat Jezus' moeder Maria in het lijdensverhaal volgens Matteüs geheel ontbreekt. Sinds zij haar zoon wilde spreken (waarover, meldt Matteüs niet) en Jezus haar min of meer afwijst¹, verdwijnt zij uit beeld. Het is alsof Jezus met haar heeft gebroken. De rol van haar man Jozef is nog korter. Hij komt alleen voor in de eerste twee hoofdstukken van *Volgens Matteüs*.

Ook bij Marcus en Lucas ontbreekt Maria's naam. Alleen in het lijdensverhaal volgens Johannes (Johannes 19,25) is sprake van Jezus' moeder die met de drie eerdergenoemde vrouwen onder het kruis stond. In *Il Vangelo secondo Matteo* (1964), een film waarin overigens twee muziekfragmenten prominent te horen zijn uit de Matthäus-Passion (slotkoor en een gedeelte van het *Erbarme Dich*), heeft de Italiaanse regisseur Pier Paolo Pasolini zich de filmische vrijheid veroorloofd Jezus' moeder Maria (gespeeld door Pasolini's eigen moeder) én de apostel Johannes aan de personen bij kruis en graf toe te voegen.

Het was de Romeinse gewoonte de dode lichamen aan het kruis te laten totdat ze nagenoeg vergaan waren of door aasgieren opgevreten. Uitzonderingen konden worden gemaakt voor naaste verwanten van een gekruisigde die gestorven was. Aan hen werd, soms, toegestaan het lichaam van het kruis af te nemen en te begraven. Volgens de joodse wet² mocht een lijk niet 's nachts aan de paal blijven hangen, zeker niet op een sabbat en volstrekt niet als het een grote sabbat betrof.³ Dit stuk begint met de woorden *Am Abend*. Avond kan twee betekenissen hebben. De eerste is wanneer de schemering begint, de tweede wanneer het volledig donker geworden is. De avondschemering is het moment waarop joden hun paaslam slachten voor de pesachmaaltijd⁴; deze betekenis lijkt hier een symbolische te zijn.

Jozef van Arimatea

Opnieuw weerklinkt een nieuwe naam: een rijke man uit Arimatea, met de naam Jozef. Hij was leerling van Jezus geworden. Arimatea, in het Hebreeuws *Ramataim*⁵, ligt in Judea ten noordwesten van de stad Lydda, vlak bij de grens met Samaria, misschien het huidige Ramallah. Jezus heeft blijkbaar als leraar naam gemaakt buiten Galilea, ook in invloedrijke kringen in Jeruzalem. Met nadruk noemt Matteüs deze Jozef een rijke, waardoor opnieuw profetische woorden uit het Eerste Testament resoneren:

*men gaf hem een **graf** bij de boosdoeners,
een **laatste rustplaats** bij de rijken,
hoewel hij geen onrecht heeft **begaan**
er in zijn mond geen bedrog is **geweest**.⁶*

De parallele opbouw van dit citaat maakt duidelijk dat boosdoeners op één lijn staan met rijken. Is Jozef van Arimatea dan een boosdoener? Is dat de opvatting van Matteüs?

¹ Matteüs 12,46-50

² Zie Deuteronomium 21,23

³ Zoals Johannes 19,31 schrijft

⁴ Exodus 12,6

⁵ Vergelijk 1 Samuël 1,1

⁶ Jesaja 53,9

Jozef is volgens de evangelist Marcus een vooraanstaande raadsheer (Marcus 15,43). Bij Johannes (Johannes 19,38) doet Jozef zijn verzoek om Jezus' lichaam in het geheim, uit vrees voor de joden. Hij laat zich in met een veroordeelde misdadiger, en het aanraken van een lijk leidt tot rituele onreinheid. De christelijke traditie heeft over hem vele wonderlijke legenden in omloop gebracht, bijvoorbeeld in het *Evangelie van Nikodemus*. Hij kreeg een feestdag: 17 maart. De vroegmiddeleeuwse legende van de heilige Graal is nauw met hem verbonden.

In het verhaal van de rijke jongeman stelde deze Jezus de vraag wat voor goeds hij moest doen om het eeuwig leven te verwerven. Van Jezus moet hij zijn bezit verkopen en aan de armen geven, waarop de jongeman verdrietig afdruipt. *Voor een rijke is het moeilijk het koninkrijk der hemelen binnen te gaan.*¹ Rijken staan niet op voorhand in een goed daglicht bij Matteüs, maar deze rijke is leerling van Jezus. Is bij hem sprake geweest van een bekering? Heeft hij zijn bezittingen wél verkocht?

Jozef vraagt om het lichaam van Jezus. Pilatus beveelt (zijn soldaten?) het hem te geven, hoewel Jozef geen naaste verwant van Jezus was. Nu wordt de link gelegd met de woorden van Jezus bij de zalving van zijn lichaam in Betanië en het op rituele wijze weggeschonken lichaam bij het laatste avondmaal. Matteüs schrijft nadrukkelijk *lichaam*, niet *lijk*, wat hij wél schrijft bij de begrafenis van de onthoofde Johannes de Doper.² Waarom Bach *Leichnam* schrijft in plaats van Luthers vertaling *Leib* is niet bekend. Mogelijk is dit gebeurd vanwege het woord *Leichnam* in het aansluitende recitatief of vanwege de paralleltekst van Marcus waar Luther wél *Leichnam* vertaalt.³

¹ Matteüs 19,16-30

² Matteüs 14,12; *sooma* is lichaam en *ptooma* is lijk

³ Marcus 15,40-47

BWV 244 # 66

Matteüs 27,59-66

Und Joseph nahm den Leib
und wickelte ihn in ein rein Leinwand
und legte ihn in sein eigen neu Grab,
welches er hatte lassen in einen Fels
hauen,
und wälzete einen großen Stein vor die Tür
des Grabes
und ging¹ davon.
Es war aber allda Maria Magdalena
und die andere Maria,
die satzten sich gegen das Grab.

Des andern Tages,
der da folget nach dem Rüsttage, kamen
die Hohenpriester und Pharisäer sämtlich
zu Pilato
und sprachen:
**Herr, wir haben gedacht,
daß dieser Verführer sprach,
da er noch lebete:
Ich will nach dreien Tagen wieder²
auferstehen. Darum befiehl,
daß man das Grab verwahre
bis an den dritten Tag,
auf daß nicht seine Jünger kommen
und stehlen ihn,
und sagen zu dem Volk:
Er ist auferstanden von den Toten,
und werde der letzte Betrug
ärger denn der erste.**
Pilatus sprach zu ihnen:
**Da habt ihr die Hüter;
gehet hin und verwahrets,
wie ihrs wisset!**
Sie gingen hin
und verwahreten das Grab mit Hüttern,
und versiegelten den Stein.

En Jozef nam het lichaam
en wickelde het in een reine linnen doek
en legde hem neer in zijn eigen nieuwe graf
dat hij in een rots had laten houwen

en wentelde een grote steen voor de deur van
het graf
en ging weg.
Er was echter daar Maria Magdalena
en de andere Maria,
die gingen tegen het graf zitten.

De volgende dag,
die volgt op de rustdag, kwamen de hoge-
priesters en farizeeën gezamenlijk naar Pila-
tus
en spraken:
**Heer, wij hebben gedacht,
omdat deze bedrieger sprak,
toen hij nog leefde:
Ik wil na drie dagen weer
opstaan. Beveel daarom,
dat men het graf beveiligd
tot de derde dag,
opdat zijn leerlingen
niet komen en hem stelen,
en zeggen tegen het volk:
hij is opgestaan uit de doden,
en dat laatste bedrog zou
erger zijn dan het eerste.**
Pilatus sprak tot hen:
**Hier hebben jullie de bewakers;
ga heen en beveilig't
zoals jullie't weten!**
Zij gingen heen
en beveiligden het graf met bewakers,
en verzegelden de steen.

Jozef van Arimatea ontvangt het lichaam van Jezus en wikkelt het in een schone, ongebruikte en kostbare linnen doek volgens de joodse gewoonte.³

Jozef legt het lichaam niet in een goedkope natuurlijke spelonk, maar in een nieuw, ongebruikt graf dat hij voor zichzelf had laten uithouwen in de rotsen. De nadruk die Matteüs legt op de *schone* doek en het *nieuwe* graf heeft mogelijk te maken met de weerlegging van het idee dat iemand anders is verrezen en niet Jezus.⁴

Het moet een kostbare aangelegenheid zijn geweest, want het gaat hier om een grotere grafkamer die horizontaal in de rotswand uitgehakt werd. In nissen in de wanden werden de doden

¹ Calovbijbel schrijft meervoud *gingen*

² *Wieder* ontbreekt in Calovbijbel

³ Van het Griekse woord *sindoon* voor 'linnen doek' is het Italiaanse *sindone* afgeleid, welk woord gewoonlijk wordt gebruikt voor de Lijkwade van Turijn, een van de beroemdste en meest omstreden relikwieën van Jezus

⁴ Zo ook het commentaar van Calov (Vol III, kol 294)

neergelegd, in doeken gewikkeld. Dan werd een grote steen voor de ingang van de grafkamer gerold als afsluiting, bedoeld om aasdiere te weren.

Maria Magdalena en de andere Maria¹ waren getuigen, zowel van Jezus' kruisiging en sterven, als van zijn graflegging. Dit laatste is belangrijk, omdat in het volgende en laatste hoofdstuk deze beide vrouwen een sleutelrol zullen spelen. Assisteren zij Jozef bij de begrafenisrituelen? Hoewel Matteüs in vergelijking met de andere evangelisten Jezus' begrafenis slechts summier beschrijft, mag verondersteld worden dat het hier een traditionele joodse begrafenis betreft. De evangelist Johannes vermeldt erbij dat ze, om het lichaam van Jezus te zalven, gebruik maken van een mengsel van mirre en aloë van honderd pond.² De beide Maria's blijven bij het graf zitten.

Voor het eerst in het passieverhaal treden hier de farizeeën op. De volgende morgen gaan zij samen met de hogepriesters naar Pilatus. Matteüs voegt hieraan toe *na de voorbereiding*.³ Het woord komt alleen hier voor in *Volgens Matteüs*. Waarom deze toevoeging?⁴ Luther vertaalt *Rüsttage*. Is er sprake van een voorbereidingsdag? De voorbereiding voor het pesachfeest kan niet bedoeld zijn, want dat is op dit tijdstip volstrekt ondenkbaar. Bedoelt Matteüs dan de voorbereiding op de sabbat? Ook dit is een ongebruikelijke uitdrukking. Misschien bedoelt Matteüs gewoon dat de voorbereiding van Jezus' begrafenis achter de rug is. De toevoeging blijft merkwaardig, met welke interpretatie dan ook.

De hogepriesters en farizeeën hebben niet ingecalculeerd dat Pilatus het lichaam van Jezus aan Jozef van Arimatea zou kunnen geven om begraven te worden. Op een nederige manier - ze spreken Pilatus aan met *Herr* - wijzen zij Pilatus erop dat Jezus heeft beweerd dat hij na drie dagen zou verrijzen uit de dood. In het *da er noch lebet*, 'toen hij nog leefde', klinkt triomfalisme door: en nu is hij gelukkig dood! De Griekse woorden⁵ die zij gebruiken voor Jezus en zijn uitspraak betekenen letterlijk 'zwerfer', dat is iemand die dwaalt, en 'dwaling'. Luther vertaalt ze respectievelijk met *Verführer* en *Betrug*. In hun ogen is er sprake van een dwaalleer die foute dingen beweerde. Merk op dat ze Jezus' naam niet noemen.

Zijn graf moet nu drie dagen lang goed bewaakt worden, zodat zijn leerlingen zijn lichaam niet uit het graf kunnen halen. Dat Jezus claimde dat hij de messias zou zijn, is al erg, maar dat hij ook nog beweerde na drie dagen uit de doden te zullen verrijzen, is een dwaalleer.

Pilatus stemt erin toe het graf van Jezus in verzekerde bewaring te stellen. Hij stuurt bewaking. Er is een zekere ironie hoorbaar in de opmerking van Pilatus wanneer hij zegt: *Gehet hin und verwahrets, wie ihrs wisset!* De leiders schijnen het goed te weten, laten ze dan maar veiligheidsmaatregelen nemen, zoals ze denken dat werkt. En dat doen ze: er komt een wachtpost nadat ze de steen hebben verzegeld. Voor de wachtpost gebruikt Matteüs een uit het Latijn afkomstig woord. De wacht bestaat dus uit meerdere soldaten in waarschijnlijk Romeinse dienst.⁶ Verzegeling van een graf gebeurde gewoonlijk door over de loodzware grafsteen een touw te spannen dat met zegels van klei werd vastgemaakt. Jozef van Arimatea wordt bij dit alles niet genoemd. Wijst zo'n dubbele beveiliging van wacht en verzegeling op angst van de hogepriesters en farizeeën?

Met wacht en verzegeling wordt niet alleen het graf, maar ook de perikoopteksten van de Matthäus-Passion afgesloten.

¹ Zie over haar de opmerkingen bij de vorige perikooptekst

² Johannes 19,38-42

³ Paraskeuè; in de latere traditie werd Parasceve de naam voor Goede Vrijdag

⁴ Marcus 15,42 schrijft er ook bij: vóór de sabbat

⁵ *Planos* en *planè*; het woord planeet, een dwalend hemellichaam, is eraan verwant

⁶ *Koustoodia* van het Latijnse *custodia*; vergelijk Matteüs 28,11

EERSTE TESTAMENT

Zonder de gebeurtenissen vanaf Jezus' intocht in Jeruzalem tot zijn kruisdood en zijn opstanding zou het christendom ondenkbaar zijn. Deze gebeurtenissen vormen het fundament van het christelijk geloof. Wat in de berichten van de evangeliën hieraan voorafgaat, lijkt slechts een voorspel. Pasen is de kern van het bijbelse jaar zoals het Eerste en het Tweede Testament het tekenen.¹

Tal van gedeelten uit *Volgens Matteüs* bevatten zinspelingen op het Paasfeest, maar de laatste hoofdstukken hebben direct betrekking op de wijze waarop het Paasfeest in zijn diepste betekenis in vervulling is gegaan.

De geseclariseerde wereld ervaart een groot contrast tussen Goede Vrijdag en het Paasfeest. In het Paasfeest in Jezus' tijd was dit niet het geval. Op de vrijdag vond het offer van het lam plaats, de volgende dag (die op vrijdagavond begon) werd het gegeten en op zondag werd de eerste schoof van de nieuwe gerste-oogst in de tempel binnengedragen en aan God gewijd. Het joodse Paasfeest heeft het offer en de bevrijding, de dood en de redding daaruit, nauw met elkaar verbonden. Een hele week werd uitgetrokken om alle aspecten van het Paasfeest tot hun recht te kunnen laten komen. De RK Kerk kent weliswaar ook een 'beloken (=afgesloten) Pasen' op de zondag na het hoogfeest, maar wat wordt er gevierd in de daar tussenliggende dagen?

Als Matteüs Jezus' leven en werken schildert, grijpt hij steeds terug op voorspellingen uit het Eerste Testament en wel speciaal op Messiaanse, of in Messiaanse geest interpreteerbare profetieën. Daardoor wordt ook de zin van dergelijke verwijzingen duidelijk: hiermee wordt bewezen, dat Jezus de Messias was. De historische kern van de vertellingen gaat daarmee volkomen schuil achter dit geloof. Sterker dan waar ook in *Volgens Matteüs* wordt de voorstelling van zaken bepaald door dit geloof.

Zoals gezegd speelt het Eerste Testament ook in het lijdensverhaal een belangrijke rol. Dit verhaal over Jezus' lijden en sterven is o.a. te vinden in de hoofdstukken 26 en 27 van *Volgens Matteüs*. Voor Matteüs is Jezus' passie geen op zichzelf staande geschiedenis, maar de vervulling van profetieën. De vervullingscitaten worden door hem ook in de mond van Jezus gelegd en wel op het beslissende moment dat Jezus zich laat overmeesteren. Het verzet van zijn volgelingen wijst hij af met een beroep op de Schrift. De impliciete en expliciete citaten verwijzen vooral naar het boek Psalmen. Het Paasmaal wordt besloten met het zingen van het Hallel.² In Getsemane uit Jezus zijn verdriet door middel van Psalm 42,6. Op de vraag van de hogepriester of hij de Messias is antwoordt Jezus met een mix van Daniël 7,13 en Psalm 110,1. Op Schedelveld herinnert het 'drinken' dat Jezus wordt toegediend aan Psalm 69,22. Maar de psalm die de kroon spant, is Psalm 22. De twee expliciete citaten uit deze psalm³ worden impliciet nog aangevuld. De soldaten verdobbelen Jezus' kleren, de voorbijgangers schudden meewarig het hoofd en Jezus is het mikpunt van spot en hoon, Jezus moet nu zichzelf maar eens zien te redden. Heel het passieverhaal lijkt een herhaling van vooral het eerste gedeelte van deze psalm dat het karakter heeft van een jammerklacht. Lezers / hoorders van Mattheus die vertrouwd zijn met Psalm 22 kennen vanzelfsprekend ook het tweede deel van de psalm, waarin God antwoord geeft. Dit deel is een jubellied. Het lijdensverhaal is dan ook niet het laatste verhaal over Jezus is. Dat laatste verhaal komt met Pasen.

¹ De benamingen Eerste en Tweede Testament hebben de voorkeur boven Oude en Nieuwe Testament van de Bijbel; 'oude' veronderstelt dat het overbodig is geworden door 'nieuwe', 'tweede' geeft aan dat het niet zonder 'eerste' kan

² Psalm 114-118

³ Psalm 22,9 in 27,43 en Psalm 22,1 in 27,46

CALOVBIJBEL



Toen Bach overleed werd er van alle boeken in zijn bibliotheek een lijst gemaakt. Bovenaan de lijst stond: *Calovii Schriften*, geschriften van Calovius. Tot 1934 wist men niet precies welke boeken met die aanduiding werden bedoeld. In dat jaar loogde een lutherse predikant, een zekere Christian G. Riedel, bij zijn neef, Leonard Reichle. Die liet hem een lijvig en zwaar boekwerk zien waarin Riedel op de titelpagina Bachs handtekening herkende met het jaartal 1733. Reichle vond vervolgens de bijbehorende andere twee delen op zijn zolder, waarin ook Bachs handtekening en het jaartal 1733 stonden geschreven op het titelblad. Zijn familie had de drie delen in de jaren 1830 in

Philadelphia gekocht. Vier jaar later schonk Reichle de drie delen aan de *Concordia Seminary Library* in St. Louis, Missouri, alwaar de Calovbijbel zich nog steeds bevindt.

Volume I bevat de Bijbelboeken *Das Erste Buch Mosis* tot en met *Das Hohe Lied Salomonis*¹. In volume II zijn opgenomen de Bijbelboeken *Der Prophet Jesaja* tot en met *Das Ander Buch der Maccabeer*, aangevuld met extra stukken bij de boeken Ester en Daniël.² Volume III ten slotte is het gehele Tweede Testament.

Door handschriftanalyse en chemische analyse van de inkt is komen vast te staan dat de honderden onderstrepingen en kanttekeningen van de hand van Bach zelf zijn. *Die Heilige Bibel/ nach S. Herrn D. MARTINI LUTHERI* verscheen in Wittenberg in de jaren 1681-92. De editie die Bach gebruikte stamt uit 1681. Het ligt voor de hand te veronderstellen dat Bach deze Calovbijbel heeft gebruikt dan wel geraadpleegd toen hij de teksten kalligrafeerde onder de noten van zijn Matthäus-Passion.

Bachs Calovbijbel bevat een Duitse vertaling van Martin Luther, maar is behalve een bijbel voornamelijk een uitgebreid bijbelcommentaar. De Wittenberger theoloog Calovius, Calov of Kalau (1612–1686) voegde aan de Luthervertaling namelijk kanttekeningen en commentaren toe. Daarvoor putte hij voornamelijk uit de werken van Luther.

Bach voorzag zijn Calovbijbel van handgeschreven aantekeningen. Deze bijbel was voor Bach duidelijk geen boek voor de boekenplank, of slechts een bron voor zijn muziek. Bach bestudeerde zijn bijbel zorgvuldig. Hij zette strepen onder zinnen, hij maakte opmerkingen in de marge, corrigeerde zetfouten en voegde zelfs ontbrekende woorden uit citaten van Luther toe. Vanwege Bachs aantekeningen en onderstrepingen is de Calovbijbel van groot belang voor het Bach-onderzoek.

De meeste boeken uit de boekenkast van Bach zijn helaas verloren geraakt, gelukkig niet deze Calovbijbel. Nog mooier: in de negentiger jaren van de twintigste eeuw legde Uitgeverij Van Wijnen in Franeker de eerste contacten met *Concordia Seminary Library* om te komen tot een heruitgave van Bachs Calovbijbel in facsimile. In 2017 is deze uitgave daadwerkelijk tot stand gekomen met een genummerde oplage van maximaal duizend exemplaren.

Bachs Calovbijbel is een uniek en emotioneel monument. Lezen in de Calovbijbel die Bach bestudeerde - al is het dan een facsimile exemplaar - geeft directe toegang tot de geestelijke leefwereld van Bach. Dit zijn de teksten en aantekeningen waardoor Bach zijn geloof liet voeden en ondersteunen.

¹ Genesis tot en met Hooglied

² Jesaja tot en met 2 Makkabeeën

Hierna volgt een overzicht van de belangrijkste verschillen tussen de NBA-tekst - gebaseerd op het partituurmanuscript van Bach - en de tekst van zijn Calovbijbel. Verschillen in spelling zijn hierin niet opgenomen.



BWV #	Bach / NBA	Calov
02	Da Jesus diese Rede vollendet hatte, sprach er	<u>Und es begab sich</u> / da Jesus <u>alle</u> diese Rede vollendet hatte / sprach er
04	und <u>die</u> Ältesten in <u>den</u> Palast <u>Listen</u> Hause Simonis <u>des</u> Aussätzigen Ein Weib, <u>die</u> hatte ein Glas	und <u>altesten</u> in <u>dem</u> Palast <u>List</u> Hause Simonis <u>das</u> Aussätzigen Ein Weib / <u>das</u> hatte ein Glas
09	Gehet <u>hin</u>	Gehet
11	gab ihnen den und sprach zur Vergebung der Sünden Ich sage euch	<u>und</u> gab ihnen den und sprach <u>ontbreekt</u> maar wordt in commentaar wel besproken (zetfout?) Ich <u>aber</u> sage euch
18	Da sprach Jesus <u>zu ihnen</u> bis <u>an</u> den Tod	Da sprach Jesus bis <u>in</u> den Tod
24	<u>zu ihnen</u> zum andermal ging er hin	<u>zu Petro</u> zum andermal ging er <u>aber</u> hin
26	Und er kam und fand sie <u>aber</u> und redete <u>dieselbigen</u> Worte und mit ihm eine große Schar	Und er kam und fand sie <u>abermal</u> und redete <u>dieselben</u> Wort ontbreekt (zetfout?)

BWV #	Bach / NBA	Calov
28	Die <u>mit</u> Jesu waren, rekkete die Hand aus <u>zuschickte</u> Es muß also gehen bei euch gesessen das <u>erfüllt würden</u> die <u>Schriften</u> der Propheten	Die <u>um</u> Jesu waren / rekkete die Hand aus <u>und zoch sein Schwert aus</u> schickte ontbreekt (zetfout?) gesessen bei euch das <u>erfüller würde</u> die Schrift der Propheten
31	dahin die Schriftgelehrten und Ältesten	dahin <u>alle Hohenpriester</u> / die Schriftgelehrten und Ältesten
38	Und über eine kleine Weile traten <u>hinzu</u> Da hub er an, sich zu verfluchen und <u>zu</u> schwören	Und über eine kleine Weile traten herzu Da hub er an, sich zu verfluchen und schwören
41	föhreten ihn hin Silberlinge den Hohenpriestern und Ältesten	<u>und</u> föhreten ihn hin Silberlinge den Hohenpriestern und <u>den</u> Ältesten
45	und <u>die</u> Ältesten überredeten den ich euch <u>soll</u> losgeben	und Ältesten überredeten den ich euch losgebe
50	sondern das <u>ein viel</u> größer Getümmel sein Blut komme über uns und unsre Kinder	sondern das <u>viel ein</u> größer Getümmel sein Blut komme über uns und <u>über</u> unsre Kinder
53	In das Richthaus und satzten sie auf sein Haupt	ontbreekt maar wordt in commentaar wel genoemd (zetfout?) und satzten sie <u>ihm</u> auf sein Haupt
58	wollte <u>ers</u> nicht trinken	wollter er nicht trinken
61	Etliche aber, die <u>da</u> stunden	Etliche aber, die stunden
63	<u>Wahrlich</u> , dieser ist die da waren nachgefolget <u>Leichnam</u> man sollte <u>ihm ihn</u> geben	dieser ist die da <u>Jesu</u> waren nachgefolget <u>Leib</u> man sollte <u>ihn ihm</u> geben
66	und ging davon Ich will nach dreien Tagen <u>wieder auferstehen</u>	und <u>gingen</u> davon Ich will nach dreien Tagen auferstehen

LAM GODS

Kern van het openingskoor van de Matthäus-Passion is de koraalstrofe *O Lamm Gottes, unschuldig*. Het is de eerste van drie strofen van het gelijknamige koraal. De tekst is een vertaling van het *Agnus Dei* uit 1531 door Nikolaus Decius (1485- na 1546). De componist ervan is onbekend; de bronnen volstaan met het weergeven van de vindplaats: *Christliche Kirchenordnung, Erfurt* (1545). Dit koraal is de Duitstalige parafrase van het Latijnse *Agnus Dei* dat in de Lutherse eredienst tot op de dag van vandaag gezongen wordt. Op Goede Vrijdag wordt dit koraal traditioneel gezongen in de dienst van het woord, na het eerste deel van het lijdensverhaal. Hieronder enkele opmerkingen over de betekenis van het Lam Gods.

Christus, voorgesteld als een lam, is een veel voorkomend motief in de symboliek van het avondmaal of eucharistie en in de kunstgeschiedenis. In ontelbare kerken wordt het *Lam Gods*¹ op een of andere afgebeeld. Het waarschijnlijk beroemdste voorbeeld is het retabel-triptiek van de gebroeders Van Eyck in de Baafskathedraal te Gent. Vele musea zijn gevuld met kunstuitingen van het Lam Gods. Voor wie enigszins vertrouwd is met de Christelijke voorstellingswereld, is de betekenis ervan duidelijk. Jezus Christus gesymboliseerd als Lam Gods is gestoeld op Bijbelse teksten.

Het joodse ritueel van het paaslam² werd volgens het Eerste Testament door Mozes vastgelegd toen de Israëlieten bevrijd werden uit de slavernij van Egypte. Bij de jaarlijkse viering van het joodse paasfeest herinnerde het eten van het paaslam aan de verlossing van Israël. Het was tot symbool geworden van de hoop op bevrijding uit alle vormen van verdrukking en ellende. Christenen belijden dat de kruisdood van Jezus Christus de eigenlijke verlossing uit het kwaad heeft teweeggebracht. Jezus' dood en verrijzenis betekenen voor de christenen dan ook het paasfeest bij uitstek. De associatie van de kruisdood met het slachten van de paaslammeren ligt voor de hand. Reeds de apostel Paulus spreekt in die zin: *Christus, ons paaslam, is geslacht*.³ Volgens de evangelist Johannes is Jezus aan het kruis gestorven in de namiddag van de voorbereidingsdag, dit wil zeggen op het ogenblik dat de paaslammeren in de tempel geslacht werden. Zoals van het paaslam *zal geen been van Hem worden verbrijzeld*⁴ Jezus wordt dus bij Johannes - en na hem in de Christelijke traditie - beschouwd als het echte paaslam, verlosser van de mensheid.

Van de teksten uit het Eerste Testament wordt het offer dat Abel brengt, het eerstgeboren lam van zijn beste schapen⁵, reeds in het vroege christendom christologisch geduid als prototype van Jezus' offerdood en vanaf de vroege middeleeuwen ook als prefiguratie van de eucharistie.

Bij de profeten Jesaja en Jeremia staat geschreven dat de dienaar Gods als een lam naar de slachtbank geleid, weerloos en stom voor zijn beulen.⁶ Ook dit beeld werd door de Christelijke traditie al vroeg gelezen als een verwijzing naar het lijden van Christus.

Een belangrijke bron is de tekst waarmee Johannes de Doper Jezus aanwees⁷: Zie het Lam Gods, dat wegneemt de zonden van de wereld. *All Sünd hast du getragen* staat er in de koraaltekst. Zij wordt tot op vandaag als formule in elke eucharistieviering driemaal uitgesproken. Hier vindt een transpositie plaats van het ritueel van de zondebok, die op de grote Verzoendag symbolisch beladen werd met de zonden van Israël, en weggestuurd in de woestijn.⁸ In het Tweede Testament werd het thema van de zondebok overgedragen op de verzoening door het Lam Gods. Jezus heeft immers door het offer van Zijn leven alle zonden van de wereld weggenomen. Maar het is vooral in de Openbaring van Johannes dat het lam het symbool en de naam is van de geslachteofferde maar verheerlijkte Christus. Dit boek spreekt dertig keer over het Lam.

¹ Latijn: *Agnus Dei*

² Exodus hoofdstuk 12

³ 1 Korintiërs 5,7

⁴ Johannes 19,36

⁵ Genesis 4,4

⁶ Jesaja 53,7 en Jeremia 11,19

⁷ Johannes 1,29

⁸ Leviticus 16,20-22